

ISSN 2414 9217

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научно-практический журнал

**№ 4 (20)
2020**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

№ 4 (20)
2020

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти № 0249 / МҶ
аз 20 январи соли 2016 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир: Азиззода У.А. – д. и. х., профессор
Муовини сармуҳаррир: Диноршоҳ А.М. – д. и. х., профессор
Котиби масъул: Салоҳидинова С.М. – н. и. х.

Ҳайати таҳририя:

Имомзода М.С.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. ф., профессор
Маҳмудзода М.А.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. х., профессор
Тоҳиров Ф.Т.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. х., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Авакян С.А.	д. и. х., профессор
Ализода З.М.	д. и. х., профессор
Зоир Қ.М.	д. и. х., профессор
Нуриддинов Р.	д. и. с., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. и. х., профессор
Золотухин А.В.	д. и. х., дотсент
Сафарзода Б.А.	д. и. х., профессор
Раҳмон Д.С.	д. и. х., профессор
Чамшедов Қ.Н.	н. и. х., дотсент
Камолзода И.И.	н. и. х., дотсент
Павленко Е.М.	н. и. х., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусаххехон:
Саъдизода Қ., Шоев Ф.М., Наимов Б.Ф., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал№ 4 (20)
2020

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 0249 / МЧ от 20 января 2016 года

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор: Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора: Диноршоҳ А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь: Салохидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Тахиров Ф.Т.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.В.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Джамшедов Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Наимов Б.Г., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 921

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ –
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Миралиев И.Қ.	Ташаккул ва инкишофи ғояҳои бунёди оид ба муносибати байниҳамдигарии давлат ва шахс	6
Куканов А.З., Сафаралиев Қ.М.	Мафҳум ва моҳияти механизми танзими ҳуқуқӣ	16
Қодирзода Ғ.Н.	Нигилизми ҳуқуқӣ: назария ва амалияи он (таҳлили мухтасар)	23

ҲУҚУҚИ ИНСОН – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Диноршоев А.М., Неъматова М.А.	Стандартҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ таъмини ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёт	30
Саиданваров Қ.Қ.	Мафҳум, аломат ва хусусиятҳои «таъқибот»	41

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ. СОҲТОРИ
ДАВЛАТӢ – АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ КОНСТИТУЦИОННОГО
СТРОЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО

Сулаймонзода М.С., Монсефи М.Ш.	Мафҳум ва моҳияти соҳибхитиёрии давлатӣ	48
------------------------------------	---	----

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҲОИ ҲАМЧАВОР –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА

Раҳимзода М.З.	Илми ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун қисми таркибии илми ҳуқуқшиносӣ	53
Раҷабов С.А., Мирзоева Н.С.	Муносибат бо журналистон ва намояндагони ВАО ҳангоми низои мусаллаҳона дар Афғонистон	62
Сафарзода А.И., Муродзода Ф.	Пешгирии муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	71
Сангинов Д.Ш., Шарифов Ш. Қ.	Соҳибкори инфиродӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнат	85
Abdulloev P.S., Zayniddinov S.F.	Surrender of persons, sentenced to deprivation of liberty for serving punishment from international criminal judicial bodies into, state in the framework of criminal process of post-soviet countries	96
Левченко Е.В., Левченко А.А.	Правовая политика в области государственного бюджета: перспективы и проблемы реализации	104
Мирзоаҳмедов Ф.А.	Пажӯҳиши масъалаи ҷурмангорӣ (криминализатсия)-и ташкили фаъолияти ташкилоти ифротгароӣ (экстремистӣ)	116
Бабаева М.Т., Шарипова З.А.	Специфика функционирования юрислингвистики	124

Авзалов А.Х.	Баъзе мулоҳизаҳо перомуни проблемаҳои назорати прокурорӣ ва назоратбарии судӣ аз болои пешбурди тафтишоти пешакӣ	130
Шарипов С.С.	Хусусиятҳои шахсияти ҷинояткор оид ба парвандаҳои ҷиноятии одамқушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан	144
Исмонализода С.И.	Мафҳум ва моҳияти кафолати бонкӣ	149
Каримов Х.С.	Ҳуқуқи уҳдадорӣ оид ба сарватҳои асбӯрӣ	155
Шабонов Ш.С.	Ҳолати ҳуқуқии роҳҳои автомобилгард тибқи конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон	161

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Бобозода У.Э.	Роль труда в развитии человека: сравнительно-правовое регулирование законодательств Республики Таджикистан и Российской Федерации	167
Низомзода К.Х.	Ташаккули ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ дар Тоҷикистон	174
Ҳакимов Ш.Ш., Ғозиев Ф.М.	Низоми ҳифзи саломатӣ	185
Акбарализода Ҷ.А., Ҷалилзода У.А.	Тавсифи умумии Конвенсия оид ба дастрас намудани маълумот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ вобаста ба масъалаҳои муҳити зист (ОРХУС)	195

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

Сафарзода Б.А.	Тақризи роҳбари илмӣ ба диссертатсияи Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон»	205
Бобочонзода И.Ҳ.	Тақризи муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон»	208
Талабот ба мақолаҳои, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд		213
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»		214

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ –
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА****ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ҒОЯҲОИ БУНӢДИ ОИД БА
МУНОСИБАТИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ДАВЛАТ ВА ШАХС****Миралиев И.К.,**

дотсенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

Тел.: (+992) 908483869**E-mail:** isfand88@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат:
таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур ғояҳои асосӣ оид ба муносибати байниҳамдигарии давлат ва шахс мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф иброз менамояд, ки муносибати байниҳамдигарии давлат ва шахс таърихи тӯлонӣ дошта, ҳанӯз дар аҳди қадим ба вучуд омада, дар ин самт олимони дидгоҳи худро манзур намудаанд. Муносибати байниҳамдигарии давлат ва шахс дар шаклҳои гуногун ба вучуд меомаданд, ки муаллиф онҳоро нишон додааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи инсон, давлат, шахс, давлати ҳуқуқбунёд, шакли идоракунӣ, низоми сиёсӣ.

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ОСНОВНЫХ ИДЕЙ О
ВЗАИМООТНОШЕНИИ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВОМ И ЧЕЛОВЕКОМ****Миралиев И.К.,**

доцент кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, кандидат юридических наук

Тел.: (+992) 908483869**E-mail:** isfand88@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – Теория и история права и государства, история правовых и политических учений

Аннотация. В статье рассматриваются основные идеи взаимоотношений между государством и человеком. Автор утверждает, что

отношения между государством и личностью имеют давнюю историю, восходящую к глубокой древности, и ученые высказывали свои взгляды в этой области. Взаимоотношения между государством и личностью, как показывает автор, принимали разные формы.

Ключевые слова: права человека, государство, личность, законность, форма правления, политический режим.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF BASIC IDEAS ABOUT RELATIONSHIP BETWEEN STATE AND HUMAN BEING

Miraliev I.K.,

Assistant Professor of the Department of
Human Rights and Comparative Law of
the Law Faculty, Tajik National
University, Candidate of Legal Sciences

Phone: (+992) 908483869

E-mail: isfand88@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – Theory and history of law and state, history of legal and political doctrines

Annotation. The article discusses the main ideas of the relationship between the state and the person. The author argues that the relationship between the state and the individual has a long history dating back to ancient times, and scholars have expressed their views in this area. The relationship between the state and the individual, as the author shows, took different forms.

Key words: human rights, state, personality, legality, form of government, political regime.

Аз замоне, ки давлат ҳамчун ниҳоди асосии идоракунандаи ҳокимият пайдо шуд, зарурат ва мубрамияти робитаи он бо шахс бештар ба мушоҳида расид. Аз ин рӯ, мутафаккирон пайваста дар талоши он буданд то нақши давлатро дар ин раванд муайян намоянд. Бо дарназардошти ин, онҳо пайваста кӯшиш менамуданд то ба як зумра саволҳо посухи амиқ пайдо намоянд, аз ҷумла нақши давлат дар робита бо шахс чӣ гуна аст? Оё давлат қодир аст озодии инсонро таъмин намояд, агар ҳа, пас дар кадом ҳудуд? Муносибати байни давлат ва шахс бояд чӣ гуна бунёд карда шавад? Чунин саволҳо аз ибтидо то кунун дар зехни инсоният давр зада, мубрамияти худро имрӯз низ аз даст надодаанд. Дар раванди посух гардонидан ба саволҳои матраҳшуда, навъҳои гуногуни робитаи байни давлат ва шахс мавриди истифода қарор мегиранд, ки дар байни онҳо ҳуқуқи инсон зинаи аввалро ишғол менамояд. Олимони ватанӣ доир ба паҳлуҳои гуногуни ҳуқуқи инсон таҳқиқоти илмӣ анҷом дода, моҳият ва

мубрамияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро дар замони муосир бо дарназардошти равандҳои ҷаҳонишавӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд¹.

Ғоя ва назарияи муносибати байни давлат ва шахс, ки он фарогирандаи ҳуқуқи инсон аст, таърихи куҳанро соҳиб мебошад. Он дар алоқамандии бевосита бо навъҳои (моделҳои) гуногуни ташкили ҳокимияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва ҷомеаи муташаққил ба вучуд омадааст. В.С. Нерсисянс қайд менамояд, ки «ҳолати муосири ҳуқуқи инсон аз таҷрибаи бойи гузаштаи инсоният маншаъ гирифта, дар заминаи он шаклҳои ташкили ҳуқуқии ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатии одамон, роҳи танзими муносибатҳои иҷтимоии онҳо мавриди омӯзиш қарор мегиранд»².

Дар марҳилаҳои нахустини таҳқиқотҳои илмӣ, масъалаи муносибати байни давлат (полис) ва шахс дар доираи консепсияи фалсафӣ-ҳуқуқии «полис» (шаҳр-давлат) тафсир карда мешуд. Инчунин, дар ибтидо он хусусияти мифологӣ дошт ва бештар маврид ғояи пайдоиши илоҳии полисро инъикос менамуд. Аз ин рӯ, андешае ҷой дошт, ки ҳуқуқи инсон дар заминаи адолати илоҳӣ ба вучуд омада, амалӣ карда мешавад. Аммо, аксарияти мутафаккирони Юнони қадим ба андешаи мазкур розӣ набуданд ва барои гузаронидани ислоҳот дар полис талош намуда, ғояи демократикунони полисро талқин менамуданд. Масалан, Солон

¹ Муфассал ниг.: Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.; Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятҳои тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддуни: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илми доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67; Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствование и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114; Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушқилои қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014-209; Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.; Сафаров, Б.А. Концепции по правам человека: монография / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2012. – 160 с.; Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.; Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры / Д.С. Сафаров. – Душанбе, 2014. – 227 с.; Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.; Сафаров, Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Бахтовар Амралиевич. – Душанбе, 2015. – 366 с.; Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.; Сафарзода Н.Ф. Зарурати таъсис додани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёти ҳуқуқӣ. (Маҷаллаи илмӣ-иттилоотӣ) факултети ҳуқуқшиносӣ ДМТ) №3 (31). – Душанбе, 2020. – С. 45-57.; Сафарзода Н.Ф. Мафҳуми ҳуқуқ ба хифзи саломатӣ // Ҳуқуқи инсон: мушқилот, роҳи ҳал ва дурнам (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълומияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 163-168.

² Нерсисянц В.С. Права человека в истории политико-правовой мысли // Теория прав человека / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М., 2000. – С. 35.

(тақрибан 638-559 п.м.) барои қабул намудани қонун дар полис талош намуда, бар муқобили ғуломдорӣ сухан ронд ва бад-ин васила дар ҷомеа то андозае унсурҳои демократияро ба вуҷуд овард. Пифагор ва пайравони ӯ (асрҳои VI-V п.м.) манзалати ҳаёти инсонро дар раванди идоракунии давлатӣ баланд арзёбӣ намуда, ҷонибдори таъмини адолат дар муносибатҳои инсонӣ буданд. Аз нигоҳи онҳо «адолат ин натиҷаи баробарии дигарон аст»³, ки он минбаъд барои ба вуҷуд омадани андешаи баробарии инсонҳо асос гузошт.

Мутафаккирони Юнони қадим озодии инсонро натиҷаи ин ё он шакли идоракунии маънидод менамуданд. Масалан, Демокрит (тақрибан асрҳои V-IV) чунин қайд менамояд: «Камбизоатӣ дар демократия, беҳтар аз некӯахлоқии шахрвандон дар назди монарх аст, зеро озодӣ беҳтар аз ғуломӣ мебошад»⁴. Андешаи ҷолиби диққатро дар ин раванд Протагор (тақрибан 481-411 п.м.) иброн намудааст, зеро аз нигоҳи ӯ «инсон ченаки ҳамаи арзишҳо маҳсуб меёбад», ки дар заминаи ғояи мазкур баъдан шинохти ҳаёти инсонӣ (ба ғайр аз шинохти илоҳии он) ба вуҷуд меояд.

Аз нигоҳи мутафаккири дигари Юнони қадим Антифонт ҳамаи одамон табиатан баробар ба дунё меоянд: «Табиатан мо ҳама баробарем, ҳам барбарӣҳо ва ҳам юнонӣҳо»⁵. Андешаи мазкур дар таъмини баробарии табиӣ одамон замина гузошт.

Ӯ ба идеяи фарқ кардани қонуни давлат (полис) аз қарорҳои табиат наздик шуда, аҳамияти фармоишҳои табиатро дар таъмини баробарии умумии одамон меид. Ба андешаи ӯ «муқаррароти қонун сунъӣ мебошад, аммо дастури табиат баръакс. Зиёда аз ин, меъёри қонун натиҷаи созиши одамон буда, худ аз худ ба вуҷуд намеояд ва дар фарқият аз ин, фармони табиат хусусияти стихиявӣ дорад, яъне он табиатан ба вуҷуд меояд»⁶.

Андешаи мутафаккири Юнони қадим боис бар он гардид то дар марҳилаҳои баъдӣ қонунҳо хусусияти навро ба худ касб намоянд. Яъне, қонун бояд на манфиати нафари муайян ва ё гурӯҳи муайяно фарогир бошад, балки он бояд дар маҷмӯъ ба манфиати мардум равона гардад, ки ин моҳияти табиӣ онҳоро ифода менамояд. Дар заминаи ин, ҳуқуқҳои табиӣ инсон чавҳари асосии қонунҳои давлат (қонунҳои позитивӣ)-ро ишғол намуданд, ки он барои давлати ҳуқуқбунёд хизмат менамуд. Ҳатто, дар Юнони қадим баробарии умумии ҳамаи одамон (табиатан) чун нишонаи муҳими ташкили оқилонаи ҳаёти давлатӣ ва ҳуқуқӣ маънидод карда мешуд. Баробарии умумӣ (табиӣ)-и одамон унсури асосии қонунҳои полис (давлат) ва шартӣ асосии таъмини адолат дар онро ташкил меод. Инчунин, муқаррароте ба вуҷуд омад, ки дар асоси он қонунҳои полис (давлат) натиҷаи созиши байни одамон маънидод карда шуданд, на фармоиш ё дастури як шахс (ҳоким).

Алсидес, ки яке аз олимони барҷастаи Юнони қадим ба ҳисоб меравад, ғуломӣ ва ғуломдориро шадидан маҳкум намуда, ҷонибдори

³ Аристотель. Этика. – СПб., 1908. – С. 91.

⁴ Материалисты Древней Греции. – М., 1955. – С. 168.

⁵ Антология мировой философии. – М., 1969. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 321.

⁶ Антология мировой философии. – С. 320.

озодии инсон буд. Ӯ чунин ибраз менамояд: «Худованд ҳамаро озод офарид ва табиат касеро гулом наофридааст»⁷.

Афлотун ҷонибдори волоияти қонун дар давлат буда, натиҷаи вайрон намудани қонунро ба таври зайл маънидод намудааст: «Дарвоқеъ, поймол намудани қонун ба одат ва анъанаҳо таъсир расонида, баъдан микёси васеътарро ишғол менамояд ва сипас вориди муносибатҳои кории инсонҳо гардида, имконияти вайрон намудани сохтори давлатдориро ба вучуд меорад»⁸.

Ба андешаи Афлотун, мардумро бояд аз хурдӣ дар рӯҳияи итоат намудани қонун тарбия намуд. Масалан, ба кӯдакон таълим додани қоидаҳои муайяни бозӣ, ки ба шарофати он онҳо «ба волоияти қонун одат менамоянд» ва «ин малака минбаъд афзоиш ёфта, ба ҳама чиз таъсир мерасонад, ҳатто дар ислоҳи низоми давлатдорӣ, агар дар он камбудие ҷой дошта бошад»⁹.

Афлотун ҷиддан ибраз менамуд, ки қонунҳо набояд дар ягон шакли давлатдорӣ вайрон карда шаванд. Вале, риояи қонун дар ҳама ҳолат аз низоми интиҳобкардаи тарбия ва таълими инсон вобаста мебошад. «Новобаста аз он, ки давлатро як нафар ё нафарони зиёд идора менамоянд, онҳо ҳамон вақт ба риояи қонунҳо муваффақ мешаванд, агар таълим ва тарбияро дуруст ба роҳ монанд»¹⁰. Дар ин ҳолат, таълим ва тарбияи дуруст дар назар дошта шудааст, ки «дар инсон майлҳои хуби табииро бедор мекунад ва майли мавҷудбударо бештар менамояд – ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам ба маъноӣ ба насл додани онҳо, ки дар ҳама маҳлуқоти зинда ба мушоҳида мерасад»¹¹.

Дидгоҳи Афлотун дар хусуси самаранокии таълим ва тарбия дар риояи қонунҳо, имрӯз мубрамияти бештарро пайдо намудааст. Амалӣ намудани андешаи волоияти қонун дар давлати ҳуқуқбунёд ҳангоми мавҷуд набудани низоми дурусти таълим ва тарбия, алалхусус таълими ҳуқуқӣ ғайриимкон мебошад. Сохтори волоияти қонун сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқиро ҳамчун шартӣ ибтидоӣ ва зарурӣ тақозо менамояд. Низоми арзишҳои ҳуқуқие, ки дар раванди таълими ҳуқуқӣ ташаккул меёбанд, дар як вақт фарогирандаи ҳуқуқи инсон мебошанд. Шахс дар ҳоле метавонад ҳуқуқ ва озодиҳои худро дар сатҳи зарурӣ амалӣ намояд, ки агар, аз ҳуқуқ ва озодиҳои бархурдор бошад. Инчунин, шахс вазифадор аст то ба ҳуқуқ ва озодиҳои нафарони дигарро, ки имрӯз дар сатҳи санадҳои байналмилалӣ ва конституционӣ пешбинӣ гардидаанд, эҳтиром гузорад.

Арасту дар асари худ «Сиёсат» оид ба аҳамияти тарбия дар раванди таъмини волоияти қонун сухан ронда, ибраз менамояд: «Ҳар шахси мансабдор, ки дар рӯҳияи қонун тарбия ёфтааст, имконияти дуруст доварӣ

⁷ Иқтибос аз: Аристотель. Политика. – М., 1911. – С. 408.

⁸ Платон. Сочинения в трех томах. – М., 1971. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 213.

⁹ Ҳамон ҷо.

¹⁰ Платон. Указ. соч. – С. 242.

¹¹ Ҳамон ҷо. – С. 212.

карданро дорад»¹². Мутафаккир волоияти қонунро бо интизоми шахрвандон ва тарбияи онҳо бо дарназардошти рӯҳияи идоракунии давлатӣ пайванд намуда, иброз менамояд: «Муфидтарин қонунҳо, ки аз ҷониби ҳамаи шахсони мансабдори давлатӣ яқдилона тасдиқ гардидаанд, ҳеҷ фоидае нахоҳанд дошт, агар шахрвандон ба тартиботи давлатӣ одат нанамоянд ва дар рӯҳияи он тарбия наёбанд, яъне, агар қонунҳои давлат демократӣ бошанд, пас шахрвандон дар рӯҳияи демократия ва агар, олигархӣ бошанд, пас дар рӯҳияи олигархӣ тарбия меёбанд, зеро агар як нафар интизом надошта бошад, пас тамоми давлат беинтизом аст»¹³.

Арасту қонунро шарти асосии ташаккули давлат маънидод менамояд. Аз нигоҳи ӯ «дар ҷойе, ки волоияти қонун ҳукмрон нест, дар он ҷо сохтори давлатӣ вучуд надорад. Қонун бояд бар ҳама чиз ҳукмронӣ намояд»¹⁴.

Арасту манфиати давлатро дар зиндагии хушбахтонаи одамон дида, иброз менамояд, ки «бехтарин низоми давлатӣ низоме мебошад, ки ташкили он ба ҳар як инсон имкони рушд намудан ва хушбахтона зиндагӣ карданро фароҳам меоварад»¹⁵.

Масъалаи дарк намудан ва тасниф кардани қонунҳо дар маркази тавачҷӯҳи Полибий қарор дошт. Ӯ ғояеро талқин менамуд, ки дар асоси он мардум ҳуқуқи қабул ё рад намудани қонунҳои хаттӣ ва инсониро соҳиб мегардиданд¹⁶.

В.С. Нерсеянс қайд менамояд, ки ғояи чудошавии ҳуқуқ ба ҳуқуқи оммавӣ ва хусусӣ дар таълимоти ҳуқуқшиносони Рими қадим пайдо гардида, унсури муҳими давлати ҳуқуқбунёдро ташкил медиҳад. Дар таълимоти ҳуқуқшиносони Рими қадим дигар унсурҳои давлати ҳуқуқбунёд, ба мисли ҳуқуқҳои табиӣ инсон ва мутобиқати қонун бо ҳуқуқ низ, ба мушоҳида мерасиданд. Ба андешаи муаллиф, маҳз дар марҳилаи мазкур ҳудудгузори дар «доираи амали давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ» ба вучуд омадааст¹⁷.

Ҳуқуқшиносони Рими қадим ҳуқуқҳои табиӣро ба тамоми халқ мутааллиқ дониста, бар он назар буданд, ки ҳуқуқҳои табиӣ барвақтар аз қонунҳои хаттӣ ба вучуд омадаанд. Сисерон ба баррасии қонунҳои табиӣ шурӯъ намуда, онҳоро сарчашмаи ҳуқуқҳои табиӣ маънидод кардааст¹⁸.

Ғояи чудо кардани давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ дар асрҳои XVI-XVII низ ташаккул ёфтааст. Дар давраи гузариш ба капитализм андешаи ҳуқуқи инсон бо ҳокимияти сиёсӣ омезиш меёбад, ки онро метавон дар таҷзияи ҳокимият, ҳукмронии ҳуқуқ ва волоияти қонун мушоҳида намуд. Дар марҳилаи мазкур ғояи муносибати байни давлат ва ҳуқуқи инсон хусусияти

¹² Аристотель. Сочинения в четырех томах. – М., 1983. – Т. 4. – С. 482 – 483.

¹³ Аристотель. Указ. соч. – С. 551.

¹⁴ Ҳамон ҷо. – С. 497.

¹⁵ Ҳамон ҷо. – С. 591.

¹⁶ Ниг.: Полибий о римской республике / Полибий. Всеобщая история // Хрестоматия по истории Древнего Рима / Под ред. С.Л. Утченко. – М., 1962. – С. 81 –83.

¹⁷ Нерсеянц В.С. История идей правовой государственности. – М., 1993. – С. 157.

¹⁸ Ниг.: Дигесты Юстиниана // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В 2-х т. / Отв. ред. Н.А. Крашенинникова. – М., 2007. – Т.1. – С. 292; Цицерон М.Т. Диалоги о государстве – о законах. – М., 1966. – С. 6.

навро ба худ касб намуда, ба сатҳи нисбатан баланди тараққиёт мерасад. Назарияи ратсионалистии ҳуқуқи инсон ба вучуд меояд, ки он ба волоияти қонун дар муносибати байни давлат ва шахс нигаронида шудааст. Он ҳангоми ташкили ҳаёти нави давлатӣ, ки ба ҳукмронии ҳуқуқ ва кафолати ҳуқуқи инсон асос ёфтааст, амалӣ карда мешавад. Консепсияи шартномаи иҷтимоӣ ҳамчун сарчашма ва заминаи ҳуқуқи давлат ташаккул меёбад.

Яке аз намояндагони консепсияи шартномавии давлат ва ҳуқуқи инсон Г. Гротсий (1583-1645) мебошад ва ӯ мафҳуми давлатро ба таври зайл маънидод намудааст: «Давлат ин созиши комили одамони озод ба хотири риояи қонун ва манфиатҳои умум мебошад»¹⁹. Ғояи риояи қонун ҳамчун мақсади асосии давлат барои ташаккули минбаъдаи назарияи волоияти қонун заминаи воқеӣ гузошт. Аз нигоҳи В.С. Нерсеянс «бо чунин тарз дарк намудани давлат, ки ғояи давлати ҳуқуқбунёдро фарогир аст, алоқаманд бо ҳуқуқҳои фитрии инсон буда, дар сурати вайрон намудани муқаррароти шартномаи иҷтимоӣ, ба муқобили ҳокимият зиддият нишон медиҳад»²⁰.

Намояндаи дигари консепсияи шартномавии давлат ва ҳуқуқи инсон Б. Спиноза мебошад ва ӯ ҳадафи давлатро дар озодӣ меид

Ч. Локк (1632-1704) мафҳуми либералии ҳуқуқи инсонро пешниҳод менамояд, ки он ба шакли ҳуқуқи ташкили ҳокимияти давлатӣ ва волоияти қонун асос ёфтааст. Ӯ оид ба ҳуқуқҳои табиӣ инсон сухан ронда, иброз менамояд, ки ҳар як шахс ҳуқуқ дорад дар асоси қонуни табиат «ҳаёт, озодӣ ва моликияти худро» ҳимоя намояд²³. Мутафаккир ҳамкориҳои давлат ва шахс, қудрат ва ҳуқуқи инсонро дурустар муайян карда, қайд менамояд, ки кафолати ҳуқуқи инсон ба манфиати ҳокимият хизмат намуда, дар муқобили «ҳар гуна амалҳои ғайриқонунии ҳокимият» қарор мегирад²⁴. Муқарроти мазкур алоқамандии волоияти қонун ва ҳуқуқи инсонро нишон медиҳад.

Т. Гоббс иброз менамояд: «Давлат ягона шахсе мебошад, ки барои амалҳои он мардуми зиёде масъуланд ва амалҳои созишномаи байниҳамдигариро бар дӯш гирифтаанд, то ин шахс қудрат ва воситаҳои тавре истифода барад, ки барои сулҳ ва ҳимояи онҳо заруранд»²⁵.

Ч. Лок давлатро ҳамчун «иттиҳод» муаррифӣ намуда, ҳадафи онро аз ҳалли муноқишаҳои инсонӣ маънидод кардааст: «...шумораи зиёди одамон

¹⁹ Ниг.: Гротий Г. О праве войны и мира. – М., 1956. – С. 74.

²⁰ Нерсеянц В.С. Права человека в истории политико-правовой мысли. – С. 62.

²¹ Ниг.: Спиноза Б. Избранные произведения. – М., 1957. – Т.2. – С. 261.

²² ТҲамон чо. – С. 302.

²³ Локк Дж. Избранные философские произведения. – М., 1960. – Т.2. – С. 50.

²⁴ Ҳамон чо. – С. 116.

²⁵ Гоббс Т. Соч.: в 2 т. - М., 1991. - Т.2. - С.132-133.

дар доираи як чамъият муттаҳид шуда, ҳокимияти иҷроияи худро дар асоси қонунҳои табиат ташкил намуданд, ки дар натиҷаи ташаккул ёфтани муносибатҳо баъдан ҷомеаи сиёсӣ ва шахрвандӣ ба вучуд омад. Ҳадафи ҷомеаи шахрвандӣ пешгирӣ намудан ва барқарор кардани зарарест, ки хусусияти табиӣ доранд ва дар ҳалли ин мушкилӣ ҳар шахс додгари худ ба ҳисоб меравад. Инчунин, баҳри бартараф намудани мушкилоти бавучудомада бояд мақомоти бонуфузе таъсис дода шавад, ки аъзои ҷомеаи зарардида ба он муроҷиат намоянд ва ҳар узви ҷомеа бояд хулосаи баровардаи онро дастгирӣ намоянд»²⁶.

Локк бар он назар буд, ки шакли давлатдорӣ дар таъмини ҳуқуқи инсон метавонад нақши боризро иҷро намояд. Ӯ шакли идоракунии мутлақият (монархиявӣ)-ро қатъиян рад намуда, ҷонибдори шакли идоракунии мебошад, ки дар он муносибати байни аҳоли ва ҳокимияти давлатӣ дар заминаи ҳуқуқи озодиҳои ба онҳо мутааллиқбуда, мушоҳида мешаванд. Ба андешаи мутафаккир, тақсимои ҳокимият (қонунгузор, иҷроия ва федералӣ) шартӣ асосии риояи ҳуқуқи инсон мебошад. Шартӣ дигари риояи ҳуқуқи инсон ин иҷро намудани муқаррароти қонунгузорӣ, аниқтараш қонуниятҳои умумичаҳонӣ мебошад. Аз нигоҳи мутафаккир озодии инсон «ибрат аз қоидаҳои доимии ҳаёт мебошад, ки барои ҳамаи аъзои ҷомеа хос мебошад ва танҳо ҳокимияти қонунгузор онро мавриди танзим қарор медиҳад»²⁷. Инчунин, ӯ иброн менамояд, ки «шахс ҳақ дорад то амалеро иҷро намояд, ки қонун маън накардааст»²⁸.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло метавон иброн намуд, ки муносибати байниҳамдигарии давлат ва шахс ханӯз дар аҳди қадим ба вучуд омада, тавассути унсурҳои гуногун зоҳир мегардид. Он новобаста аз шакли идоракунии ва низомии сиёсии давлат ба вучуд омада, унсурҳои ба худ хосро доро мебошад, ки ҳангоми баррасӣ намудани ақидаҳои олимони атиқа мо ин унсурҳоро мушоҳида намуда метавонем. Муносибати давлат ва шахс имрӯз ба таври кулӣ дигар гардида, унсурҳои навро ба худ ҷой додааст, ки он дар натиҷаи таҷдиди ҷомеаи инсонӣ ба вучуд омадааст.

Адабиёт:

1. Антология мировой философии. – М., 1969. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 321.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах. – М., 1983. – Т. 4. – С. 482 – 483.
3. Аристотель. Политика. – М., 1911. – С. 408.
4. Аристотель. Этика. – СПб., 1908. – С. 91.
5. Гроций Г. О праве войны и мира. – М., 1956. – С. 74.
6. Дигесты Юстиниана // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В 2-х т. / Отв. ред. Н.А. Крашенинникова. – М., 2007. – Т.1. – С. 292;

²⁶ Локк Д. Два трактата о правлении // Соч.: в 3 т. - М., 1988. - Т.3. - С. 312-313.

²⁷ Локк Д. Указ. соч.. – С. 16.

²⁸ Ҳамон ҷо. – С. 312-313.

7. Локк Дж. Избранные философские произведения. – М., 1960. – Т.2. – С. 50.
8. Материалисты Древней Греции. – М., 1955. – С. 168.
9. Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.
10. Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.
11. Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико–методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР–граф, 2013. – 160 с.
12. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.
13. Нерсисянц В.С. История идей правовой государственности. – М., 1993. – С. 157.
14. Нерсисянц В.С. Права человека в истории политико-правовой мысли // Теория прав человека / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М., 2000. – С. 35.
15. Полибий о римской республике / Полибий. Всеобщая история // Хрестоматия по истории Древнего Рима / Под ред. С.Л. Утченко. – М., 1962. – С. 81–83.
16. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.
17. Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкилоти қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014-209
18. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.
19. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.
20. Сафарзода Н.Ф. Зарурати таъсис додани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёти ҳуқуқӣ. (Маҷаллаи илмӣ-иттилоотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) №3 (31). – Душанбе, 2020. – С. 45-57.
21. Сафарзода Н.Ф. Мафҳуми ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 163-168.

22. Сафаров, Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Бахтовар Амиралиевич. – Душанбе, 2015. – 366 с.

23. Сафаров, Б.А. Концепции по правам человека: монография / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2012. – 160 с.

24. Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.

25. Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры / Д.С. Сафаров. – Душанбе, 2014. – 227 с.

26. Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114

27. Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67.

28. Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

29. Спиноза Б. Избранные произведения. – М., 1957. – Т.2. – С. 261.

30. Цицерон М.Т. Диалоги о государстве – о законах. – М., 1966. – С. 6.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ**Куканов А.З.,**

дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, н.и.ҳ.

Тел.: (+992) 985674477

Сафаралиев Ч.М.

магистри курси 2-юми кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел.: (+992) 206766662

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ**Роҳбари илмӣ:** Сотиволдиев Р.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор**Муқарриз:** Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор**Фишурда.** Дар мақолаи мазкур оиди мафҳум ва моҳияти механизмҳои танзими ҳуқуқӣ, хусусиятҳои он, тарзу усулҳои ба амал баровардани танзими ҳуқуқӣ ва мушкилоту дурнамои механизми танзими ҳуқуқӣ сухан меравад.**Калидвожаҳо:** механизми танзими ҳуқуқӣ; ҷанбаи психологӣ механизми танзими ҳуқуқӣ; меъёрҳои ҳуқуқӣ; муносибати ҳуқуқӣ.**ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ МЕХАНИЗМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ****Куканов А.З.,**

доцент кафедры теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 985674477

Сафаралиев Ч.М.,

магистр 2-го курса кафедры теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 206766662

Научная специальность. 12.00.01 – Теория и история государства и права, история правовых и политических учений

Научный руководитель: Сативалдыев Р.Ш., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Диноршоҳ А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В данной статье речь идёт об понятие и сущность механизмы правового регулирования, его особенности, способности и средства правового регулирования, проблемы и перспектива механизмы правового регулирования.

Ключевые слова: механизм правового регулирования; психологический аспект механизма правового регулирования; правовые нормы; правоотношения.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF LEGAL REGULATION MECHANISMS

Kukanov A.Z.,

dosent the department of theory and history of state and law, kandidat of law

Phone: (+992) 985674477

Safaraliev J.M.,

2nd year master of the Department of Theory and History of State and Law of the Law Faculty of the Tajik National University

Phone: (+992) 206766662

Scientific specialty: 12.00.01 – Theory and history of the law and state, history of the doctrines of the law and state

Research supervisor: Sativaldiev R.SH., doctor of law, professor

Reviewer: Dinorshoh A.M., doctor of law, professor

Annotation. The article describes the concept and essence of legal regulation mechanisms, its feature, ways and means of legal regulation, the problem and perspective of legal regulation.

Keywords: mechanism of legal regulation, psychological aspect of mechanism of legal regulation, legal norms, legal relations.

Ҳуқуқ ҳамчун воситаи идоракунии иҷтимоӣ баъри батартиб даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ, таъмини татбиқи манфиатҳои мушбӣи субъектҳо пешбинӣ шудааст. Танзими ҳуқуқи дар раванди татбиқи

он аз марҳилаҳои муайян ва унсурҳои мувофиқ иборат аст, ки ҳаракати манфиатҳои субъектҳоро ба сӯи арзиш таъмин мекунад.

Танзими муносибатҳои иҷтимоӣ вазифаи асосии қонун, хусусияти асосии он дар амал, дар ҳаракат, дар раванди татбиқи имкониятҳои он мебошад. Аз ин рӯ, омӯзиши механизми танзими ҳуқуқӣ барои муқаррар кардани он, ки чӣ гуна бокӯмаки кадом василаҳои ҳуқуқӣ ҳадафҳои соддагардонии муносибатҳои ҷамъиятӣ ба дастоварда мешаванд, муҳим аст. Аз ин рӯ, механизми танзими ҳуқуқӣ ба мо имкон медиҳад фаҳмем, ки чӣ гуна талаботи волоияти қонун, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барафтори қонунии субъектҳо таъдил меёбанд, ин раванд аз кадом марҳилаҳои борат аст, ноқомӣ дар кадом марҳилаҳо ба амал меоянд, монеаҳо барои амалисозии ҳуқуқ пайдо мешаванд ва чӣ гуна ин монеаҳоро бартараф кардан мумкин аст²⁹.

Ақсарвақт дар илм ва дар амал мафҳумҳои “танзими ҳуқуқӣ” ва “таъсири ҳуқуқӣ” ба ҳамомехта шудаанд. Тавре ки аллакай қайд карда шуд, мафҳуми “танзим” маънои фармоиш додан, ба тартиб даровардани чизеро мувофиқи чизе дорад. Истилоҳи “таъсир” таъсиррасонидан ба чизеро тавассути воситаҳои муайян дар назар дорад. Маънии ин мафҳумҳо наздик, қисман як аст, аммо инҳо мафҳумҳои шабеҳ нестанд. Ҳамин тариқ, ҳама василаҳо ва шаклҳои таъсиррасонӣ ба муносибатҳои иҷтимоӣ танҳо ба танзими ҳуқуқӣ кам карда намешаванд.

Таъсири ҳуқуқӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ақсар вақт ҳамчун таъсири муассир, танзимӣ ва ташкилӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳамчун системаи воситаҳои ҳуқуқӣ (меъёрҳои ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, санадҳои татбиқи қонунҳо) ва дигар падидаҳои ҳуқуқӣ, масалан, огоҳии ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, принципҳои ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ раванд.

Танзими ҳуқуқӣ яке аз шаклҳои таъсири қонун ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад ва ин таъсирбоёрии воситаҳои мушаххаси ҳуқуқӣ – меъёрҳои ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, санадҳои татбиқи қонун амалӣ карда мешавад. Мафҳуми “таъсири ҳуқуқӣ” нисбат ба категорияи “танзими ҳуқуқӣ” васеътар аст.

Танзими ҳуқуқӣ таъсири тамомисистемаи воситаҳои ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Таъсири ҳуқуқӣ натавонанд таъсири махсуси ҳуқуқии қонун ба ҳаёти ҷамъиятӣ, балки таъсири иттилоотӣ-психологӣ, тарбиявӣ, иҷтимоӣ ва дигар таъсири воқеияти ҳуқуқӣ ба ҳаёти ҷомеа мебошад. Байни мафҳумҳои баррасишаванда хатти шадид вучуд надорад, онҳо бо ҳамалоқаманданд, аммо танзими ҳуқуқӣ танҳо як қисми таъсири ҳуқуқӣ аст, дар ҳоле, ки як қисми махсуси ҳуқуқӣ мебошад³⁰.

Ҳар як марҳила ва унсурҳои ҳуқуқии танзими ҳуқуқӣ боназардошти ҳолатҳои мушаххасе, кимантиқи тартиботи ҳуқуқии муносибатҳои иҷтимоиро инъикос мекунад, хусусан таъсири шакли ҳуқуқӣ ба мундариҷаи иҷтимоӣ ба “ҳаёт” даъват карда мешаванд. Мафҳуме, ки

²⁹ Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. - М., 1972. - С. 8.

³⁰ Алексеев С.С. Общая теория права. - М., 1982. - Т. 2. - С. 9.

марҳилаи муайяни доракунии ҳуқуқиро ифода мекунад ва ҳамзамон иштироки маҷмӯи воситаҳои ҳуқуқиро дарон ифода мекунад, дар адабиёт номи “механизми танзими ҳуқуқӣ” -ро гирифтааст.

Ҳамин тариқ, механизми танзими ҳуқуқӣ ин системаи воситаҳои ҳуқуқие мебошад, ки бо мақсади ба низом даровардани муносибатҳои иҷтимоӣ, мусоидат ба қонунгардонии манфиатҳои субъектҳои ҳуқуқ мусоидат менамояд.

Аз таърифи дар боло овардашуда аломатҳоеро фарқ кардан мумкин аст, ки ҳадафи механизми танзими ҳуқуқиро тавсиф мекунанд, воситаҳои расидан ба он ва самаранокӣ.

Механизм дар забони олмонӣ (mechanismus), фаронсавӣ (mécanisme) тарҷумашудааст. Механизми юнонӣ (юнонии Мēchanē) ин аст: 1) сохтори дохилии (системаи пайвандҳо) мошин, дастгоҳ, дастгоҳ, ки онҳоро баҳаракат мебарорад; 2) пайдарпаии ҳолатҳо, равандҳо, ки ягон амал, ҳодисаро муайян мекунанд; 3) система, дастгоҳе, ки тартибиягон намуди фаъолиятро муайян мекунад.

Ҳуқуқ ҳамчун як низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ ба ҳаёти ҷамъиятӣ асосан бо ду роҳ таъсир мерасонад: тавассути таъсири ҳуқуқӣ ва тавассути танзими ҳуқуқӣ. Ин ду роҳро дар адабиёти ҳуқуқӣ одатан таъсири ғайриҳуқуқӣ ва ҳуқуқии ҳуқуқ ба ҳаёти ҷамъиятӣ меноманд.

Таъсири ҳуқуқӣ ин таъсири ҳуқуқ башуур ва рафтори одамон дар асоси ҳуди мавҷудияти талаботи қонунӣ мебошад. Чунин таъсирро амали ғайриқонунии ҳуқуқ меноманд. Гап дар сари он аст, ки қабул ва мавҷудияти қонунҳои муайян ба одамон таъсир мерасонад, ба онҳо таъсири тарбиявӣ мерасонад. Дар инҷо вазифаи умумии иҷтимоии қонун ошкоркарда мешавад: он ба ташаккули фарҳанг, мустаҳкам шудани мавқеъҳои муайяни ҳаёт ва ғ.

Дар муқоиса бо таъсири ҳуқуқӣ, танзими ҳуқуқӣ ин таъсир ба рафтори одамон тавассути баъзе воситаҳои ҳуқуқӣ мебошад. Омезиши ин воситаҳо механизми танзими ҳуқуқиро ташкил медиҳад.

Танзими ҳуқуқӣ ин таъсири давлат ва ҷомеа ба муносибатҳои иҷтимоӣ мебошад, ки тамоми системаи воситаҳои ҳуқуқӣ бо мақсади батартиб даровардани онҳо анҷом медиҳанд. Танзими ҳуқуқӣ таъсири махсуси ҳуқуқӣ мебошад ва он бо муқаррар намудани ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои мушаххаси субъектҳо, бо дорухатҳои мустақим дар бораи чизи дуруст ва имконпазир алоқаманд аст ва он тавассути муносибатҳои ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад.

Муносибати ҳуқуқӣ ин муносибатҳои иҷтимоист, ки дар асоси меъёрҳои ҳуқуқ ба миён меоянд, ки иштирокчиёни ондори ҳуқуқҳои субъективӣ ва ӯҳдадорихои ҳуқуқии аз ҷониби давлат таъминшуда мебошанд. Ин звенои марказии механизми танзими ҳуқуқӣ, канали асосии татбиқи ҳуқуқҳо мебошад.

Муносибати ҳуқуқӣ аз рӯи хусусияти асосии худ натиҷа, натиҷаи амал, татбиқи волеияти қонун, таҷассуми он дар рафтори субъектҳои мушаххаси ҳуқуқ мебошад. Муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳуқуқи амал, дар ҳаёт, табдил додани қоидаҳои

абстрактии рафтор (меъёрҳо) ба амалиёт ё беамалии мушаххаси шахс ё шахсони коллективӣ мебошад.

Муносибати ҳуқуқӣ робитаи махсус, ҳуқуқии байни иштирокчиёни равандҳои гуногуни иҷтимоӣ, ҳамбастагии онҳо дар қонеаи инсонӣ мебошад. Аз ин рӯ, тамоми василаи танзими ҳуқуқӣ, ки дар боло муҳокима карда шуд (манъкунӣ, иҷозатнома, салоҳиятҳо), дар байни иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ мувофиқи нақши иҷтимоӣ ва ҷойгоҳи иштирокчиён дар ҳаёти ҷамъиятӣ тақсим карда мешавад. Ваколатҳои баъзе субъектҳо бо вазифаҳои дахлдори субъектҳои дигар таъмин карда мешаванд. Ба ибораи дигар, ваколатҳои баъзе субъектҳо бо масъулияти дигарон мувофиқат мекунанд. Ва маҳз меъёрҳои ҳуқуқ дар мавҷудияти мушаххаси онҳо адресатҳо, субъектҳои худро ба муносибатҳои ягонаи ҳуқуқӣ мепайванданд³¹.

Механизми танзими ҳуқуқӣ чунин системаи воситаҳои ҳуқуқии баҳам алоқаманд мебошад, ки ба муқобили монеаҳо ва қонуншиканӣ муборизаи оқилона, пайгирона ва қонунан қафолат дорро медиҳад, зеро санадҳои ҳуқуқии инфиродӣ инро пурра таъмин карда наметавонанд. Аз ин рӯ, зарурати объективӣ ба чунин дастгоҳи воситаҳои ҳуқуқие бамиён меояд, ки барои қаноатмандии беамониати манфиатҳои субъектҳо имкониятфароҳам меоранд. Ғайр аз он, танзими ҳуқуқӣ дар раванди татбиқи он аз марҳилаҳои муайян ва унсурҳои дахлдор иборат аст, ки ҳаракати манфиатҳои субъектҳо ба сӯи арзиш таъмин мекунанд. Ҳар яке аз марҳилаҳо ва унсурҳои ҳуқуқии механизми танзими ҳуқуқӣ бинобар ҳолатҳои мушаххасе амал мекунанд, ки мантиқи шакли ҳуқуқии муносибатҳои иҷтимоӣ, таъсири шакли ҳуқуқӣ ба мундариҷаи иҷтимоиро инъикос мекунанд³².

Аз ин рӯ, механизми танзими ҳуқуқӣ ин системаи воситаҳои ҳуқуқие мебошад, ки бо мақсади рафъи монеаҳо, ки дар роҳи қонеъ кардани манфиатҳои субъектҳои ҳуқуқ меистанд, муттасил ташкилкарда шудааст. Тамоми механизми танзими ҳуқуқӣ як системаи ҷудонашаванда мебошад, ки дар он ҳар як унсури он бояд баҳубӣ танзим карда шавад. Имрӯз механизми ҳуқи танзими ҳуқуқиро бидуни назардошти маълумоти илми ҳуқуқ таъсис додан ғайриимкон аст.

Яке аз мушкилоти аввалини механизми танзими ҳуқуқиро Н.Г. Александров муайян карда буд. Тибқи нуқтаи назари ӯ, ҷузъҳои асосии сохтори механизми танзими ҳуқуқӣ инҳоянд: муайян кардани шахсияти ҳуқуқии шахрванд; таъсиси далели ҳуқуқӣ; ташаккули намудҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ; татбиқи чораҳои ҳифзи ҳуқуқ; ба ҷавобгарии қонунӣ кашидани шахсе, ки дар суд гунаҳгор доништа мешавад.

Мувофиқи мавқеи С.С. Алексеева, категорияи “механизми танзими ҳуқуқӣ” батамоми маҷмӯи воситаҳои ҳуқуқӣ ва санадҳои ҳуқуқие дахл дорад, ки бевосита дар танзими ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Назарияи инструменталии ҳуқуқ дар доираи ҳуқуқшиносии дохилӣ механизми танзими ҳуқуқиро ҳамчун маҷмӯи ҷудонашавандаи вобастаи воситаҳои ҳуқуқӣ ва воситаҳои ҳуқуқӣ

³¹ Малько А.В., Нырков В.В., Шунди́ков К.В. Теория государства и права: элементарный курс: учебное пособие. – М., 2009. – 185 с.

³² Малько А.В. Правовые средства: вопросы теории и практики // Журнал российского права. – 1998. – №8; Малько А.В., Шунди́ков К.В. Цели и средства в праве и правовой политике / А.В. Малько, К.В. Шунди́ков. – Саратов, 2003.

мешуморад, ки ба шарофати онҳо чораҳои таъсири ҳуқуқӣ ба гурӯҳҳои гуногуни муносибатҳои иҷтимоӣ амалӣ карда мешаванд. С.С. Алексеев ҳадафи асосиро ба механизми танзими ҳуқуқӣ башуури ҳуқуқӣ медиҳад. Ин як қисми он аст ва батаври муайян бараванди танзим таъсир мерасонад.

Тибқи гуфтаи А.Е. Скачкова, механизми танзими ҳуқуқӣ ҳамчун эҷоди меъёрҳои ҳуқуқӣ, санадҳои гуногуни меъёрии ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, аммо бидуни дохил кардани марҳилаи татбиқи қонун дар он³³.

Барои фаҳмиши амиқ ва ҳамаҷониба, биеҷод ба хусусиятҳои механизми танзими ҳуқуқӣ, ки ба мо имкон медиҳад, ки ин категорияи қонунро ошкор намоем, мурочиат кунем.

Аммо, то ба имрӯз ягон фаҳмиши ягонаи концептуалӣ амалӣ нашудааст, мундариҷаи механизми танзими ҳуқуқӣ ва унсурҳои он аз ҷиҳати назариявӣ таркиб наёфтаанд. Муҳаев Р.Т. ба хулосае меояд, ки “навигарии нисбии мафҳуми механизми танзими ҳуқуқӣ барои он мундариҷаи кофӣ қатъиро таъмин накард ва дар илми ҳуқуқшиносӣ оид ба ин масъала нуқтаҳои гуногун мавҷуданд, ки аз фаҳмиши ҳадафҳои танзими ҳуқуқӣ вобастаанд”.

Ҳамин тавр, Сайбудинов Р.Ш. менависад – “ҳамчун категорияи илмӣ”, механизми танзими ҳуқуқӣ “раванди фармоишдодани муносибатҳои иҷтимоиро аз лаҳзаи эҷоди волеияти абстраксии ҳуқуқ ва то лаҳзаи татбиқи он дар муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ инъикос мекунад. Ба ибораи дигар, механизми танзими ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки чӣ гуна он чизеро, ки қонунгузор дар волеияти қонун тасаввур мекунад, дар ҳаёти воқеӣ таҷассум мекунад.

Матузов Н.И., Малко А.В. механизми танзими ҳуқуқӣ ҳамчун “системаи воситаҳои ҳуқуқие, ки бо мақсади мақсадноктарин тартиб додашудаанд, дарк карда мешавад, ба тартиб даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ, мусоидат ба қонеъ намудани манфиатҳои субъектҳои ҳуқуқ”³⁴.

Тавре мушоҳида мешавад, моҳияти ҳамаи таърифҳои пешкашшуда қариб як аст. Ҳамаи онҳо, яқум, механизми танзими ҳуқуқиро ба маънои “механизми” ҳуқуқи амалкунанда мефаҳманд, мафҳуми “механизм” бошад, низоми ё маҷмӯи муташаккили унсурҳои муайянродар назар дорад. Аз ин нуқтаи назар, дар аксар таърифҳои механизми танзими ҳуқуқӣ чун низоми воситаҳои ҳуқуқӣ арзёбӣ мегардад³⁵.

Механизми танзими ҳуқуқӣ хусусиятҳои зерин дорад:

- аз низоми муташаккил ва мантиқан асосноки воситаҳои ҳуқуқии танзимӣ иборат аст; истифодаи силсилавии унсурҳоро дарназар дорад; ба истифодаи якҷояи (низомноки) унсурҳо асос меёбад; истифода нагаштани як унсур танзими ҳуқуқиро таъмин намекунад (масалан, бепарвоии мақоми татбиқи ҳуқуқ боиси амалӣ нашудан, ё бесифат амалӣ гаштани ҳуқуқ мешавад); ҳар як унсуримеханизми танзими ҳуқуқӣ унсур ё унсурҳои дигарро металабад; ҳамаи ин унсурҳо бояд ҷавобгӯи як талаботи мавҷуда бошанд (як сатҳи сифатӣ дошта бошанд);

³³ Скачков А.Е. Механизм правового регулирования как теоретико-правовой аспект и вектор научного исследования // Российский журнал правовых исследований. – 2017. – №2. – С. 35-42.

³⁴ Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. – М.: Юристъ, 2015. – 528 с.

³⁵ Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Ҷилди 1-2. – Душанбе: Империял-Групп, 2010. – С. 427.

- ба амали воқеии ҳуқуқ ишора мекунад; аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳуқуқ дар чараён, дар амали ҳама рӯза аст; аз аҳамияти воқеии (ҳаётии) ҳуқуқ гавоҳӣ медиҳад;

- воситаи ҳам танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда ва ҳам инкишофи муносибатҳои ҷамъиятист; муносибатҳои ҷамъиятии мавҷударо танзим намуда, ба устувории онҳо ва устувории (пайдории) ҷомеа замина мегузорад; муносибатҳои ҷамъиятии мавҷударо (анъанавиро) бо тарзу усулҳои нав танзим намуда, ба тағйири инкишофи онҳо мусоидат мекунад; муносибатҳои нави ҷамъиятиро танзиму мустаҳкам мекунад;

- заминаи устувории ҳаёти одамон, ҷомеа ва давлат аст; бо роҳи танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ пешрафти ҷомеаро таъмин мекунад;

- воситаи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои фард ва манфиатҳои ашхоси ҳуқуқист; аз унсурҳои махсуси ҳифзи ҳуқуқӣ иборат аст, ки иҷрои ин вазифаи муҳимро таъмин мекунад;

- аз сатҳи сифатии қонуғузори, амалишавӣ ва татбиқи ҳуқуқ, сатҳи шуури ҳуқуқии аҳоли, шуури ҳуқуқии касбӣ ва илмӣ гувоҳӣ медиҳад; нишондиҳандаи сатҳи фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа аст.

Як қатор муҳаққиқон кӯшиши муайян намудани хусусиятҳои механизми танзими ҳуқуқиро ба харҷ медиҳанд. Дар ин замина чунин хусусиятҳо муайян мешаванд: давлатӣ будани механизми танзими ҳуқуқӣ; ба имкони истифодаи қувваи маҷбурии давлат асос ёфтани он; аниқ будани ҳудуди таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ; тамоили танзиму мустаҳкам намудани муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда, мусоидат ба инкишофи муносибатҳои нав; амалишавӣ тавассути воситаҳо ва усулҳои танзими ҳуқуқӣ.

Адабиёт:

1. Алексеев С.С. Общая теория права. Т.2. – М., 1982. – С. 9.
2. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М., 1972. – С. 8.
3. Малько А.В. Правовые средства: вопросы теории и практики // Журнал российского права. – 1998. – № 8
4. Малько А.В., Шунди́ков К.В. Цели и средства в праве и правовой политике / А.В. Малько, К.В. Шунди́ков. – Саратов, 2003.
5. Малько А.В., Ны́рков В.В., Шунди́ков К.В. Теория государства и права: элементарный курс: учебное пособие / А.В. Малько, В.В. Ны́рков, К.В. Шунди́ков. – М., 2009. – 185 с.
6. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. – М.: Юрист, 2015. – 528 с.
7. Скачков А.Е. Механизм правового регулирования как теоретико-правовой аспект и вектор научного исследования // Российский журнал правовых исследований. – 2017. – № 2. – С. 35-42.
8. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Ҷилди 1-2. – Душанбе: Империял-Групп, 2010. – С. 427.

**НИГИЛИЗМИ ҲУҚУҚӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ОН
(ТАҲЛИЛИ МУХТАСАР)****Кодирзода Ғ.Н.,**муаллими калони кафедраи фанҳои давлатӣ-ҳуқуқии факултети №2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 939926875**E-mail:** golibjon2020@mail.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат;
таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ**Роҳбари илмӣ:** Мансурзода А.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент

Фишурда. Дар мақола муаллиф нуқтаи назари олимон-ҳуқуқшиносро вобаста ба мафҳум ва таърихи пайдоиши нигилизм мавриди баррасӣ қарор додааст. Гуфта мешавад, ки нигилизм ин инкоркунии арзишҳо буда, ба манфиати ҷомеа ва давлат намебошад. Нигилизми ҳуқуқӣ барои давлати ҳуқуқбунёд хос намебошад. Дар баробари ин, ҷамбаҳои манфӣ ва мусбии нигилизми ҳуқуқӣ мавриди тадқиқот қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: нигилизм, нигилизми ҳуқуқӣ, инкоркунии ҳуқуқӣ, нигилизми ҳуқуқӣ ва давлати ҳуқуқбунёд, нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчун зухуроти манфӣ ва мусбӣ.

**ПРАВОВОЙ НИГАЛИЗМ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА
(КРАТКИЙ АНАЛИЗ)****Кодирзода Ғ.Н.,**старший преподаватель кафедры
государственно-правовых дисциплин
факультет №2 Академии МВД
Республики Таджикистан

Тел.: (+992) 939926875

E-mail: golibjon2020@mail.ru**Научная специальность:** 12.00.01 – Теория и история права и государства; история правовых и политических учений**Научный руководитель:** Мансурзода А.М., кандидат юридических наук, доцент**Аннотация.** В статье автором рассматривается точка зрения ученых-

юристов о понятии и истории появления нигилизма. Отмечается, что нигилизм представляет собой отрицание ценностей, не приемлимых для общества и государства. Правовой нигилизм не приемлим и для правового государства. Также автором исследованы отрицательные и положительные аспекты правового нигилизма.

Ключевые слова: нигилизм, правовой нигилизм, отрицание права, правовой нигилизм в правовом государстве, правовой нигилизм как отрицательное и положительное явление.

LEGAL NIGALISM: THEORY AND PRACTICE (BRIEF ANALYSIS)

Kodirzoda G.N.,

senior lecturer of the department state legal disciplines faculty №2 Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Tajikistan

Phone: (+992) 939926875

E-mail: golibjon2020@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – Theory and history of law and state; history of legal and political doctrines

Scientific adviser: Mansuroda A.M., Candidate of Law, associate Professor

Annotation. In the article, the author examines the point of view of legal scholars on the concept and history of the emergence of nihilism. It is noted that nihilism is a denial of values that are not acceptable to society and the state. Legal nihilism is not acceptable for the rule of law. The author also investigated the negative and positive aspects of legal nihilism.

Key words: nihilism, legal nihilism, denial of law, legal nihilism in a legal state, legal nihilism as a negative and positive phenomenon.

Дар замони муосир бунёд намудани давлатӣ ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки волоияти қонун дар он ҳукмрон мебошад аз суботу оромии ҳар як давлат вобаста аст. Созмон додани чунин давлат дар замони муосир ба манфиати инсон ва ҷомеа мебошад. Эътирофи арзиши қонунҳои амалкунанда ва риоя намудани онҳо аз ҷониби ҳар як шахс ба пешрафти давлат мусоидат менамояд. Вале дар ҷомеа баъзе зухуротҳои ҷойдоранд, ки ба раванди ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва нуфузи волоияти қонун таъсири манфии худро мегузоранд. Яке аз чунин зухурот нигилизм (ҳечангорӣ)-и ҳуқуқӣ мебошад. Дар адабиёти илмӣ шаклҳои гуногуни нигилизм маънидод карда шудааст, ки он бисёрҷанба буда, метавонад арзишҳои маънавӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ, диниро фаро гирад. Аз ин рӯ, метавон

иброз намуд, ки нигилизм ин инкоркунии на як арзишҳои ҳуқуқӣ балки инкоркунии дигар арзишҳои иҷтимоӣ низ мебошад. Вобаста ба объекти тадқиқот мо яке аз масъалаҳои муҳими ҷомеа ва илми ҳуқуқшиносӣ нигилизми ҳуқуқиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Зеро, нигилизми ҳуқуқӣ барои бунёди давлати ҳуқуқбунёд хавфи зиёд дошта, оқибатҳои ногуворро барои чунин давлат фароҳам меорад. Чи хеле, ки Д.С. Раҳмон дуруст иброз менамояд паст шудани мавқеи маънавии ҳуқуқ ба ташаккулёбии нигилизми ҳуқуқӣ оварда мерасонад³⁶. Инчунин, бояд иброз намуд, ки нигилизми ҳуқуқӣ натавон ба ташаккули тафаккури ҳуқуқӣ, балки ба вазъи ҳуқуқ, тартиботи ҷамъиятӣ, рушди шуури ҳуқуқии шахс ва амнияти кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Вақте дар дилхоҳ ҷомеа қонунҳо ошкоро нодида гирифта мешаванд, вайрон карда мешаванд, татбиқ ва риоя карда намешаванд, он гувоҳи аз нигилизми ҳуқуқӣ медиҳад.

Иброз намудан ба маврид аст, ки мавзӯи мазкур дар ҳама давру замон мубрам буда мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла, ибораи нигилизми ҳуқуқӣ дар охири асри XX дар асарҳои илмии мутафаккирон Н.В. Варламова, Н.В. Моджина, Н.И. Матузов, Е.Ю. Геннадьевич, А.С. Ахметов, олимони ватанӣ Ф. Тоҳиров, Э.С. Насриддинзода, Д.С. Раҳмон, Р.Ш. Сотиволдиев, Ҷ. Саъдизода ва дигарон³⁷ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Нигилизми ҳуқуқӣ аз пайвасти ду калима ба вуҷуд омадааст: «нигилизм» ва «ҳуқуқ».

Истилоҳи нигилизм ҳанӯз дар асрҳои миёна дар адабиёти динии Аврупо пайдо шудааст. Дар асри XII яке аз пешвои калисо, аз нуқтаи назари рад кардани доғмаҳои қонунҳои илоҳӣ қайд менамояд, ки он гавҳари нигилизм номида шудааст. Баътар дар асри XVIII мафҳуми нигилизм ҳамчун рад кардани меъёрҳо ва арзишҳои умумиэтирофшуда дар забонҳои аврупоӣ инъикос ёфтааст. Дар асри XIX бошад вожаи нигилизм дар асарҳои як қатор мутафаккирон ва файласуфон ба монанди А. Шопенгауэр, Ф. Нитше, О. Шпенглер ва дигарон васеъ истифода гардидааст³⁸.

³⁶ Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. дис. ... док. илм. ҳук.: 12.00.01 / Раҳмон Дилшод Сафарбек. – Душанбе, 2019. – С. 377.

³⁷ Варламова Н.В. Правовой нигилизм: прошлое, настоящее и будущее России // Конституционное право. Восточно-Европейское обозрение. – №1. 2000; Моджина Н.В. Правовой нигилизми правосознание россиян // Вестник Башкирского университета. – №2. Т.15. 2010; Матузов Н.И. Правовой нигилизм как образ жизни // Вестник Саратовской государственной юридической академии – №4 (87) 2012; Геннадьевич Е.Ю. Правовой нигилизм: причины и последствия // Социум и власть №3 (47) 2014; Ахметов А.С. Правовой нигилизм как социальный феномен // Правовая парадигма №2 Т. 16. 2017.; Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: Меҳрона-2017, 2019. – 204 с.; Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ дис. ... док. илм. ҳук.: 12.00.01 / Раҳмон Дилшод Сафарбек. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ; китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.; Тоҳиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 2009. – 369 с.; Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳук.: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе., 2017. – 242 с.

³⁸ Новая философская энциклопедия: в 4 т. – М.: Мысль, 2010. Т.2. – С. 84.

Нигилизм аз калимаи лотинии «nihil» гирифта шуда маънои «ҳеч чиз»-ро дорад³⁹. Ба маънои умумиаш бошад вожаи нигилизм ин инкоркунӣ, ё ин ки радкунии арзишҳо мебошад. Бесабаб нест, ки файласуфи олмонӣ Мартин Хайдеггер (1889-1976), ба хулосае меояд, ки нигилизм раванди беқурбшавӣ, таназули арзишҳои олии мебошад⁴⁰.

В. Даль ибраз менамояд, ки нигилизм ин «таълимоти нафратангез ва бадахлоқона аст, ки ҳама чизро, ки эҳсос намешавад, инкор мекунад»⁴¹. Дар воқеъ аз рӯи усули мантиқӣ ҳама шаклҳои нигилизм ин инкоркуни мебошад. Ба монанди инкоркунии ахлоқӣ, динӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра. Вале инкори на ҳар як чиз нигилизм аст. Зеро мазмуни инкор нисбат ба мазмуни нигилизм васеътар аст. Тавре М.Н. Марченко ибраз менамояд хусусияти умумии тамоми шаклҳои нигилизм инкор аст, аммо на ҳама инкоркуниҳо нигилизм мебошанд⁴². Олими дигар А.И. Новиков низ ибраз менамояд, ки ҳама нигилизм инкор карда мешавад. Аммо метавон мафҳумҳои инкоркунӣ ва нигилизмро баробар кард? Албатта не ... инкор назар ба мафҳуми нигилизм бениҳоят васеътар аст⁴³. Дар воқеъ чунин ҳам ҳаст дар акси ҳол, ҳуди истилоҳи «нигилизм» метавонад маънои худро аз даст диҳад. Бо ин мақсад барои дақиқияти ин масъала метавон ба нигилизми ҳуқуқӣ рӯ овард. Нигилизми ҳуқуқӣ – як навъ нигилизме мебошад, ки дар он объекти инкоркунӣ бевосита арзишҳои ҳуқуқ аст.

Ба ақидаи профессор Сотиволдиев Р.Ш. нигилизми ҳуқуқӣ ин инкор намудан ё ба инобат нагирифтани нақш, аҳамият ва арзишҳои ҳуқуқ дар ҳаёти одамон мебошад⁴⁴. Инчунин ибраз менамояд, ки нигилизми ҳуқуқӣ танҳо маънои пурра инкор намудани ҳуқуқро надорад. Дар воқеъ наметавон ба нуқтаи назари мазкур рози нагардид. Вагарна дар чунин маврид кӯдак, ки дар бораи арзиши қонун огоҳӣ надорад ва ин ҳуқуқро ҳамчун яке аз арзишҳо инкор мекунад нигилизми ҳуқуқшуда метавонад? Албатта дар чунин маврид ҳамаи намуди инкоркунӣ зери гумон қарор мегирад.

Аз тарафи дигар бошад шахси номукаллаф, ки субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ эътироф намешавад, арзиши ҳуқуқро дарк карда наметавонад ва онро бе ягон шаку шубҳа инкор менамояд оё нигилизми ҳуқуқӣ шуда метавонад ё ин, ки инкоркунии ҳуқуқ мебошад.

Инчунин вобаста ба субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ метавон ибраз намуд, ки дар воқеъ инкоркунии меъёрҳои бекоркардашуда, ва меъёрҳои мавриди амал қарор нагирифта на ҳамчун нигилизми ҳуқуқӣ балки ҳамчун инкоркунӣ ҳисобида мешаванд.

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса намудан мумкин аст, ки нигилизми ҳуқуқиро аз нигоҳи принципи раддия ба назар гирифтани беасос аст, зеро

³⁹ Новая философская энциклопедия: в 4 т. – М.: Мысль, 2010. Т.2. – С. 84.

⁴⁰ Хайдеггер Мартин Ницше. – Т. 2. / пер. с нем. А. Шурбелёва. – СПб.: Владимир Даль, 2006. С. 18.

⁴¹ Даль В.И. Толковый словарь. Москва., 1955. С. 54.

⁴² Марченко М. Н. Общая теория государства и права – М, 2010. – С. 622.

⁴³ Новиков А. И. Нигилизм и нигилисты. – М., 1972. 16.

⁴⁴ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Душанбе: «Сино», 2018.- С. 718.

нигилизми ҳуқуқӣ ин инкоркунӣ ва эътироф накардани арзиши қонунҳои амлқунанда мебошад.

Муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқ паҳлуҳои гуногуни мавзӯи мазкурро зери қоркард қарор дода бошанд ҳам то ҳол ҷамбаҳои илмии он норавшан мебошад. Яке аз ҷамбаи дигари проблемавии нигилизми ҳуқуқӣ дар он аст, ки ҳамчун зуҳуроти манфӣ ё ки мусбат ба муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир мерасонад. Бештари пажӯҳишгарон нигилизми ҳуқуқиро ҳамчун зуҳуроти манфӣ маънидод менамоянд. Аз ҷумла Н.И. Матузов иброз менамояд, ки нигилизми ҳуқуқӣ, ҳамчун як падидаи хатарноки иҷтимоӣ мебошад⁴⁵.

Олими дигар Т.В. Геворкян низ иброз менамояд, ки нигилизми ҳуқуқии шахрвандон метавонад монеаи татбиқи принципҳои волоияти қонун гардад⁴⁶.

Муҳаққиқи ватанӣ Ҷ. Саъдизода низ ҷамбаҳои манфии падидаи мазкурро бар зидди фарҳанги ҳуқуқӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор додааст. Аз ҷумла, ӯ бар он назараст, ки агар нигилизми ҳуқуқӣ бар зидди фарҳанги ҳуқуқӣ пайдо шуда бошад, пас, омилҳои зидди фарҳанги ҳуқуқи инсон бар муқобили фарҳанги ҳуқуқи инсон ба вучуд омадаанд ва ё баръакс, фарҳанги ҳуқуқи инсон бар муқобили омилҳои зидди фарҳанги ҳуқуқи шахс пайдо шудааст⁴⁷. Дар воқеъ ҳақ ба ҷониби мутафаккирони болозикр мебошад, ки нигилизми ҳуқуқиро ҳамчун падидаи манфӣ арзёбӣ намудаанд. Зеро мавҷудияти он хатар ба тамоми падидаи ҳуқуқӣ буда, ҳамчун падидаи манфӣ пеш аз ҳама ба шуури ҳуқуқии солим таъсир расонида, ноустувории мафкураи инсонҳоро нисбат ба сиёсати давлативу ҳуқуқӣ ба вучуд меорад.

Мутафаккир Н.И. Матузов дар баробари хусусияти манфӣ доштани нигилизм инчунин иброз менамояд, ки ҳолатҳои ҳам мавҷуданд, ки риоя накардани ин ё он қонун ба маъноӣ объективӣ бад нест, ба мақсад ва хуб аст⁴⁸.

В.Г. Сафонов низ изҳор менамояд, ки гуфтани нигилизми ҳуқуқӣ танҳо як падидаи манфӣ нодуруст аст, зеро дарки амиқи назариявии он бояд ҷузъи мусбатро дар бар гирад⁴⁹.

Мутафаккирони дигар И.В. Гойман-Калинский, Г.И. Иванец, В.И. Червонюк мувофиқ ба назарияи мазкур мебошанд⁵⁰.

⁴⁵ Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как деструктивные явления российской действительности // Политология для юристов: Курс лекций / Под ред. проф. Матузова Н.И. и проф. Малько А.В. – М., 1999. – С. 14.

⁴⁶ Геворкян Т.В. Медиация как один из альтернативных способов разрешения споров / Т. В. Геворкян // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5, Юриспруденция. – 2014. – № 4 (25). – С. 156.

⁴⁷ Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: авт. дис. ... ном. илм. ҳук: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе., 2017. – 75 с.

⁴⁸ Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как деструктивные явления российской действительности // Политология для юристов: Курс лекций / Под ред. проф. Матузова Н.И. и проф. Малько А.В. – М., 1999. – С. 15.

⁴⁹ Сафонов В.Г. Государство и право. – 2004. – № 12. – С. 65.

⁵⁰ Гойман-Калинский И.В., Иванец Г.И., Червонюк В.И. Элементарные начала общей теории права – М., 2003. – 522 с.

Дар воқеъ наметавон ба чунин ақида рози нагардид, ки нигилизми ҳуқуқӣ дар баробари хусусияти манфӣ доштан инчунин хусусиятӣ мусбиро низ доро аст. Ҳамаи сифатҳои нигилизмиро маънидод намоем ҳамчун яке аз шаклҳои муносибат ва рафтори иҷтимоӣ, метавонад ҷанбаҳои нисбатан мусбӣ низ дошта бошад.

Аз эҳтимол дур нест, ки шояд нигилизми ҳуқуқӣ имкони баъзе хусусиятҳои созандаро низ доро бошад. Мутафаккир В.Г. Сафонов ибраз менамояд, ки тарафи мусбии нигилизми ҳуқуқӣ аз он иборат аст, ки дар баъзе ҳолатҳо нуқсонҳои қонун ошкор мегардад ва ба ин васила рушди он таъмин гардида, қонунро ба ниёзҳои иҷтимоӣ наздик мекунад⁵¹.

Аз ин бар меояд, ки шояд инкоркунӣ ва танқидкунии ҳуқуқ дар баъзе ҳолат метавонад ба манфиат бошад. Бахусус инкоркунии сатҳи илмӣ-ҳуқуқӣ, ки метавонад аз ҷониби олимону мутафакирони соҳаи ҳуқуқшиносӣ ибраз гадад. Зеро дар адабиёти ҳуқуқӣ ибраз мегардад, ки чунин инкоркуниҳо ба меъёри қонун ифодаи худро дар муайян кардани мушкилот ва камбудииҳо дар қонунгузории амалкунанда пайдо мекунад⁵². Пас метавон ибраз намуд, ки шояд нигилизми ҳуқуқӣ, ки аз доираи ҳуқуқӣ берун нест, метавонад барои такмили қонунгузорӣ натиҷаи мусбӣ дошта бошад. Мавҷудияти он аз бесамар будани истифодаи низоми ҳуқуқи ҷуғрафа, ки арзиши меъёрии худро гум кардаанд ва иваз кардани онҳо бо меъёрҳои нав, мукамал ва ба ҷомеа муфид мусоидат менамояд.

Новобаста аз ин нигилизми ҳуқуқӣ дар бештар маврид ҳамчун зухуроти манфӣ ба раванди амалинамоеи волоияти қонун, ки асоси он бунёд намудани ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд мебошад таъсири манфӣ мерасонад. Зеро дар сурати ноҳақиқати гирифтани арзишҳои ҳуқуқӣ, падидаи мураккаби манфӣ яъне нигилизми ҳуқуқӣ ба вучуд меояд. Чунин ҳолат ба амнияти давлат таҳдид намуда ба вазъи ҳуқуқи инсон, тартиботи ҷамъиятӣ хатари заруриро ба вучуд меорад. Дар баробари ин ба рушди фаъолияти мусбии шахсият таъсири манфӣ мерасонад. Инчунин нигилизми ҳуқуқӣ метавонад ба сатҳе бирасад, ки боиси вайроншавии низоми ҳуқуқӣ, раванди қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ гардад.

Хулоса нигилизм вожаи таърихӣ буда, дар замони муосир боз ҳам дарки он мураккаб гардидааст. Зеро нигилизми ҳуқуқӣ, ки яке аз намудҳои нигилизм ба ҳисоб меравад, инкоркунии он ба ҳама гуна муқаддасот, арзишҳо ва ҳатто ба фаъолияти озоди давлат таъсири манфии худро мегузорад.

Муаллиф бар он назар аст, ки нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар мадди аввал ба раванди амалисозии воқеии ҳуқуқ таъсири манфӣ мерасонад. Сипас нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ хусусияти ошкоро намоишӣ, игвоангез ва харобиоварро дорад. Инчунин нигилизми ҳуқуқӣ метавонад ба ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии тамоми кишрҳои ҷомеа таъсири манфии худро гузорад.

⁵¹ Сафонов В.Г. Государство и право. – 2004. – № 12. – С. 65.

⁵² Боброва Н.А. 20 лет и 20 недостатков Конституции России // Конституционное и муниципальное право. – 2013. – № 3. – С. 34.

Нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчун зухуроти манфӣ арзёбӣ гардида, новобаста аз ҳолатҳои бавҷудои мебоҷад онро қонуншиканӣ номид. Ҳамин тарик, нигилизми ҳуқуқӣ – муносибати равонии манфӣ ва амалҳои таҳқиромез нисбати қонунҳои амалкунанда аз ҷониби шаҳрвандон, шахсони мансабдор, сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ва дигар гуруҳҳои иҷтимоӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Боброва Н.А. 20 лет и 20 недостатков Конституции России // Конституционное и муниципальное право. – 2013. – № 3. – 512 с.
2. Геворкян Т.В. Медиация как один из альтернативных способов разрешения споров / Т.В. Геворкян // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5, Юриспруденция. – 2014. – № 4 (25). – 155-158 с.
3. Гойман-Калинский И.В., Иванец Г.И., Червонюк В.И. Элементарные начала общей теории права. – М., 2003. – 522 с.
4. Даль В.И. Толковый словарь. – М., 1955. – 544 с.
5. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали». // Правоведение. – 1994. – №2. – С. 14-15.
6. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как деструктивные явления российской действительности // Политология для юристов: Курс лекций / Под ред. проф. Матузова Н.И. и проф. Малько А.В. – М., 1999. – 569 с.
7. Марченко М.Н. Общая теория государства и права. – М., 2010. – 712 с.
8. Новиков А.И. Нигилизм и нигилисты. – М., 1972. – 294 с.
9. Новая философская энциклопедия: в 4 т. – М.: Мысль, 2010. Т.2. – 692 с.
10. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. дис.... док. илм. ҳук.: 12.00.01 / Раҳмон Дилшод Сафарбек. – Душанбе, 2019. – 479 с.
11. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.
12. Сафонов В.Г. Государство и право. – 2004. – №12. – С. 65.
13. Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳук.: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе., 2017. – 242 с.
14. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – 610 с.
15. Хайдеггер Мартин Ницше. – Т. 2. / пер. с нем. А. Шурбелёва. – СПб.: Владимир Даль, 2006.

ҲУҚУҚИ ИНСОН – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**СТАНДАРТҲОИ ҲУҚУҚӢ-БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАЪМИНИ
ҲИМОЯИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ****Диноршоев А.М.,**

мудири кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор
E-mail: dinorshoev@gmail.com
Тел.: (+992) 935890207

Неъматова М.А.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992) 901044055
E-mail: mosafar@bk.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – Ҳуқуқи конститутсионӣ, ҳуқуқи муниципалӣ,
муҳофизати судии конститутсионӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур стандартҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таъмини ҳифзи ҳуқуқ ба ҳаёт муқаррар гардидаанд, ки барои ноил шудан ба онҳо бояд фаъолияти давлат равона карда шавад.

Калидвожаҳо: стандартҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ, механизми таъмин ва ҳимоя, ҳуқуқ ба ҳаёт.

**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И
ЗАЩИТЫ ПРАВА НА ЖИЗНЬ****Диноршоев А.М.,**

заведующий кафедрой конституцион-
ного права юридического факультета
Таджикского национального
университета, доктор юридических
наук, профессор
Тел.: (+992) 935890207
E-mail: dinorshoev@gmail.com

Неъматова М.А.,

соискатель кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 901044055

E-mail: mosafar@bk.ru

Научный специальность: 12.00.02 – Конституционное право, муниципальное право, конституционно-судебный процесс

Аннотация: В статье определяются международно-правовые стандарты обеспечения и защиты права на жизнь, на достижение которых должна быть направлена деятельность государства.

Ключевые слова: международно-правовые стандарты, механизм обеспечения и защиты, право на жизнь.

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR SECURITY AND PROTECTING THE RIGHTS TO LIFE

Dinorsoev A.M.,

Head of the Department of Constitutional Law of the Law Faculty, Tajik National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Phone: (+992) 935890207

E-mail: dinorshoev@gmail.com

Nematova M.A.,

applicant for the Department of Constitutional Law of the Faculty of Law of the Tajik National University

Phone: (+992) 901044055

E-mail: mosafar@bk.ru

Scientific specialty: 12.00.02 – Constitutional law, municipal law, constitutional proceedings

Annotation: The article defines the international legal standards for ensuring and protection of the right to life, the achievement of which should be directed to the activities of the state.

Key words: international legal standards, mechanism for ensuring and protection, right to life.

Бо ба даст овардани мустақилият Ҷумҳурии Тоҷикистон, халқи тоҷик роҳи бунёди давлати ҳуқуқбунёдро интихоб кард. Дар Эъломия дар бораи Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки парлумони кишвар 24 августи соли 1990 қабул намуд, чунин омадааст: «Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷонибдори принсипҳои маъмул ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳалли тамоми ихтилофот бо роҳҳои сиёсӣ, эътиром кардани ҳуқуқ ва озодӣ, соҳибистиқлолии ҳамаи халқҳо ва кишварҳо буда, кӯшиш ба дӯстию бародарӣ ва пешрафти минбаъда дар саросари ҷаҳон менамояд...».

Хеле ба маврид Сафарзода Б.А. қайд менамояд, ки «ҳамчун иштирокчии шартномаҳои дахлдор, давлат бояд тамоми чораҳои зарурии дохилро барои иҷрои уҳдадорихои худ оид ба ҳуқуқи озодиҳои инсон андешад. Аз ин рӯ, ба мустаҳкам намудани стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар қонунгузорию дохилӣ, аз ҷумла дар Қонуни асосӣ - Конститутсияи давлат тавачҷӯҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Воқеан, стандартҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ дар таҳкими қонунгузорию миллӣ ва эъмори давлати ҳуқуқбунёд мавқеи махсус доранд. А. Имомов қайд мекунад, ки хусусияти ҳоси ҳар як ҷомеаи демократӣ эътироф ва кафолати ҳуқуқи озодиҳои инсон мебошад. Онҳо аз меъёрҳо ва муқаррароти муҳимтарин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ бармеоянд.

Дар партави ин нуктаҳо чанд андешаеро мехоҳем перомони ҷимояи ҳуқуқ ба ҳаёт ва механизми он тибқи стандартҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ баррасӣ намоем. Дар бораи механизми таъмин ва ҷимояи ҳуқуқ ба ҳаёт андешаронӣ намуда, стандартҳои ҳуқуқӣ-байналмилалиро қайд намудан мувофиқи мақсад аст, зеро механизми мазкур мавқеи худро аз нигоҳи ин санадҳо муайян менамояд. Чи тавре, ки В.В. Гаврилов қайд мекунад «мақсади асосии шартномаҳо ва дигар санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар бораи ҳуқуқи инсон иборат аз он нест, ки танҳо бо қонунгузорию миллӣ мувофиқ намоем, балки муқаррар намудани стандартҳои дақиқи умумӣ ва ягонаи давлатҳо дар таъмини эътирофи ягона ва яхелаи татбиқи онҳо мебошад».

Зери мафҳуми стандартҳои байналмилалӣ намуна, модел, маҳаки ҳуқуқии меъёрҳои муқарраршуда бо мувофиқаи байни давлатҳо фаҳмида мешавад. Саволе ба миён меояд, ки механизми таъмин ва ҳифзи ҳуқуқ ба ҳаёт барои ноил шудан ба кадом меъёрҳои стандартӣ бояд нигаронида шаванд? Вобаста ба суоли матраҳгардида таснифи стандартҳои байналмилалӣ-ҳуқуқиро дар соҳаи таъмини ҳифзи ҳуқуқ ба ҳаёт метавон ба таври зайл тасниф намуд:

- универсалӣ, ки аксаран аҳамияти умумирасмӣ доранд, ҳаҷмун тавсия барои ҷомеаи ҷаҳонӣ баромад менамоянд.

- минтақавӣ, (масалан, қарорҳои қабулкардаи Шурои Аврупо) барои кишварҳои аъзои ташкилоти мазкур ҳатмӣ мебошанд. Стандартҳои минтақавии дорои хусусиятҳои анъанавӣ дараҷаи инкишофи ин ва ё он мамлакат назар ба универсалӣ метавонанд нисбатан васеътар ва мушаххастар бошанд ва бояд механизми ҳуқуқӣ-сиёсӣ дар татбиқи худ дошта бошанд.

- махсусгардонидашуда, ки аз ҷониби ташкилоти махсус барои таҳияи стандартҳои умумии сифат, назорат, ҷамоҳангсозии кишварҳои шарик қабул шудааст.

Ба гурӯҳи аввал Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи байналмилалӣ мутаалиқанд. Ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба давлатҳои иштирокчи уҳдадорихоӣ ҳуқуқӣ воғузур меқунанд, ки онҳо бояд тамоми чораҳои зарурӣ: аз ҷумла чораҳои қонунғузурӣ ва маъмуриро барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои дар онҳо пешбиниамудаи Аҳдномаҳо ва Эълумияҳо оғобаста аз сатҳи рушди иқтисодӣ андешанд ва ин ҳуқуқҳо барои ҳама дар сатҳи ақалан минималӣ таъмин намоянд⁵³.

Сатҳи универсалии таҳкими ҳуқуқ ба ҳаёт қағолати муҳими эътирофи ин ҳуқуқ аз ҷониби қомаи қаҳонӣ буда, ба зиммаи давлат истиғодаи ин механизмҳо барои таъмин ва ҳимояи он воғузурд.

Мувофиқи моддаи 6-и Паймони байналқалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ҳуқуқ ба ҳаёт бо қонун ҳифз қарда мешавад. Ҳеч қас наметавонад худсарона аз ҳаёт маҳрум қарда шавад, яғна ҳолати маҳрум қардан аз ҳуқуқ ба ҳаёт ин қазои қатл мебошад.

Дар тағсириҳои умумии соли 1982 Қумитаи ҳуқуқи инсон қайд намуд, ки ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёт аз давлат талаб меқунанд, ки чораҳои қатъӣ барои нақот додани ҳаёт андешад, аз қабилӣ қоҳиши қавти қӯдақон, рағби қамғизоӣ ва эпидемия.

Пас аз ду сол, Қумита боз ҳам болотар рағт ва қайд қард, ки яроқи қатли ом як қатари бузурғтарин ба ҳаётро ташқил додааст ва изҳор дошт, ки «истеҳсол, озмоиш, ихтиёрдорӣ, қоғирқунӣ ва истиғодаи яроқи атомӣ манъ қарда шавад ва ҳамқун қиноят алайҳи башар эътироғ қарда шавад».

Аmmo, ин тавсия буд, на тағсири Аҳднома. Протоқоли дуоми фақултативӣ ба Паймони байналмиллалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ба бекор қардани қазои қатл ниғаронида шудааст. Татбиқи чорабиниҳо оид ба таъмин ва ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёт бо дигар ҳуқуқ оғодиҳо, аз ҷумла, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ зич алоқаманд аст. Қамин тариқ, вайронқунии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ аз ҷониби Суди Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон ҳамқун ҳолате баррасӣ қарда мешавад, ки боиси қалби вайронқунии ҳуқуқ ба ҳаёт, ки дар Қонвенсияи аврупоии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз соли 1950 қағолат дода шудааст, меғардад.

Масалан, Паймони байналқалқӣ оид ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳанғии соли 1966 ҳуқуқи ҳар як шахсро барои истиғода аз сатҳи баландтарини имқонпазири саломатии қисмонӣ ва рӯҳӣ эътироғ менамоад.

Тадбирҳое, ки аз ҷониби кишварҳои ширқатқунандаи Паймон барои татбиқи пурраи ин ҳуқуқ, паст қардани сатҳи мурдатаваллудқунӣ, қавти

⁵³ Имомов А.И. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Имомов А.И. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). Сб. статей. - Душанбе, 1998. - С. 41.

кӯдакон ва рушди солимии кӯдак; аншида мешаванд, инҳоро дар бар мегиранд:

1) таъмин намудани паст кардани сатҳи мурдатаваллудкунӣ, ғавти кӯдакон ва рушди солимии кӯдак;

2) Беҳтар намудани тамоми паҳлӯҳои гигиенаи муҳити беруна ва гигиенаи меҳнат дар саноат;

3) пешгирӣ ва табобати бемориҳои касбӣ, эпидемия, эндемикӣ, дигар бемориҳо ва мубориза бо онҳо;

4) фароҳам овардани шароитҳое, ки хамаро бо ёрии тиббӣ таъмин мекунад ва парасторӣ дар ҳолати беморӣ.

Н.Ф. Сафарзода муқаррароти моддаи 12-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро мавриди баррасӣ қарор дода, ибраз менамояд, ки санади мазкур ба ҳар кас сатҳи олитарини дастрасӣ ба саломатии ҷисмонӣ ва равшанӣ кафолат додааст, аммо амалӣ намудани он дар сатҳи олии аз сатҳи иқтисодӣ ин ё он давлат вобаста мебошад. Давлатҳои аъзои паймон вазифадор гардидаанд, ки тамоми тадбирҳоро барои беҳтар намудани сатҳи саломатии аҳолии худ андешанд⁵⁴.

Дар айни замон, ташкилотҳои байналмилалӣ меъёрҳои ҳифзи муҳити зист, истифодаи партовҳои истеҳсолот, стандартҳои сифати маҳсулот, рушди тарбияи ҷисмонӣ ва ғайраро қабул карда истодаанд, ки ҳадафи онҳо дастгирии ҳуқуқи ҳифзи саломатии аҳолии мебошад. Бисёр меъёрҳои байналмилалӣ маъмуланд, ки ба назорати истеҳсол ва паҳнкунии машрубот ва тамоку, инчунин рушди тарбияи ҷисмонӣ равона шудаанд, ки ҳадафи онҳо устувор кардани саломатии мардум мебошад.

Ба сатҳи дуҷуми минтақавӣ – метавон Конвенсияро оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосии соли 1950, ки м. 2 он ба манъи аз ҳаёт худсарона маҳрум сохтан равона гардидааст ва Протоколи № 6 ба Конвенсия, ки бекоркунии ҷазои қатлро дар давраи осоишта пешбинӣ мекунад ҳамчун уҳдадорӣ ҳуқуқӣ мансуб донист.

Протоколи № 13 ба Конвенсия нисбатан дар бораи бекор кардани ҷазои қатл дар ҳама ҳолатҳо барои ҳама гуна амалҳо, аз ҷумла амалҳои дар давраи ҷанг ё таҳдиди ногузири ҷанг бахшида шудааст.

⁵⁴ Муфассал ниг.: Сафарзода Н.Ф. Реализация права на здоровье в современном мире // Леденцовские чтения. «Бизнес. Наука. Образование». Правовые и экономические аспекты: сборник материалов VIII Международной научно-практической конференции. Секция высшего образования с участием специалистов и обучающихся среднего профессионального образования и школьников (г. Вологда, 23 апреля 2020 г.) / ответственный редактор Ю. А. Пеганова; Северо-Западный институт (филиал) Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). – Вологда: Фонд развития филиала МГЮА имени О.Е. Кутафина в г. Вологде, 2020. – С. 546-550.; Сафарзода Н.Ф. Мафҳуми ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ // Ҳуқуқи инсон: мушкilot, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 163-168.; Сафарзода Н.Ф. Право на здоровье: сравнительно-правовой анализ // Современная юридическая наука и практика: актуальные проблемы: сборник научных статей по материалам V Международного научно-практического форума магистрантов, аспирантов и молодых ученых (Саратов, 20 марта 2020 г.) / ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия». – Саратов: Изд-во ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия», 2020. – С. 66-67.

Аммо, ин уҳдадорӣ ихтиёрист: худи давлатҳо қарор медиҳанд, ки ба Протокол ҳамроҳ мешаванд ё не, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон Протоколро имзо ва тасдиқ накардааст. Илова бар ин, масъалаҳои ҳифзи ҳаёт дар дигар конвенсияҳои Шӯрои Аврупо, инчунин қарорҳо ва тавсияҳои Кумитаи вазирон ва Ассамблеяи парлумонии Шӯрои Аврупо низ баррасӣ мешаванд.

Масалан, Конвенсияи Аврупо оид ба пешгирии терроризм аз 27 январи соли 1977; Конвенсияи чаҳорҷӯбаи Аврупо «Дар бораи назорати ба даст овардан ва нигоҳдории яроқи оташфишон аз ҷониби шахсони воқеӣ» аз 28 июни соли 1978; Қарори Ассамблеяи Парлумонии Шӯрои Аврупо аз 10 октябри соли 1994 № 1044 «Дар бораи бекор кардани ҷазои қатл» ва ғайра. Ҳамин тавр, соли 1996 Кумитаи Вазирони Шӯрои Аврупо Конвенсияи Шӯрои Аврупо оид ба Биоэтика қабул кард.

Моддаи 2 Конвенсия, ки авлавияти инсонро муқаррар мекунад, таъкид мекунад, ки эҳтимолияти ба даст овардани ҳатто натиҷаҳои ҷолибтарини илмӣ барои озмоиш ба номи ӯ бе розигии ӯ асос шуда наметавонад.

Ҷумлаи аввали сархати 1 моддаи 2 Конвенсия оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ ба зиммаи давлатҳо уҳдадорӣ мегузорад, ки ҳуқуқи ҳар як шахсро ба ҳаёт қонунан ҳимоя кунанд. Мутобиқи Комиссияи ҳуқуқи инсон, ки дар маъруза дар мисоли Макканн ва дигарон нисбат ба Британияи Кабир баён шудааст, моддаи 2 набояд ҳамчун маънидодакунии комилан мутобиқ дар қонунгузории миллӣ баррасӣ карда шавад. Кифоя аст, ки агар қонунҳои миллӣ ҳуқуқҳои дар Конвенсия пешбинишударо ҳимоя кунанд.

Ҳангоми таҳлили муқаррароти Конвенсия, бояд қайд кард, ки тафсири қисми 1 моддаи 2 гуногун аст. Муаллифони шарҳу эзоҳи Конвенсия дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ чунин мешуморанд, ки «на моддаи 2, мустақамкунандаи ин ҳуқуқ, на Протоколи №6, ки ба бекор кардани ҷазои қатл даъват мекунад, мақсади бечунуҷаро ҳифз кардани ҳаёт ё кафолати сифати муайяни ҳаётро пешбинӣ намекунанд. Муқаррароти мазкур, пеш аз ҳама, ба муҳофизати шахс аз маҳрумкунии худсаронаи ҳаёт аз ҷониби давлат нигаронида шудаанд»

Дар навбати худ, С.В. Великоредчанина қайд мекунад, ки «моддаи 2 таҳкими худи ҳуқуқ ба ҳаётро дар назар надорад, аммо масъулияти давлатҳоро барои муҳофизати ҳуқуқи ҳар шахс ба ҳаёт вогузор мекунад ва дар он қасди худсарона маҳрум кардан аз ҳаётро манъ мекунад»⁵⁵.

Мо бо андешаи С.В. Великоредчанина, дар бораи он ки «ҳуқуқ ба ҳаёт уҳдадории позитивии давлат нест, балки бештар уҳдадории манфӣ мебошад», рози нестем. «Озодона зистан», дар ин сурат давлат вазифадор аст, ки тамоми кӯшишҳоро барои таъмини озодона зистан ва бе зарурат даҳолат накардан ба истифодаи ин озодиҳоро ба амал орад»⁵⁶.

⁵⁵ Гомиен Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы. Страсбург, 1994.

⁵⁶ Гомьен Д., Харрис Д, Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. –М.: Изд-воМНИМП, 1998. – С. 17.

Мавқеи моддаи 2 бояд васеътар фаҳмида шавад, он на танҳо барои таъмини қонуни дахлнопазирии ҳаётнигаронида шудааст, балки бо мақсади пешгирии сӯиистифода аз ҷониби шахсони сеюм, вале ҳамзамон таъмини истифодаи чораҳои эҳтиётӣ ҳангоме, ки шахс ҳаёти худро дар ҳолати хатарнок қарор медиҳад, мебошад.

Яъне, ҳуқуқ ба ҳаёт, ки дар моддаи 2 эълон шудааст, танҳо бо принципи «даҳолат накардан» -и давлат маҳдуд намешавад. Инро инчунин фикри Комиссия оид ба ҳуқуқи инсон дар бораи он ки «моддаи 2 боиси ба миён омадани уҳдадориҳои позитивӣ аз ҷониби давлат мегардад» тасдиқ мекунад. Масалан, Комиссия чунин мешуморад, ки давлат барои ҳифзи ҳаёт дар ҳолатҳои, ки эҳтимоли зиёди қурбонӣ шудани шахси алоҳида вучуд дорад, уҳдадориҳои позитивӣ дорад. Давлат бояд ба куштори шахрвандони алоҳида то ҳадди имкон роҳ надихад.

Ҳамин тариқ, моддаи 2 Конвенсия ҳам аз ҷиҳати манфӣ (манъи ҳолатҳои худсарона аз ҳаёт маҳрум кардан) ва ҳам ҷиҳати мусбӣ (ҳимояи ҳаёти шахсони таҳти юрисдиксияи онҳо қарордоштаро) уҳдадориҳои давлатро дар назар дорад.

Дар қарор оид ба парвандаи Макканн ва дигарон бар зидди Бритониёи Кабир аз 27 сентябри соли 1995, Суд изҳор карда буд, ки ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои зиддитеррористӣ, давлат, аз як тараф, вазифаи худро оид ба ҳифзи ҳуқуқ ба ҳаёти одамони ба ҳавфи ҳамлаи террористӣ гирифтормуда иҷро мекунад ва аз тарафи дигар бар зидди онҳое, ки дар ташкили чунин таҳдид гумонбар шудаанд ҳадди минималии қуввае, ки метавонад ба талафоти ҷонӣ оварда расонад, бояд татбиқ кунад. (банди 194).

Амалиёти зидди террористӣ бояд тавре тарҳрезӣ ва анҷом дода шавад, ки истифодаи ҳадди аққал (то ҳадди имкон), ки метавонад ба талафоти ҷонӣ оварда расонад (банди 194). Мақомоти ҳокимият бояд ҳангоми арзёбии иттилооти дар ихтиёри худдошта эҳтиёткорона истифода баранд ва ба хизматчиёни ҳарбие, ки бо истифодаи силоҳ ба кушодани оташ даҳолатдоранд, ҳангоми зарба задан ниҳоят эҳтисоткор бошанд. (банди 201, 211). Қарордони ҳарбӣ дар навбати худ, зимни истифодаи яроқи оташфишон, ҳатто ҳангоми муносибат бо одамоне, ки ба терроризм гумонбар мешаванд, бояд эҳтиёт бошанд.

Дар ҳама ҳолатҳои истифодаи қуввае, ки боиси марг мегардад, давлат тибқи моддаи 2-и Конвенсия барои гузаронидани таҳқиқоти самараноки ин ҳолатҳо уҳдадор аст. Гарчанде ки ин уҳдадорӣ бевосита дар моддаи 2 Конвенсия мустақкам нашудааст, Суд ва Комиссия онро қисми ҷудонашавандаи уҳдадориҳои умумӣ оид ба ҳифзи ҳаёт меҳисобанд. Суд пешниҳод менамояд, ки тафтишот бояд пурра, ҳолисона ва мукамал гузаронида шавад.

Аммо, уҳдадориҳои позитивии давлат бо ин маҳдуд намешаванд. Дар баъзе ҳолатҳо, ҳокимият бояд чораҳои пешгирикунандаи оперативиро барои муҳофизати шахсе, ки ба ҳаёташ аз ҷониби шахси дигар хатар таҳдид мекунад, андешад.

Аммо ин уҳдадории мусбӣ набояд ҳамчун далел барои ғайривоқеӣ ё номутобиқатӣ нисбати мақомот арзёбӣ шавад. Тавре ки Т.М. Фомиченко қайд мекунад, барои он ки масъулияти давлатро дар иҷро накардани уҳдадории позитивии худ дар самти ҳифзи ҳаёт воғузур намуд, муайян кардан лозим аст, ки оё мақомот медонист, ки хатари воқеӣ ва фаврӣ ба ҳаёти шахс ё ашхоси мушаххас вучуд дорад ва дар доираи ваколатҳои худ чораҳои мувофиқ қабул накардааст, ки метавонист хавфро пешгирӣ кунанд.

Мувофиқи моддаи 2-и Конвенсия, давлат барои ҳаёти шахсоне, ки таҳти назорати пурра қарор доранд, алахусус ашхоси аз озодӣ маҳрумшуда масъулияти махсус дорад. Суд тахмин мекунад, ки маҳбусон дар ҳолати осебанд ва мақомот вазифадоранд, ки онҳоро ҳимоя кунанд. Ҳамин тариқ, дар қарори нисбати маҳбусон, суд таъкид кард, ки давлат барои зарари ҷисмонии ҳар нафари дар ҳабс буда масъул аст ва ин уҳдадорӣ бояд махсусан дар ҳолати марги маҳбусон қатъиян риоя карда мешавад.

Т.М. Фомиченко қайд мекунад, агар тарафҳои аҳдкунанда барои таъмини сатҳи баланди мутахассисони соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи ҳаёти беморон муқаррароте пешбинӣ карда бошад, ки он боиси ба ҷавобгарӣ кашидани кишварҳо бо сабаби иҷро накардани уҳдадорихои позитивӣ тибқи моддаи 2-и Конвенсия мегардад, муқаррар кардани иштибоҳи афкори кормандони соҳаи тиб ё набудани ҳамоҳангсозии мувофиқ дар амалҳои худ ҳангоми таъбири бемори мушаххас кифоя нест⁵⁷.

Ҳамин тавр, моддаи 2 Конвенсия уҳдадорихои зерин: позитивӣ, манфӣ, мурофиавӣ ва расмӣ давлатро, ки ба таъмини ҳуқуқи ҳама ба ҳаёт нигаронида шудаанд, пешбинӣ мекунад.

Уҳдадорихои позитивӣ давлатро водор мекунанд, ки барои ҳимояи ҳаёти одамон дар доираи салоҳияти худ чораҳои мусбат андешанд (қабул кардани қонун дар бораи ҳифзи худсарона аз ҳаёт маҳрум кардан ва татбиқи самарабахши он). Уҳдадорихои манфӣ аз давлат талаб мекунанд, ки аз маҳрумияти ғайриқонунии ҳаёт худдорӣ кунанд.

Уҳдадорихои мурофиавӣ, ки метавонанд мусбат арзёбӣ шаванд, таҳқиқи босамари расмӣ ҳодисаҳои боиси маргро талаб мекунанд. Мақмоти давлатӣ бояд барои ба ҷавобгарӣ кашидани шахсоне, ки ғайриқонунӣ аз ҳаёт маҳрум шудаанд, чораҳои дахлдор андешанд. Бо ин мақсад, давлат бояд на танҳо имкони шикоятҳои ройгон ва дастрасӣ ба ҷараёни тафтишотро таъмин кунад, балки низоми босамари ҳуқуқи ҷиноиро низ таъмин кунад.

Ғайр аз ин, тавре ки И.С. Семёнов қайд мекунад, рӯйхати уҳдадорихои позитивӣ ва манфӣ наметавонад мукамал ҳисобида шавад⁵⁸.

Бо назардошти он, ки уҳдадорихо наметавонанд мустақиман муқаррар шуда бошанд, маҳз тафтишоти судии парвандаҳои мушаххасе, ки ба ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёт дахл доранд, метавонад ба муайян кардани (ва

⁵⁷ Социальное государство и защита прав человека / Под общей ред. Е.А. Лукашевой. - М.: Институт государства и права РАН, 1994.

⁵⁸ Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность. - Душанбе, 2016.

мутаносибан татбиқи амалии) уҳдадорихоӣ нави дорои хусусияти мусбӣ нисбати ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон ба ҳаёт оварда расонанд. Хартияи иҷтимоии Аврупо (соли 2009 аз ҷониби Русия ба тасвиб расонида шудааст), ки ду модда дар бораи ҳуқуқ ба саломатиро дар бар мегирад (моддаҳои 11 ва 13), набояд фаромӯш кард. Моддаи 11 давлатҳоро, ки Хартияро имзо кардаанд, уҳдадор мекунад, ки чораҳои зеринро биандешанд:

1) то ҳадди имкон рафъи сабабҳои вазниншавии ҳолати бемор (давлат ин уҳдадорро иҷро мекунад, агар он далелҳои низоми дахлдори соҳаи тандурустиро пешниҳод карда бошад, ки унсурҳои зеринро дар бар гирад: низоми дахлдор ва ба ҳама дастраси давлатии ҳимояи сиҳатӣ, ки ба тамоми аҳоли ёрии тиббии зарурӣ медиҳад ва тадбирҳои пешгириӣ ва ташҳиси бемориҳоро таъмин мекунад); чораҳои махсус барои ҳифзи саломатии модарон, кӯдакон ва пиронсолон, чораҳои умумӣ оид ба «пешгирии ифлосшавӣ» ҳаво ва об, муҳофизат аз радиатсия ва садо, назорати сифати ғизо, муҳити зист ва мубориза бар зидди майзадагӣ ва нашъамандӣ⁵⁹;

2) пешниҳоди хизматрасонии хислати машваратӣ ва таълимидошта, ки ба рушди саломатӣ ва ташаккули ҳисси масъулияти шахсӣ барои саломатии худ инсон равона шудааст;

3) то ҳадди имкон пешгириӣ намудани эпидемия, эндемия ва дигар бемориҳо.

Моддаи 13 Хартияи иҷтимоии Аврупо бо мақсади татбиқи самарабахши ҳуқуқ ба кӯмаки иҷтимоӣ ва тиббӣ, тарафҳои аҳдкунандаро уҳдадор мекунад, ки аз ҷумла, ба ҳар як нафаре, ки воситаҳои кофии зиндагиро надорад ва қодир нест, ки онҳоро бо кӯшиши худ ба даст орад ё онҳоро аз дигар манбаъҳо ба даст оварда наметавонад, кӯмаки муносиб пешниҳод намояд ва ҳангомӣ беморӣ - нигоҳубини зарурро дар ҳолати ӯ расонад.

Мувофиқи бандҳои 1 ва банди 2 моддаи 3 Хартияи иҷтимоии Аврупо тарафҳои аҳдкунанда уҳдадор мешаванд, ки «қоидаҳои беҳатарӣ ва гигиенаи меҳнат»-ро дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт қабул кунанд ва барои назорати татбиқи онҳо тадбирҳо андешанд. Масалан, қоидаҳои марбут ба нақлиёт бояд масъалаҳоро ҳал кунанд, аз қабилӣ давомнокии вақти кори ронандагон ва беҳатарии воситаи нақлиёт.

Инчунин зарур мешуморем, ки Конвенсияи Шӯроӣ Аврупо оид ба ҳифзи муҳити зист тавассути ҳуқуқи ҷиноятӣ аз 4 ноябри соли 1998-ро қайд намоем (ETS № 172). Он уҳдадорӣ давлатҳои иштирокчиро дар андешидани чораҳои зарурӣ барои ҷиноят ҳисоб кардани амалҳои зерин пешбинӣ менамояд:

- партофтани ҷудокунии миқдори муайяни моддаҳои хатарнок ё радиатсия ба ҳаво, хок ё об, ки боиси марги одамон ё зарари ҷиддӣ ба касе шудааст ё ба ҳаёт таҳдид мекунад.

⁵⁹ Гомьен Д., Харрис Д, Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. –М.: Изд-воМНИМП, 1998.

-ғайриқонунӣ интиқол, корқард, нигоҳдорӣ, содирот ё воридоти партовҳои хатарнок, ки боиси марг ё зарари ҷиддӣ ба касе гардидаанд;

- ғаёлияти ғайриқонунии корхонаи дорои истеҳсолоти хатарнок, ки боиси марги инсон ё зарари ҷиддӣ ба шахсе шудааст;

- ғайриқонунӣ истеҳсол, корқард, нигоҳдорӣ, истифода, интиқол, содирот ё воридоти маводҳои ядрӯӣ ё дигар моддаҳои хатарноки радиоактивӣ, ки ба ҳар шахс марг ё зарари ҷиддӣ мерасонад.

Дар бораи сатҳи сеюм, дар ин ҷо мо конвенсияҳо ва тавсияҳои аз ҷониби ташкилоти махсуси СММ қабулшударо номбар карда метавонем:

Ташкилоти байналмилалии Меҳнат (ТБМ): Конвенсияи № 130 дар бораи ёрии тиббӣ ва беморӣ дар соли 1969 ва ғ.

Хулоса, дар асоси стандартҳои байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба таъмин ва ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёт, давлат уҳдадор аст, ки ғаёлиятро дар самтҳои зерин амалӣ намояд:

- роҳ надодани таарруз ба ҳаёти инсон;

- мусоидат накардан ба амалҳои, ки боиси таҳдид ба ҳаёти инсон мегарданд;

- мусоидат намудан барои фароҳам овардани шароитҳои мусоид ҷиҳати татбиқи ҳуқуқ ба ҳаёт;

- дар сурати суиқасд ба ҳаёти инсон ваколатҳои худро ба кор баранд.

Адабиёт:

1. Гаврилов В.В. Европейская Конвенция о правах человека и правовая система России: некоторые проблемы взаимодействия // Россия и Совет Европы: перспективы взаимодействия: Сборник докладов. – М.: Институт права и публичной политики, 2001.

2. Глотов С.А. Конституционно-правовые проблемы сотрудничества России и Совета Европы в области прав человека. – Саратов, 1999.

3. Глотов С.А., Петренко Е.Г. Права человека и их защита в европейском суде. – Краснодар, 2000. – С. 110-131.

4. Гомиен Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы. – Страсбург, 1994.

5. Гомьен Д., Харрис Д, Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – М.: Изд-во МНИМП, 1998.

6. Диноршоев А.М., Салохидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 248 с.

7. Имомов А.И. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Имомов А.И. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). Сб. статей. – Душанбе, 1998. – С.41.

8. Игнатенко Г.И. Международно-признанные права и свободы как компоненты правового статуса личности // Правоведение. – 2001. – №1. – С. 87-101.

9. Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность. – Душанбе, 2016.

10. Сафарзода Н.Ф. Реализация права на здоровье в современном мире // Леденцовские чтения. «Бизнес. Наука. Образование». Правовые и экономические аспекты: сборник материалов VIII Международной научно-практической конференции. Секция высшего образования с участием специалистов и обучающихся среднего профессионального образования и школьников (г. Вологда, 23 апреля 2020 г.) / ответственный редактор Ю. А. Пеганова; Северо-Западный институт (филиал) Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). – Вологда: Фонд развития филиала МГЮА имени О.Е. Кутафина в г. Вологде, 2020. – С. 546-550.

11. Сафарзода Н.Ф. Мафхуми ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 163-168.

12. Сафарзода Н.Ф. Право на здоровье: сравнительно-правовой анализ // Современная юридическая наука и практика: актуальные проблемы: сборник научных статей по материалам V Международного научно-практического форума магистрантов, аспирантов и молодых ученых (Саратов, 20 марта 2020 г.) / ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия». – Саратов: Изд-во ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия», 2020. – С. 66-67.

13. Семенов И.С. Право на жизнь: Международно-правовой аспект. - Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009.

14. Социальное государство и защита прав человека / Под общей ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Институт государства и права РАН, 1994.

15. Фомиченко Т.М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Совета Европы. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004.

МАФҲУМ, АЛОМАТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ «ТАЪҚИБОТ»**Саиданваров Қ.Ч.,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи
конститутсионӣ факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон**Тел.:** +(992) 985558597**E-mail:** saidanvarov@inbox.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.02 – Ҳуқуқи конститутсионӣ; муҳофизати судии
конститутсионӣ; ҳуқуқи муниципалӣ**Роҳбари илмӣ:** Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Гадоев Б.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда. Дар мақолаи мазкур мафҳум, аломат ва хусусиятҳои таъқибот, тарбиб ва шакли ҷимояи ҳуқуқҳои гурезаҳо ва шахсони паноҳҷӯянда тибқи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузори миллии таҳлил шуда, механизми ҷимояи ҳуқуқи гурезаҳо тибқи муқаррароти санадҳои махсуси – ҳуқуқӣ – статутӣ римии Суди байналмилалӣ ба танзим дароварда шудааст, дар бар мегирад. Дар мақолаи мазкур ҳамчунин андешаҳои муаллиф вобаста ба ашхоси таъқибшаванда аз рӯи ҳолат ва аломатҳои гуногун мавриди таҳлил қарор гирифта, пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: мазмуни ҳуқуқи мафҳуми таъқибот, усул ва воситаҳои таъқибот, набудани ҷимоя аз таъқибот, сабабҳои таъқибот аз рӯи аломатҳои: наҷодӣ, динӣ, шахрвандӣ, шакли ҷимоя, қафолат, ҳуқуқ ва озодӣ, инсон ва шахрванд.

ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И СПЕЦИФИКА «ПРЕСЛЕДОВАНИЯ»**Саиданваров Қ. Дж.,**ассистент кафедры конституционного
юридического факультета Таджикского
национального университета**Тел.:** +(992) 985558597**E-mail:** saidanvarov@inbox.ru**Научная специальность:** 12.00.02 – Конституционное право;
конституционный судебный процесс; муниципальное право**Научный руководитель:** Диноршоҳ А.М., доктор юридических наук,
профессор**Рецензент:** Гадоев Б.С., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье анализируются понятие, характеристики и особенности преследования, образования и форм защиты прав беженцев и лиц, ищущих убежища, в соответствии с международными инструментами и национальным законодательством. В статье также анализируются взгляды автора на преследуемых лиц в различных контекстах и характеристиках.

Ключевые слова: правовое содержание преследования, методы и средства преследования, отсутствие защиты от преследований, причины преследований на основе: расы, религии, гражданства, форм защиты, прав, принципов, человек и гражданин.

THE CONCEPT, SIGNS AND CHARACTERISTICS OF «PERSECUTION»

Saidanvarov K.D.,

assistant Department of Constitutional
Law at TNU

Phone: +(992) 985558597

E-mail: saidanvarov@inbox.ru

Scientific specialty: 12.00.02 – Constitutional law; constitutional proceedings;
municipal law

Research supervisor: Dinorshoh A. M., Doctor of Legal Sciences, Professor

Reviewer: Gadoev B. S., Doctor of Legal Sciences, Assistant Professor

Annotation. The concept, characteristics and peculiarities of persecution, education and forms of protection of the rights of refugees and asylum seekers in accordance with international instruments and national legislation are established. The article also analyzes the author's views on the persecuted persons in various contexts and characteristics.

Keywords: Legal content of persecution, methods and means of persecution, lack of protection from persecution, reasons for persecution based on: race, religion, citizenship, forms of protection, rights, principles, person and citizen.

Дар чомеаи башарӣ яке аз масъалаҳои мураккабу ҳалнагашта ин мавзӯи ҳифзи ҳуқуқи гуреза ба шумор меравад. Гарчи баҳри ҳалли ин мавзӯъ қадамҳои устувор гузошта шуда истодааст, вале ба пуррагӣ он анҷом напазируфтааст. Чунки рӯз аз рӯз шумораи ҷангҳои дохилӣ афзуда истодааст ва табиист, ки чунин вазъ монеа ба кам гаштани шумораи ин гурӯҳи чомеа шуда наметавонад. Агар мо назар ба таърихи инсоният кунем дарк хоҳем намуд, ки қисми асосии онро ҷангу муноқишаҳо ташкил медиҳанд, ки боиси бавучудоии оқибатҳои хавф ва таъқибот мегардад.

Аз рӯи таҳлили илмии ҳуқуқӣ мафҳуми хавфи комилан асоснок дошта бояд ба таъқибот вобастагӣ дошта бошад. Дар ин замина суоле ба миён меояд, ки зерӣ мафҳуми «таъқибот» чи бояд дар назар дошта шавад? Ба ин

суол ҷавоби якхела дарёфт намудан душвор аст. Зеро мафҳуми умумиэътирофшудаи ин падида коркард нашудааст ва кушишҳои мунтазами кули ҷомеаи инсонӣ дар ин самт низ самараи дилхоҳ надодаанд. Аз мазмуни моддаи 33 Конвенсияи соли 1951 чунин бармеояд, ки ҳар навъи таҳдиди хатар ба ҳаёт ё озодии гурезагон бинобар наҷод, дин, шаҳрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ақидаи муайяни сиёсии онҳо таъқибот эътироф гардиданаш мумкин аст. Дигар намуди поймолшавии ҳуқуқи инсон⁶⁰ аз рӯи асосҳои зикршуда низ мазмуни таъқиботро ифода карда метавонад.

Статути римии Судии байналмилалии ҷиноятӣ бошад, зеро истилоҳи «таъқиб» қасдан ва ҷиддӣ маҳрум сохтан аз ҳуқуқҳои асосӣ, қатъи назар аз ҳуқуқи байналмилалӣ аз рӯи аломатҳои ба ин ё он гурӯҳхоро дар назар дорад⁶¹. Дар муқаррароти ин меъёр факти қасдан зоҳир шудани таъқиб таъкид шудааст, нисбати статуси римӣ, ки ҷиноятҳои алайҳи инсониятро муқаррар кардааст, ин шарт хеле муҳим аст. Дар ҳоле, ки ҳангоми муайян намудани мақоми гуреза исботи факти қасдан содиршавии ҳаракатҳо муқобили шахси паноҳҷӯянда талаб карда намешавад. Яъне шахсе, ки барои дарёфти мақоми гуреза дархост менамояд, танҳо хоҳиши дастрасӣ ба Ҳимояро дорад, ки ҳуқуқи байналмилалӣ қафолат додааст⁶².

Истилоҳи «таъқибот» дар Конвенсияи СММ зидди шиканҷа ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф аз соли 1984 ба маънои «ҳама гуна амале, ки ба воситаи он ба ягон фарде қасдан ё бо дигар сабаби ба таъбири дорой ҳамагуна ҳислат асосёфта, дарду азоби саҳт ё азоби ҷисмонӣ ё маънавӣ расонида мешавад» истифода гардидааст. Аммо ин мафҳум низ дар нисбати таъқибот алайҳи гурезагон чандон мувофиқ нест.

Хавфи таъқиб доштан ва набудани ҳимояи худ нусхаҳои ба ҳамдигар алоқамандеанд, ки аз мазмуни моддаи 1 А (1) Конвенсияи соли 1951 бармеояд. Шахси таъқибшаванда баръало аз ҳимояи кишвари мансубияти шаҳрвандии худ истифода намебаранд ва ин ҳолат бошад, эҳтимолияти таъқибот ва ҳар гуна хатарро асоснок карда метавонад.

Таҳдиди хатар ба ҳаёт ва озодиҳои ҷисмонӣ яке аз унсурҳои асоси мафҳуми таъқибот ба ҳисоб рафта метавонад. Аммо ҳолатҳои дигар низ дар ин замина бояд ба инобат гирифта шаванд. Аз ҷумла, ба таври сунъӣ сохтани монеаҳои иқтисодӣ, маҳрум кардани имконияҳои меҳнатӣ, машғул шудан ба фаъолияти муайян, дастрасии маълумот ва ё дигар навъи ҷамъияти демократӣ набояд вучуд дошта бошад. Оид ба масъалае, ки оё ҳамаи ин ҳолатҳо ба мазмуни Конвенсия мутобиқанд ихтилофҳои назар вучуд доранд. Аксарият бар он назаранд, ки дар ин маврид чунин омилҳо бояд ба эътибор гирифта шаванд:

⁶⁰ Саъдизода Ҷ. Чандандешӣ перомуни мафҳуми таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон / Ҷ. Саъдизода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. Маҷаллаи илмӣ-иттилоотӣ. Нашрияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. №3 (27). – Душанбе, 2019. – С. 54-62.

⁶¹ Моддаи 7.2(g) Статуси римии Судии байналмилалии ҷиноятӣ аз 17.07.1998 с.

⁶² Наимов Б.Г., Муродзода У.У. Административное судопроизводство как гарант защиты прав граждан в Республике Таджикистан // Государствоведение и права человека. №2 (18). 2020. – С. 81-88.

- хусусиятҳои озоде, ки зери хатар гузошта шудаанд;
- хусусиятҳои маҳдудияти татбиқшуда⁶³;
- эҳтимолияти маҳдудият дар айни ҳол.

Ёдрас шудани «наҷод, дин, шахвандӣ (миллат), мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ақидаи сиёсӣ» фехристи кӯтоҳи хусусиятҳои ашхосеро меноманд, ки ниёз ба ҳимоя доранд. Маҳз ҳамин омилҳо низ, зимни коркарди принципҳои асосии ҳуқуқии инсон аз манъи таъйиз ба инobat гирифта шуданд.

Ҳар гуна таъйиз набояд, ки ба сифати таъқибот баррасӣ шавад. Он чорабиниҳои таъйизонае, ки ба шахси алоҳида зиёни ҷиддӣ меросонанд, яъне ба таври воқеӣ ҳуқуқ ва озодеҳои асосиро зери хатар мегузоранд ва кишвари мансубияти шахрвандӣ аз онҳо ҳимоя намекунанд, дар маҷӯ таъқиботро ташкил карда метавонанд⁶⁴.

Ҳамин тавр, зери мафҳуми таъқибот, маҷмӯи чораҳоеро дар назар доранд, ки дар як ва ё якҷанд шаклҳои зерин татбиқ карда шудаанд:

- таҳдид ба ҳаёт ё саломатӣ;
- шиканҷа ё дигар навъи муносибати бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пасткунандаи шаъну эътибор;
- ғуломӣ;
- эътироф накардани лаёқати соҳибҳуқуқӣ (маҳсусан он чое, ки натиҷаи чунин амал бевосита ба ҳаёт, озоде, амният ва дахлнопазирии инсон таъсир мерасонанд);
- зулм, таъйиз ва ё поймол намудани ҳуқуқҳои шахсӣ ва оилавӣ.

Зимни тадқиқи масъалаи таъқибот ҳамчунин усул ва воситаҳои онро низ нишон додан аз аҳамият холи нест. Таъқибот тавассути роҳу усулҳои зиёде татбиқ шуданаш мумкин аст⁶⁵. Навъи ин тарзи усулҳо бояд дар мавриди ҳар як ҳодисаи руҳдода ба таври алоҳидагӣ нишон дода шаванд. Таҳдиди бевосита ба ҳаёт ва саломатӣ, як қатор амалҳои, ки ба поймолсозии ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ оварда мерасонанд ба монанди генотсид, ҷиноятҳо алайҳи инсоният ва ғ., аз ҷумлаи тарз ва усулҳои маъмули татбиқ ба ҳисоб мераванд.

Барои муқаррар намудани факти татбиқи таъқиб, ҳамчунин субъектеро муайян кардан лозим аст, ки таъқиботро анҷом додааст. Ин гуна субъектро чун анъана «агенти таъқибот» ном мебаранд. Конвенсия пешбини накардааст, ки мақомоти давлатӣ ва ё ашхоси алоҳида агенти таъқибот ҳастанд. Аммо аз мазмуни моддаи 1(А) Конвенсия бармеояд, ки чунин таъқибот аз ҷониби касе, ки ба анҷом нарасад, мазмунаш тағйир намеёбад, яъне ба мисли агенти таъқибот субъектҳои мухталиф баромад карда метавонанд.

Сабабҳои таъқибот дар мавҷуд будани аломатҳо ба монанди наҷод, дин, шахрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ва ё ақидаҳои сиёсӣ сармезанад.

⁶³ Гай С. Гудвин-Гилл. Статус беженца в международном праве. Будапешт 1997 – С. 87-88

⁶⁴ Руководство по процедуре и критериям определения статус беженцев . Женева 1992с. - С. 18

⁶⁵ Наимов Б.Г. Некоторые вопросы разрешительной системы в Республике Таджикистан // Научно – информационный журнал «Правовая жизнь», Душанбе. №1(18) 2018. - С. 95-106.

Дар Конвенсияи с.1951 номгӯи панҷ сабаби асосии таъқибот оварда шудааст:

Наҷод. Ин мафҳум ба маънои васеъ нисбати ҳама гуна гурӯҳи этникӣ паҳн мегардад. Таъқибот аз рӯи аломати наҷодӣ натиҷаи таъбири наҷодист.

Дар Конвенсияи соли 1965 оиди барҳам задани ҳамаи шаклҳои таъбири наҷодӣ оварда шудааст, ки ибораи «таъбири наҷодӣ» ҳама гуна фарқият, хоричкунӣ, маҳдудсозӣ ё афзалиятеро ифода мекунад, ки ба нишонаҳои наҷодӣ, ранги пӯст, баромади авлодӣ, миллӣ ё этникӣ асос ёфта, мақсади онҳо ё оқибати онҳо нобудсозӣ ё нописандии эътироф, истифода ё баробар татбиқ кардани ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ё ҳама гуна дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Чунин мафҳуми васеъ дар нисбати Конвенсияи соли 1951 низ татбиқпазир аст.

Динӣ (аз рӯи аломати эътиқоди динӣ). Дин ва эътиқоди динӣ дар масири таърих⁶⁶ яке аз сабабҳои асосии таъқибот будааст. Мувофиқи м.18 Паймони байналҳалқи оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, ҳар як инсон ба озодии фикр, вичдон ва дин ҳуқуқ дорад. Ин ҳуқуқ озодии пайравӣ ё қабул кардани дин ё эътиқодро бо интиҳоби худ ва озодии дар алоҳидагӣ ё якҷоя бо дигарон ибодат, риояи амалӣ ва таълим доданро дар бар мегирад. Ҳеҷ кас набояд таҳти маҷбуркунӣ қарор дода шавад, ки ин амал озодии пайравӣ ё қабул кардани дин ё эътиқодро мувофиқи интиҳобаш маҳдуд месозад.

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки ҳуқуқи мазкур якҷанд ҷабҳа доштааст:

1. Ҳуқуқи эътиқод овардан ба ҳар дин;
2. Ҳуқуқи ба ҷо овардани расму оинҳои динӣ;
3. Ҳуқуқи иваз кардани дин;
4. Ҳуқуқи паҳн кардани иттилоот дар бораи таълими динӣ;
5. Ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти динӣ;
6. Ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти хайру эҳсонкорӣ;
7. Ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти динии фарҳангӣ-маърифатӣ;
8. Озодии таъбир аз рӯи аломати динӣ.

Дар сурати ҳалалдор шудани яке аз ҷабҳаҳои зерин, масъалаи таъқибот аз рӯи ин аломат ба вучуд хоҳанд омад.

Миллат (шаҳрвандӣ). Ин аломати дар Конвенсия с. 1951 (м. 1 А (2)) бо истилоҳи «шаҳрвандӣ» қайд ёфтааст. Азбаски мазмуни ин модда васеъ маънидод мегардад ва зери ифодаи «шаҳрванд» мансубият ба умумияти этникӣ, динӣ, фарҳангӣ ва забонӣ дар назар дошта мешавад, ифодаи қобили қабул «миллат» ба шумор меравад. Ба зумраи ҳолатҳое, ки асоси таъқиб аз рӯи аломати миллӣ метавонанд, ки муқобили ягон гурӯҳи этникӣ

⁶⁶ Саъдизода Ҷ. Рушди андешаи ҳуқуқи инсон дар сарзамини таърихии тоҷикон (аз асри 7 мелодӣ то ибтидои асри 20) / А.М. Диноршоев, Ҷ. Саъдизода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. Нашрияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. №1 (09). – Душанбе, 2018. – С. 50-56.

равона шуда бошанд. Мансубият ба ҳамин гурӯҳи этникӣ асоси кофӣ шуда метавонад, барои хавф доштан аз татбиқи чунин чорабиниҳои таъбизона.

Мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ. Ин аломат низ асос барои таъкибот шуда метавонад. На танҳо Конвенсияи соли 1951, балки санадҳои дигари байналхалқӣ оид ба ҳуқуқи инсон, масъалаи рафъи таъбиз аз рӯи асли иҷтимоиро мустаҳкам намудаанд. Масалан, дар моддаи 2 Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон омадааст, ки «ҳар як инсон бояд бидуни тафовуте, махсусан аз лиҳози наҷод, ранги пӯст, ҷинсият, забон, дин, ақидаи сиёсӣ, ё ақидаи дигар, асли миллӣ ё иҷтимоӣ, вазъи молӣ, хонаводагӣ ё вазъи дигар тамоми ҳуқуқ ва тамоми озодиҳоро, ки дар ҳамин Эълумия зикр шудаанд, дошта бошад». Дар моддаи 26 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ ба ҳамин монанд пешбинӣ шудааст, ки «Ҳамаи одамон дар дар назди қонун баробаранд ва бидуни ягон навъ таъбиз ва ҳимояи баробари қонунӣ ҳақ доранд. Дар ин маврид ҳар гуна таъбиз бояд тавассути қонун манъ карда шавад ва қонун бояд ба ҳамаи ашхос ҳимояи баробар ва муассирро аз таъбизи наҷодӣ, ранги пӯст, ҷинс, забон, дин, этниқоди сиёсӣ ва дигар этниқодот, асли миллӣ ё иҷтимоӣ, вазъи молӣ, таваллуд ё ҳолати дигар кафолат диҳад». Яъне дар ин санадҳо баробарӣ ва рафъи таъбиз аз рӯи мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ бо ибораи «асли иҷтимоӣ» ифода шудааст. Гурӯҳи иҷтимоиро арзишҳои гуногун муттаҳид месозад. Манфиатҳои умумӣ, арзишҳои динию фарҳангӣ, омилҳои забонӣ ва ғ., барои муттаҳид шудан ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ сабабшуда метавонанд⁶⁷.

Ақидаҳои сиёсӣ. Дар моддаи 19 Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон омадааст, ки «ҳар як инсон ба он озодона ҳақ дорад; ин ҳуқуқ бе мамонияти нигоҳ доштани ақидаи худ, озодона, бо ҳар восита ва сарфи назар аз сарҳадоти давлатӣ, ҷустуҷӯ, дастрасу интишор намудани маълумоту ғояҳоро дар бар мегирад». Ба ҳамин монанд меъёр дар дар м. 19 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ оварда шудааст, ки озодии ақида, аз ҷумла ақидаи сиёсиро кафолат медиҳад. Аммо амалияи ҷаҳонӣ ҳолатҳои татбиқи таъбиз ва таъкиботро аз рӯи ақидаҳои сиёсӣ низ дар хотир дорад.

«Ақидаи сиёсӣ»-е, ки дар Конвенсияи соли 1951 оварда шудааст, бояд ба маънои васеъ фаҳмида шавад. Яъне маҷмӯи ақидаҳо доир ба паҳлӯҳои гуногуни фаъолияти давлат, хусусиятҳои идоракунии, пешбурди сиёсат ва ғайра. Аммо дар ин замина маҳдудиятҳои, ки санадҳои байналмилалӣ баён намудаанд, бояд ба инбат гирифта шаванд. Аз ҷумла дар м. 19 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ муқаррар намудааст, ки истифодаи ҳуқуқ ба озодии ақида уҳдадорихоӣ амиқ ва масъулияти махсусро тақозо менамояд. Истифодаи ҳуқуқи мазкур, бинобар ин метавонад аз маҳдудиятҳои муайяне иборат бошад, ки ба воситаи қонун муқаррар карда шавад:

а) барои эҳтироми ҳуқуқ ва шаъну шарафи дигарон;

⁶⁷ Гай С. Гудвин- Гилл. Статус беженцы в международном праве. – Будапешт 1997. – С. 63-64.

б) барои хифзи амнияти давлатӣ, тартиботи чамъиятӣ, саломатӣ ё ахлоқи аҳоли⁶⁸.

«Гурезаи сиёсӣ» шахсест, ки ўро давлат ё сохтори дигар барои ақидаҳояш, ки барои давлат ва сохтори он таҳдид менамояд, мавриди таъқиб қарор додааст.

Адабиёт:

1. Гай С. Гудвин-Гилл. Статус беженца в международном праве. Будапешт 1997с. – С. 87-88.

2. Международная защита беженцев. Учебное пособие для ВУЗов. Бишкек 2007 г. - С. 58.

3. Наимов Б.Г. Некоторые вопросы разрешительной системы в Республике Таджикистан // Научно – информационный журнал «Правовая жизнь», Душанбе. №1(18) 2018. - С. 95-106.

4. Наимов Б.Г., Муродзода У.У. Административное судопроизводство как гарант защиты прав граждан в Республике Таджикистан // Государствоведение и права человека. №2 (18). 2020. - С. 81-88.

5. Право беженцев: учебно-практическое пособие / под ред. Холиков А.Г., Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. Душанбе, 2012. - С. 40 - 41.

6. Руководство по процедуром и критериям определения статус беженцев. Женева 1992с. - С. 18.

7. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ. Рушди андешаи ҳуқуқи инсон дар сарзамини таърихии тоҷикон (аз асри 7 мелодӣ то ибтидои асри 20) / А.М. Диноршоев, Ҷ. Саъдизода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. №1 (09). – Душанбе, 2018. – С. 50-56.

8. Саъдизода Ҷ. Чанданешӣ перомуни мафҳуми таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон / Ҷ. Саъдизода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. Маҷаллаи илмӣ-иттилоотӣ. Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. №3 (27). – Душанбе, 2019. – С. 54-62.

9. Статути римии Суди байналмилалии ҷиноятӣ аз 17.07. 1998 с.

---

⁶⁸ Под ред. Диноршоев А.М., Сафаров Б.А., Холиков А.Г. Право беженцев. Учебное пособие. Душанбе 2011 г. – С. 41-42.

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОХТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ.
СОХТОРИ ДАВЛАТӢ – АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ
КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ
СТРОИТЕЛЬСТВО**

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ СОҲИБИХТИЁРИИ ДАВЛАТӢ

Сулаймонзода М.С.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи
конституционии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.

Тел.: (+992) 904238888

Е-mail: Sulaymonzoda. m@gmail. com

Монсефи М.Ш.,

магистри курси 2 кафедраи ҳуқуқи
конституционии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – Ҳуқуқи конституционӣ; муурофияи суди
конституционӣ; ҳуқуқи муниципалӣ

Фишурда. Дар мақолаи мазкур мафҳум, моҳият ва унсурҳои таркибии
яке аз падиҳои муҳими ҳуқуқи конституционӣ соҳибихтиёрии давлатӣ
мавриди омӯзиш ва таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Муаллифон
ҳамчунин намудҳои соҳибихтиёрии давлатӣ ва хусусиятҳои татбиқсозии
онро дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Калидвожаҳо: соҳибихтиёрӣ, соҳибихтиёрии давлатӣ, давлат,
ҳокимият, волоият, ягонагӣ, мустақилият.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА

Сулаймонзода М.С.,

доцент кафедры конституционного
права юридического факультета
Таджикского Национального
университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 904238888

Е-mail: Sulaymonzoda. m@gmail. com

Монсефи М.Ш.,

магистр 2-го курса кафедры
конституционного права юридического

факультета
национального университета

Таджикского

Научная специальность: 12.00.02 – Конституционное право;
конституционный судебный процесс; муниципальное право

Аннотация. В настоящей статье рассматривается понятие, сущность и составные элементы суверенитета как один из важнейших институтов конституционного права. Авторы также исследуют виды и особенности реализации суверенитета в современном мире.

Ключевые слова: суверенитет, государственный суверенитет, государство, власть, верховенство, единство, независимость.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF STATE SOVEREIGNTY

Sulaimonzoda M.S.,

dosent department of Constitutional Law,
Faculty of Law, Tajik National
University, Candidate of law

Phone: (+992) 904238888

E-mail: Sulaymonzoda. m@gmail. com

Monsefi M.Sh.,

2st year master of the department of
constitutional law Faculty of Law, Tajik
National University

Scientific specialty: 12.00.02 – Constitutional law; constitutional litigation;
municipal law

Annotation. This article examines the concept, essence and constituent elements of sovereignty as one of the most important institutions of constitutional law. The authors also explore the types and features of the implementation of sovereignty in the modern world.

Key words: sovereignty, state sovereignty, state, power, supremacy, unity, independence.

Соҳибхитиёрӣ (аз истилоҳи англисии sovereignty ва фаронсавии souverainete) – ин волоияти ҳокимияти олий аст. Соҳибхитиёрӣ яке аз аломатҳои муҳими давлат ба шумор рафта, маънои имконияти мустақилона ва комилан амалисозии қарорҳои сиёсии дохилӣ ва ҳориҷии мамлакатро бе даҳлати давлатҳои хориҷӣ ва қувваҳои дохилӣ – давлатӣ (ташкилотҳо) дорад. Ба сифати унсурҳои ҳуқуқӣ ва ҷузҳои таркибӣ ва ҷудонашавандаи соҳибхитиёрӣ – ягонагӣ, волоият ва мустақилияти ҳокимияти давлатӣ баромад мекунад.

Соҳибхитиёри маъноӣ волоият ва истиқлоли ҳокимиятро дорад. Соҳибхитиёри пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки давлат самтҳои асосии сиёсати дохилӣ, яъне роҳи усулҳои тараққиёти худро дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра дар сиёсати хориҷӣ – тарзу усулҳои муносибат бо давлатҳои хориҷӣ ва умуман ҷомеаи ҷаҳониро мустақилона муайян менамояд. Соҳибхитиёрии давлат дар волоияти ҳокимияти давлатӣ дар дохили давлат ва истиқлоли пурраи он дар муносибатҳои беруна ифода меёбад⁶⁹.

Соҳибхитиёри яке аз унсурҳои асосии давлат мебошад. Дар асл, ин унсур муайянкунанда ва ҷудосозандаи давлат аз дигар ҷамъиятҳо ва институтҳои иҷтимоӣ сиёсӣ мебошад. Дар ҳар давлат, ҳокимият вучуд дорад, ки иродаи он барои ҳама афрод ва ҷомеаҳои дар қаламрави он буда ҳатмӣ мебошад. Давлат, ҳамчун иттиҳодияи ҳуқуқӣ, бояд салоҳияти ниҳойӣ барои ислоҳоти ҳама масъалаҳои ҳуқуқии дар доираи салоҳияташ дошта бошад⁷⁰.

Далел ин аст, ки давлатро бидуни соҳибхитиёри тасаввур кардан мумкин нест. Дигарон дар ҷомеаи иродаи дастаҷамъии худро доранд ва дар ташаккули идеяҳо нақши муҳим доранд. Аммо яке аз хусусиятҳои хоси давлат дар он аст, ки вай иродаи бартари доштани тамоми асоссиатсияҳоро дорад. Қонунҳое, ки вай қабул мекунад, суҳанони охири масъалаҳои мебошанд, ки онро таҳти назорати худ қарор додааст. Соҳибхитиёрии давлат маҳдудияти қонунӣ надорад ва даъвои ягон мақомот ё иттиҳодияро, ки соҳибхитиёрии худро дар ҳудуди худ амалӣ мекунад, қабул надорад⁷¹.

Соҳибхитиёрии давлатӣ яке аз падидаҳои муҳими ҳуқуқӣ-конститутсионӣ буда бо соҳибхитиёрии халқ зич пайваста мебошад ва дар натиҷаи амалӣ гардонидани соҳибхитиёрии миллӣ ташаккул меёбад. Дар хусуси соҳибхитиёрии давлатӣ мазмун, табиот ва шаклҳои таҷассуми он дар илми ҳуқуқшиносӣ фикру ақидаҳои мухталиф мавҷуданд⁷². Соҳибхитиёрии давлат – хусусияти ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки вобаста ба он оӣ, мустақил ва соҳибистиқлол аст. Соҳибхитиёрии давлат ин волоият ва истиқлолият, яъне хосияти соҳибхитиёроӣ ҳокимияти давлатӣ, ки моҳияти сиёсӣ ҳуқуқии онро ифода мекунад ва дар шаклҳои хос дар фаъолияти дохилӣ ва хориҷии сиёсии давлат инъикос меёбад.

Соҳибхитиёрии давлат пурра ва бидуни истисно зоҳир мешавад ва он нишонҳои сифатӣ ҳар гуна давлат буда, моҳияти сиёсӣ ҳуқуқии давлатро ифода мекунад. Давлат метавонад баъзе ваколатҳои худро ба ташкилотҳо ё институтҳои маҳаллии худ вогузорад ва соҳибхитиёрии худро нигоҳ дорад. Давлат танҳо қонунан соҳибхитиёр ва мутлақ аст. Онҳо одатан ҷанбаҳои

⁶⁹ Тафсири илмию оммавии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, (хайати муаллифон, зери таҳрири М.А. Маҳмудов). – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – С. 22-23.

⁷⁰ Абдолрахмони Аълам, Асосҳои сиёсатиносӣ. – Техрон: Нашрони Нашрия, 1994, – С.223.

⁷¹ Сайид Аболфазл Ғозӣ Шариати Паноҳӣ. Ҳуқуқҳои конститутсионӣ ва институтҳои сиёсӣ. – Техрон: Интишороти Мизон, 2004. – С. 178.

⁷² Имомов А. Ҳуқуқҳои конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри сеюм. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – С. 272.

дохилӣ ва берунии идораро фарқ мекунанд. Соҳибхитиёрии дохилӣ маънои ваколат ва салоҳият барои қонунгузорӣ ва иҷрои қонунҳоро дар тамоми қаламрави давлат дорад.

Соҳибхитиёрии хориҷӣ маънои онро дорад, ки давлат дигар зери тобеият ё фишор ва ҳукмронӣ қарор надорад. Ба тариқи дигар, соҳибхитиёрии хориҷӣ маънои онро дорад, ки давлат мустақил ва аз ҳама гуна ҳукмронии хориҷӣ дар ҳалли масъалаҳои дохилӣ озод аст ва иродаи давлатҳои дигар иродаи ӯро ба даст нагирифтааст. Яъне дар муносибатҳои байналмилалӣ низ давлат тобеи иродаи давлатҳои хориҷӣ намегардад. Дар бораи озодии амал аз маҳдудиятҳо розӣ аст.

Аз мафҳумҳои дар боло овардашуда дида мешавад, ки соҳибхитиёрӣ чунин хусусиятҳо дорад: мутлақ, истисноӣ, доимӣ, ҷудонашаванда.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, соҳибхитиёрӣ мутлақ ва номаҳдуд аст. Соҳибхитиёрӣ баландтарин хусусият аст. Он ба давлат нигаронида шудааст. Дар дохили давлат ва берун аз он, ҳеч қудрати қонуние, ки аз давлат болотар аст, вучуд надорад ва давлат ягон маҳдудиятро эътироф намекунад. Дар дохили худ, соҳибхитиёрӣ бар ҳама афрод ва гурӯҳҳо бартарӣ дорад. Дарвоқеъ, соҳибхитиёрӣ аз ҳар гуна маҷбурият ё даҳлати давлатҳои дигар мустақил аст. Ҳар гуна маҳдудият дар амалияи дохилии давлат маҳдудияти ҳуди давлат мебошад. Аз ҷиҳати ҳуқуқӣ, қудрати давлат номаҳдуд аст, гарчанде ки баъзе таъсири махсус метавонад ба татбиқи соҳибхитиёрӣ таъсир расонад. Аз ин сабаб, гуфта мешавад, ки соҳибхитиёрии давлат бо инҳо маҳдуд карда мешавад: конституцияи давлат ва қонунҳои дохилии он⁷³.

Азбаски давлат як ниҳоди доимист, соҳибхитиёрии он низ доимист. То он даме, ки давлат вучуд дорад, худмухтории он боқӣ мемонад. Қатъи соҳибхитиёрӣ хароб шудани давлатро дар назар дорад. Ин ду ҷудонашавандаанд.

Соҳибхитиёрӣ яке аз унсурҳои асосии бунёди давлат аст, аз ин рӯ ҷудо кардани он давлатро аз ҳолати истиқлолияти худ берун мекунад. Давлат бидуни нобуд кардани худ қудратро ба даст оварда наметавонад. Бояд қайд кард, ки тақсимои ҳокимият набояд бо ҳамроҳ кардани як қисми қаламрави як давлат ба давлати дигар баробар карда шавад. Ҳангоме ки давлат бо ягон сабаб қисме аз қаламрави худро аз даст медиҳад, амалан назорати он қисми ҷудошударо аз даст медиҳад, ки ин маънои барҳам хӯрдани давлат ё ҷудоии пурраи соҳибхитиёрии онро надорад. Сардори давлат маънои ҷудошавии соҳибхитиёрии давлатро надорад, балки танҳо иваз кардани ҳокимиятро дорад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оид ба масъалаи соҳибхитиёрии давлатӣ ва барандаи он, яъне соҳибхитиёрба ба кӣ тааллуқ дорад диққати бештар дода мешавад. Як гурӯҳи олимони чунин мешуморанд, ки бояд аз он натиҷагири

⁷³ Катозян Носир. Қонуни муқоисавӣ. – Техрон: Нашрияҳои Тоос, 2014.

намуд, ки соҳибхитиёрии давлатӣ дорои ду унсур – дохилӣ ва берунӣ, ки мувофиқ ба хислати волоият ва мустақилияти он аст⁷⁴.

Соҳибхитиёри танҳо бо давлат маҳдуд аст. Дар ҳама гуна давлатҳо танҳо як ҳокиме буда метавонад, ки салоҳияти қонунӣ дошта бошад, то итоати ҳама ашхосро дар қаламрави худ нигоҳ дорад⁷⁵. Қабули мавҷудияти зиёда аз як ҳоким маъноӣ рад кардани ягонагии давлат ва пазируфтани имконияти «ду шоҳ дар як иқлим»-ро дорад, ки онҳо дар бар намегиранд.

Адабиёт:

1. Абдолҳамид Аболҳамад. Асосҳои сиёсат. – Техрон: Нашрияҳои Тоос, 1997. – С. 164-165.
2. Абдолрахмони Аълам. Асосҳои сиёсатшиносӣ. – Техрон: Нашрия, 1994, – С. 236.
3. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри сеюм. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – С. 272.
4. Имомов А. Размышления о государственном суверенитете // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – №1. – С. 42-59.
5. Катозян Носир. Қонуни муқоисавӣ. – Техрон: Интишороти Тоос, 2014
6. Сайид Аболфазл Ғозӣ. Шариати Паноҳӣ. Ҳуқуқҳои конституционӣ ва институтҳои сиёсӣ. – Техрон: Интишороти Мизон, 2004. – С. 178.
7. Сарвар Данеш. Қонуни маъмурии Афғонистон. – Кобул: Нашрҳои Амирӣ, 2015. – С. 312.
8. Тафсири илмию оммавии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, (ҳайати муаллифон, зери таҳрири М.А. Маҳмудов). – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – С. 22-23.
9. Қубал Муҳаммад Осмон. Идоракунии давлатӣ. – С. 22-23.

⁷⁴ Имомов А. Размышления о государственном суверенитете // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. 2020. №1. – С. 42-59.

⁷⁵ Шариати Паноҳӣ, – С. 181-183.

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҶОИ ҲАМЧАВОР – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА ИЛМИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ ҲАМЧУН ҚИСМИ ТАРКИБИИ ИЛМИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

Раҳимзода М.З.,

Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон,
узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳуқуқи
оилавӣ, ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ

Фишурда. Мақолаи мазкур ба масъалаи илмӣ ҳуқуқи соҳибкорӣ бахшида шудааст. Дар он илми ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун қисми таркибии илми ҳуқуқшиносӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта аст. Қайд карда мешавад, ки илми ҳуқуқи соҳибкорӣ аз маҷмӯи донишҳои бонизоми ҳислати таҳлилию амалидошта иборат буда, масъалаҳо мубрами танзими комплекси муносибатҳои, ки дар ҷараёни амалишавии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин дигар муносибатҳои ба он алоқаманд ва танзими давлатии онҳо ба вуҷуд меоянд, мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Калидвожаҳо: илми ҳуқуқи соҳибкорӣ, предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ, қонунгузории соҳибкорӣ, рушди илмӣ ҳуқуқи соҳибкорӣ дар Тоҷикистон.

НАУКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПРАВА КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Раҳимзода М.З.,

Деятель науки и техники
Таджикистана, член-корреспондент
НАНТ, доктор юридических наук,
профессор

Научная специальность: 12.00.03 – Гражданское право,
предпринимательское право, семейное право, международное частное
право

Аннотация. Настоящая статья посвящена науке предпринимательского права. В нем наука предпринимательского права анализируется как неотъемлемая часть юриспруденции. Отмечается, что наука предпринимательского права состоит из системы научных знаний по осуществлению предпринимательской деятельности и других отношений связанных с ними, а также их государственного регулирования.

Ключевые слова: наука предпринимательское право, предмет предпринимательское право, предпринимательское законодательства, развития наука предпринимательское право в Таджикистане.

THE SCIENCE OF COMMERCIAL LAW AS AN INTEGRAL PART OF JURISPRUDENCE

Rahimzoda M.Z.,

An activist in science and technology of Tajikistan, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Law, Professor.

Scientific specialty: 12.00.03 – Civil law, business law, family law, international private law

Annotation. This article is devoted to the science of commercial law. It analyzes the science of commercial law as an integral part of jurisprudence. It is noted that the science of commercial law consists of a system of scientific knowledge on the implementation of entrepreneurial activity and other relations related to them, as well as their state regulation.

Key words: the science of commercial law, the subject of commercial law, commercial law, the development of the science of commercial law in Tajikistan.

Илми ҳуқуқро одатан ба ҳуқуқшиносӣ шабоҳат дода, моҳияти онро ба чараёни дарки ҳуқуқ алоқаманд медонанд. Вай ҳамчун соҳаи махсуси илм хислати таҳлилию амалӣ дошта, дар он эътибори донишҳои ҳуқуқӣ, нодирӣ ва ивазнопазирии онҳо ифода меёбад. Чи тавре, ки дар адабиёти ҳуқуқшиносӣ қайд карда мешавад, донишҳои ҳуқуқӣ моҳиятан воситае мебошанд, ки роҳро ба сӯи сиёсати ҳуқуқӣ кушода, дар асоси таҳқиқоти илмии мунтазам барпо карда шудаанд. Аз дараҷаи инкишофи илми ҳуқуқшиносӣ ҳолати қонунгузорӣ, дараҷаи такмилёбии он, ҳолати ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳими зиндагӣ, парвандаҳои ҳуқуқӣ, сифат ва самаранокии амалияи ҳуқуқшиносӣ, ҳолати шуурнокӣ ва маданияти ҳуқуқӣ, ва дар кул ҳолати қонуният дар ҷомеа вобастагӣ дорад⁷⁶. Дигаргуниҳои куллие, ки дар даврони соҳибистиклолии кишварамон ба вуқӯъ омад аҳамияти илмӣ ҳуқуқ, аз ҷумла илми ҳуқуқи соҳибкориро боз ҳам баланд бардошт. Зеро гузаронидани ислоҳот дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии давлатдорӣ зарурияти такмили қонунгузорӣ ва дар натиҷа қабули қонунҳои тамоман нави танзимкунандаи муносибатҳои муосирро талаб намуд, ки ба воситаи онҳо барои барпо кардани давлатӣ ҳуқуқбунёд ва иқтисоди бозорӣ заминаи ҳуқуқӣ бавучуд оварда мешавад.

Моҳияти илми ҳуқуқ дар соҳаҳои алоҳидаи он, аз ҷумла ҳуқуқи хусусӣ, оммавӣ ва ҳуқуқи комплексӣ, ки имрӯз мавҷудияти он аз тарафи

⁷⁶ Ниг.: Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М., 2002. – С. 17.; 94.

аксарияти олимони ҳуқуқшинос эътироф шудааст⁷⁷ ифода меёбад. Илми ҳуқуқи соҳибкорӣ яке аз илмҳои муҳим ва мунтазам рушдбандаи ҳуқуқшиносӣ ба ҳисоб рафта, маҳсули ақида ва донишҳои олимони соҳаи мазкур мебошад. Вай аз низоми донишҳои илми-назариявӣ ва методологӣ оид ба моҳият ва қонуниятҳои инкишофи иқтисоди бозорӣ ва танзими ҳуқуқи он ба воситаи амали намудани фаъолияти соҳибкорӣ иборат мебошад. Дар айни замон аксарияти низоми ҳуқуқи ҳозиразамон онро дар зерини мафҳумҳои гуногун вале бо ҳамдигар алоқаманд, аз ҷумла тичоратӣ, хоҷагӣ ва соҳибкорӣ истифода мебаранд.

Концепсияи илми ҳуқуқи соҳибкорӣ, аввало ба эътирофи хос будани низоми хоҷагии бозорӣ барои дохили ҳамагуна кишвар, сониян ба эътирофи зарурияти объективии танзими давлатии низоми хоҷагии бозорӣ асос меёбад⁷⁸. Бо дарназардошти рушди мунтазами муносибатҳои бозорӣ илми ҳуқуқи соҳибкорӣ доимо дар инкишоф буда, рафти тараққиёти иқтисодӣ ва соҳибкориро дар алоқаманди ба амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ, ҳамчун қисми таркибии муносибатҳои танзимшавандаи бозорӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Бояд қайд намоем, ки аввало, мафҳуми «ҳуқуқи соҳибкорӣ» ҳамчун илм, таълимот дар бораи ҳуқуқи соҳибкориро ифода менамояд. Дар ин маънӣ илми ҳуқуқи соҳибкорӣ аз низоми мунтазами ақидаҳои назариявӣ, ғояҳо, хулоса ва муҳокимарониҳо оид ба ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун зухуроти объективӣ ва донишҳои олимони нисбат ба он мебошад. Сониян, дар зерини мафҳуми «илми ҳуқуқи соҳибкорӣ» яке аз соҳаҳои илми ҳуқуқшиносие фаҳмида мешавад, ки муносибатҳоро оид ба амали намудани фаъолияти соҳибкорӣ, дигар муносибатҳои ба он алоқаманд, инчунин танзими давлатии онҳо мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Чунин танзимнамоӣ ба воситаи он методҳои (созиш, тавсия ва ғ.) амали карда мешавад, ки самаранокии танзими муносибатҳои соҳибкориро таъмин менамоянд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки илми ҳуқуқи соҳибкорӣ аз маҷмӯи донишҳои шахшуда ва оддӣ иборат намебошад. Вай фаъолиятест, ки барои гирифтани донишҳои нав равона карда шуда, ва мақсади он гирифтани дониш барои дониш буда, аломати фарқкунандаи он ба даст овардани дониши самаранок дар бораи ин ё он зухуроти соҳибкорӣ ва дарки моҳияти он мебошад. Илми ҳуқуқи соҳибкорӣ танҳо аз маҷмӯи донишҳо бонизом иборат мебошад. Аз ин ҷо ба хулоса омадан мумкин аст, ки на ҳамагуна зухуроти соҳибкорӣ дорои хусусияти илмӣ шуда метавонад.

⁷⁷ Ниг.: Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования. – М.; Л., 1947. – С. 189-190; Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С.55; Предпринимательское право Российской Федерации. / Отв. Ред. Е. П. Губин, П. Г. Лахно. – М., 2005. – С. 40-50; Рахимов М. З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2005. – С. 20-27.; Сулейменов М.К. Предмет, метод и система гражданского права: проблемы теории и практики / Предмет, метод и система гражданского права: Материалы междунар. науч.-практ. конф., в рамках ежегод. цивилистических чтений, посвящ. Году «Германия в Казахстане 2010», Алма-ты, 13- 14 мая 2010 г. НИИ частного права КазГЮУ, ГТЦ, -2010. – С. 29.

⁷⁸ Ниг.: Губин Е. П., Лахно П. Г., Дедов Д. И., Карелина С. А., Парашук С. А. Наука и преподавание хозяйственного и предпринимательского права в Московском государственном университете им. М. В. Ломоносова. / Предпринимательское право в рыночной экономике. – Москва, 2004. – С. 40.

Танҳо шакли олии он, кадоме ки дар онҳо ва дар ҳамон вақт талабот оид ба дарки бонизоми ғаъолияти соҳибкорӣ бавучуд омада, он метавонад моҳияти илмӣ ҳуқуқи соҳибкориро ташкил диҳад. Вале таъиноти илми ҳуқуқи соҳибкорӣ танҳо дар доираи донишандӯхтан маҳдуд намешавад. Илми ҳуқуқи соҳибкорӣ ба монанди ҳамагуна дигар илмҳои ҳуқуқшиносӣ ҳамеша ҳам таъинотӣ даркнамои ва ҳам амалӣ дорад. Вай меҳвари омӯзиш, инкишоф ва амалнамоии ҳуқуқи соҳибкорӣ ва қонунгузори он мебошад. Чи қадаре, ки қонунгузорӣ такмилёфта набошад, вай қобилияти пешгӯӣ ва муайян кардани ҳамаи имкониятҳои проблемаҳои ҳуқуқӣ ва баргараф кардани шубҳаро дар ин ё он категорияи аҳамияти ҳуқуқӣ дошта надорад. Дар ҷараёни татбиқи меъёрҳои ҳуқуқ ногузир мо ба нофаҳмоӣ, муҳолифат ё холигии оддӣ дучор мешавем, ки боиси баҳс гардида, ва метавонад шароитро барои худсари дар татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи мақомотҳои ҳуқуқтатбиқкунанда бавучуд оварад. Ба ғайр аз он дар ҷомеа, талабот оид ба якхела нигоҳ доштани меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқӣ соҳибкорӣ, барпо кардани тартиби якхелаи татбиқ намудани қонунгузори соҳибкорӣ, ки ҳислати комплексӣ дорад ва ғ. вучуд дорад. Аз ин ҷо пешниҳоди ақидаҳои илман асоснок барои ҳалли чунин проблемаҳо низ вазифаи илмӣ ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки аз категорияи «илми ҳуқуқи соҳибкорӣ» категорияи қонунгузори соҳибкорӣ бояд фарқ карда шавад. Онҳо агарчанде, ки бо ҳам алоқаманд бошанд ҳам, вале ҳаммаъно нестанд, зеро инкишофи ҳар яки онҳо ба қонуниятҳои ба худ хос иттиҳод менамояд. Аввало, меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ таҷассуми худро дар санадҳои зиёди қонунгузори соҳибкорӣ меёбанд. Аз ин ҷо онҳо низ предмети омӯзиши илми ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошанд. Илми ҳуқуқи соҳибкорӣ қонунгузори соҳибкориро мавриди омӯзиш қарор дода, низом, дараҷаи намудҳои гуногун ва эътибори ҳуқуқии онҳо, ҳолати қонунгузори соҳибкорӣ ва мутобиқ будани инкишофи он ба талаботи рушди иқтисоди бозорӣ, инчунин роҳҳо ва тарзҳои такмили қонунгузори соҳибкориро муайян менамояд. Ҳамин тавр, доираи омӯзиши илми ҳуқуқи соҳибкорӣ аз омӯзиши татбиқи қонунгузори соҳибкорӣ, инчунин таҳия ва пешниҳоди таклифҳои илман асоснок оид ба такмили он низ иборат мебошад. Аз инҷо ошкор намудан ва омӯзиши қонуниятҳои таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ дар алоқамандӣ бо муносибатҳои бозорӣ танзимкунандаи онҳо яке аз вазифаҳои асосии илми ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошад. Баъдан, предмети омӯзиши илми ҳуқуқи соҳибкорӣ омӯзиши худ ба худ қонунгузори соҳибкорӣ танзимкунандаи муносибатҳои соҳибкорӣ ва талаботи ин ё он идеология набуда, балки воқеияти объективии рушди иқтисоди бозорӣ дар кишвари мо мебошад. Ҳамзамон, бояд қайд намоем, ки инкишофи илми ҳуқуқи соҳибкорӣ боиси доимо аз нав васеъшавии донишҳо дар бораи предмети он мегардад. Дар баробари ҳамин на ҳамаи ҳулосаҳои илми ҳуқуқи соҳибкорӣ дар сари вақт таҷассуми худро дар қонунгузори он меёбанд.

Илми ҳуқуқи соҳибкорӣ илми ҷамъиятӣ мебошад. Вай аз низоми донишҳо, назарияҳо, ғояҳои иборат мебошад, ки барои дарк намудани ҳақиқати воқеӣ равона карда шудааст, ва он чи ки меомӯзад, дарк менамояд, эзоҳ медиҳад, предмети он шуда метавонад. Ба қонуниятҳои объективӣ ва тамоили инкишофи ҷамъият така намуда, муносибатҳои соҳибкорӣ ба рафтори субъектҳои он, инчунин давлат алоқамандро, мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ, рушди муносибатҳои соҳибкорӣ ва танзими давлатии онҳо нақши эҷодкоронаи ҳуқуқи соҳибкориро баланд мебардорад. Барои ҳамин ҳам дар чунин шароит илми ҳуқуқи соҳибкорӣ диққати худро барои таҳқиқ ва таҳияи категория ва мафҳумҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии аҳамияти доимоинкишофёбанда равона месозад. Зеро чунин тарзи муносибат барои ҳалли вазифаҳои амалии дигаргунсозии куллии ҳаёти иқтисодии кишвар, ки асоси онро соҳибкорӣ ташкил медиҳад зарур мебошад.

Низоми илми ҳуқуқи соҳибкориро назарияҳо оид ба предмет, принципҳо, методҳо, муносибатҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳолати ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ва ғ. ташкил медиҳанд. Қои марказиро дар илми ҳуқуқи соҳибкорӣ таълимот дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ ва натиҷаи ниҳои он ғоида, речаи ҳуқуқии молу мулк соҳибкор, танзими давлатӣ ва шартномавии фаъолияти соҳибкорӣ, рақобат ва фаъолияти инҳисорӣ, танзими ҳуқуқии бозор ва намудҳои алоҳидаи он, аз ҷумла бозори мол, асъор, қоғазҳои қиматнок, кредит (қарз), суғурта, иттилоот, ҷавобгарии субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон ва ғ. ишғол менамояд.

Вазифаи асосии илмӣ ҳуқуқи соҳибкорӣ дар шароити ҳозира аз он иборат аст, ки чараҳои инкишофи муносибатҳои соҳибкорӣ ва дигар муносибатҳои ба он алоқамандро бо дарназардошти рушди иқтисодӣ бозорӣ дуруст дарк намуда, инкишофи воқеии онро дар шароити хоҷагии бозорӣ муайян намояд. Аз тарафи дигар бошад, ҳама он чиро ки барои инкишофи низоми нави муносибатҳои бозорӣ мамониат менамояд таҳқиқ намуда, барои бартараф намудани монеаҳо дар ин чода мавҷудбуда бояд мусоидат намояд.

Барои ошкор намудани қонуниятҳои баҳамтаъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки он ба танзим мебарорад амалияи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ аз ҷониби суди иқтисодӣ ва дигар мақомотҳои ҳуқуқтатбиқкунанда аҳамияти калон дорад. Аз инчо омӯзиши таҷрибаи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ вазифаи муҳими илми ҳуқуқи соҳибкорӣ ба шумор меравад. Маҳз бо шарофати чунин омӯзиши камбудҳои қонунгузори соҳибкорӣ ошкор карда шуда, ва таҳлилий илмӣ онҳо имконият медиҳад, ки пешниҳодҳо оид ба такмили қонунгузори соҳибкорӣ ва таҷрибаи татбиқи онҳо бо таври мухтасар ифода карда шаванд. Дар навбати худ таҳлилий таҷрибаи татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ имконият медиҳад, ки на танҳо камбудҳои меъёрҳои

ҳуқуқи соҳибкорӣ, балки камбудихои илми ҳуқуқи соҳибкориро ошкор намоем.

Предмети омӯзиши илмӣ ҳуқуқи соҳибкорӣ, инчунин илм ва қонунгузории соҳибкорӣ, хоҷагӣ ва тижоратии давлатҳои хориҷа ҳам мебошад. Ба ин васеъшавии мустақилият ва соҳибхитиёрии субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ дар шароити ҳозира мусоидат менамояд. Дар баробари ҳамин омӯзиши илм ва қонунгузории соҳибкории давлатҳои хориҷа, имконият медиҳад, ки аз таҷрибаи онҳо оид ба ташкил ва татбиқи низоми муносибатҳои соҳибкорӣ дар дохили кишвар истифода барем.

Бояд қайд намоем, ки илми ҳуқуқи соҳибкорӣ дар кишвари мо таърихи начандон тулонии инкишофро аз сар гузаронида бошад ҳам, вале ақида ва назарияҳои илмии мутафаккирони он дар бисёр мавридҳо асоси инкишофи қонунгузории на танҳо соҳибкорӣ, балки дигар соҳаҳои қонунгузорӣ гардидаанд. Барои ҳамин ҳам эҷодкорона дарк намудан ва дар ҳаёт татбиқ намудани мероси бои илмии асосгузори он яке аз вазифаҳои илми ҳозираи ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошад.

Ҳамин тавр, илми ҳуқуқи соҳибкорӣ аз низоми донишҳои илми-назариявӣ ва методологӣ оид ба моҳият ва қонуниятҳои инкишофи иқтисоди бозорӣ ва танзими ҳуқуқии он таввасути амали намудани фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин тарзи ноил шудан ба самаранокии онҳо ва воситаҳои гирифтани донишҳои нави зарурӣ оид ба такмили ояндаи он иборат мебошад.

Барқароршавӣ ва рушди илмӣ ҳуқуқи соҳибкорӣ дар кишвари мо бо ташкили Кафедраи “Қонунгузории хоҷагӣ ва ҳуқуқи меҳнатӣ” (с. 1981) алоқаманд аст. Маҳз дар ҳамин кафедра курси махсуси “Ҳуқуқи хоҷагӣ”, “Қонунгузории хоҷагӣ” ва “Иҷрои уҳдадорихои хоҷагӣ” таълим дода мешуд. Курсҳои махсуси мазкурро профессорон Ойгензихт В.А., Клеандров М. И. ва дотсент Раҳимов М.З. таълим медоданд⁷⁹. Дар ин давра доир ба баъзе масъалаҳои ҳуқуқи хоҷагӣ як қатор асарҳо эҷод карда шуд⁸⁰. Бояд зикр намоем, ки фаҳмиш ва андешаҳо гуногуни дар ҳамон давра мавҷудбуда оид ба проблемаҳои ҳуқуқи хоҷагӣ ба сабабҳои объективӣ асос ёфта ва аз воқеияти талаботи иқтисодии сотсиалистӣ ба миён меомад. Чунин буд, ки дар ҷустуҷӯи ҳақиқати илмӣ ва бо иштироки бевоситаи фаъолонани олимони соҳаи ҳуқуқӣ маданӣ назарияи ҳуқуқӣ хоҷагӣ ва минбаъд соҳибкорӣ марҳила ба марҳила ташаккул ёфт. Бо баробари ба даст овардани соҳибистиклолӣ таълимӣ ҳуқуқи соҳибкорӣ дар асоси Барномаи мустақили таълимӣ⁸¹ ҳамчун соҳаи комплекси ҳуқуқ сурат гирифт. Ҳамзамон, дар ин давра, нахуст китоби дарсии “Ҳуқуқи

⁷⁹ Эзоҳ: Назарияи ҳуқуқи хоҷагиро профессор Клеандров М.И. ва дотсент Раҳимов М.З. ҷонибдорӣ менамуданд.

⁸⁰ Ниг.: Раҳимов М.З. Таъмини сифат талаби замон. – Душанбе, 1987; Раҳимов М. З. Исполнение хозяйственных обязательств. Встречное исполнение. – Душанбе, 1990; Клеандров М.И. Внутрихозяйственные правоотношения. – Душанбе, 1988.

⁸¹ Ниг.: Барномаи курси “Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тижоратӣ”. – Душанбе, 1992; Программа курса “Предпринимательского и коммерческого право”. – Душанбе, 1992. \ Мураттибон: профессор Ойгензихт В. А. ва дотсент Раҳимов М.З.

соҳибкорӣ”⁸² таҳия ва дастраси толибилмон гардонида шуда, ва минбаъд дигар китобҳои дарсӣ навишта шуданд. Дар баробари ҳамин дар ин давра таҳқиқотҳои босуръати ҳамаи институтҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ босуръат идома ёфт. Рисолаҳои илмӣ⁸³ ва китобҳои дарсии зиёде ба таъб расиданд⁸⁴.

Дар таҳқиқотҳои зикршуда проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкорӣ, аз ҷумла проблемаҳои ҳуқуқи ноил шудан ба натиҷаи ниҳоии фаъолияти соҳибкорӣ, таъмини ҳуқуқи соҳибкории инфиродӣ, шаклҳои ташкили ҳуқуқи субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, муфлисшавии субъектҳои хочагӣ, речаи ҳуқуқи молу мулки соҳибкор, воситаҳои ҳуқуқи суғуртақунонии таваккали соҳибкорӣ, мавқеи ҳукмронии субъектҳои хочагӣ, танзими ҳуқуқи рақобат, сармоягузорӣ ва дигар масъалаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкорӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Кодекс ва қонунҳои зиёде, аз ҷумла Кодекси граждани, Кодекси муҳофизати судии иқтисодӣ, Кодекси меҳнат, Қонун дар бораи судҳои ҳакамӣ, дар бораи арбитражи байналмилалӣ ва қонунҳои зиёди танзимкунандаи муносибатҳои соҳибкорӣ қабул карда шуданд, ки дар таҳияи онҳо олимони кафедра ширкат варзиданд. Онҳо заминаи муҳими инкишофи таҳаввулоти илми ҳуқуқи соҳибкорӣ буда, дар назди илми ҳуқуқи соҳибкорӣ вазифаҳои навазиданд. Аз ин ҷо илми ҳуқуқи соҳибкориро ҳалли вазифаҳои мураккаб, вале аз нигоҳи назариявӣ ва таҷриба ниҳоят муҳим интизор аст. Чунин омӯзиш ва таҳлилҳо асосан бо дарназардошти танзими уфуқӣ ва амудии муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки предмети омӯзиши ҳуқуқи соҳибкориро ташкил медиҳад, сурат мегирад.

Адабиёт:

1. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М., 2002. – С. 17.; 94.
2. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования. – М.; Л., 1947. – С. 189-190.

⁸² Ниг.: Раҳимов М. З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Деваштич, 2005.

⁸³ Ниг.: Раҳимов М. З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности. – Душанбе, 1998; Исмоилов Ш. М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. – Душанбе, 1998; Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. қ. 1. – Душанбе, 2001; Раҳимов М.З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. – Душанбе, 2007; Каримов А.Қ. Проблемы правового обеспечения конкурентной деятельности в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2010; Меликов У. А. Правовое регулирование предпринимательской деятельности при создании и распространении средств массовой информации. – Душанбе, 2011; Махмадшоев Ф.А. Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2012; Золотухин А. В. Гражданско-правовые средства страхования предпринимательских рисков. – Душанбе, 2015; Раҳимзода М. З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2018; Сангинов Д. Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально культурных услуг: проблемы правового регулирования. – Душанбе, 2019; Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019 ва ғ.

⁸⁴ Ниг.: Раҳимов М. З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, “Деваштич”, 2005; Шонасридинов Н., Нодиров Ф. М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе, 2009; Сангинов Д. Ш., Мирзоев П. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. – Душанбе, 2015; Золотухин А. В., Султонова Т. И. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебник. – Душанбе: Эр-граф, 2018; Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019 ва ғ.

3. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С. 55.
4. Предпринимательское право Российской Федераций. /Отв. Ред. Е. П. Губин, П. Г. Лахно. – М., 2005. – С. 40-50.
5. Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2005. – С. 20-27.
6. Сулейменов М.К. Предмет, метод и система гражданского права: проблемы теории и практики / Предмет, метод и система гражданского права: Материалы междунар. науч. практ. конф., в рамках ежегод. цивилистических чтений, посвящ. Году «Германия в Казахстане 2010», Алма-ты, 13- 14 мая 2010 г. НИИ частного права КазГЮУ, ГТЦ, 2010. – С. 29.
7. Губин Е.П., Лахно П.Г., Дедов Д.И., Карелина С.А., Паращук С. А. Наука и преподавание хозяйственного и предпринимательского права в Московском государственном университете им. М.В. Ломоносова / Предпринимательское право в рыночной экономике. – Москва, 2004. – С. 40.
8. Раҳимов М.З. Таъмини сифат талаби замон. – Душанбе, 1987; Раҳимов М.З. Исполнение хозяйственных обязательств. Встречное исполнение. – Душанбе, 1990.
9. Клеандров М.И. Внутрихозяйственные правоотношения. – Душанбе, 1988.
10. Барномаи курси “Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ”. – Душанбе, 1992; Програмаи курси “Предпринимательского и коммерческого право”. – Душанбе, 1992. / Мураттибон: профессор Ойгензихт В.А. ва дотсент Раҳимов М.З.
11. Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Деваштич, 2005.
12. Раҳимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности. – Душанбе, 1998.
13. Исмоилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. – Душанбе, 1998.
14. Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Қ. 1. – Душанбе, 2001.
15. Раҳимов М.З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. – Душанбе, 2007.
16. Каримов А.Қ. Проблемы правового обеспечения конкурентной деятельности в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2010.
17. Меликов У.А. Правовое регулирование предпринимательской деятельности при создании и распространении средств массовой информации. – Душанбе, 2011.
18. Махмадшоев Ф.А. Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2012.
19. Золотухин А. В. Гражданско- правовые средства страхования предпринимательских рисков. – Душанбе, 2015.

20. Раҳимзода М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2018.

21. Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально культурных услуг: проблемы правового регулирования. – Душанбе, 2019.

22. Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.

23. Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Деваштич, 2005.

24. Шонасридинов Н., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе, 2009.

25. Сангинов Д.Ш., Мирзоев П. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. – Душанбе, 2015.

26. Залотухин А. В., Султонова Т.И. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебник. – Душанбе: Эр-граф, 2018.

27. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019.

**МУНОСИБАТ БО ЖУРНАЛИСТОН ВА НАМОЯНДАГОНИ ВАО
ҲАНГОМИ НИЗОИ МУСАЛЛАҲОНА ДАР АҒҒОНИСТОН****Раҷабов С.А.,**мудири шуъбаи ҳуқуқи байналмилалии
ИФСҲ АМИТ, д.и.х., профессор

Тел.: (+992) 981031678

E-mail: saidumar1951@mail.ru

Мирзоева Н.С.,докторанти PhD шуъбаи ҳуқуқи
байналмилалии ИФСҲ АМИТ

Тел.: (+992) 903334081

E-mail: mirzoeva.n_2020@list.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.10 – Ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқи аврупоӣ**Муқарриз:** Раҷабов М.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда. Мақолаи мазкур дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои журналистон ва намояндагони ВАО ҳангоми низои мусаллаҳона дар Афғонистон баҳс мекунад. Муаллифон бо дарназардошти далелҳо ва муқаррароти санадҳои байналмилалӣ масъалаи мазкурро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Чунончи, Кумитаи байналмилалии дифоъ аз рӯзноманигорон, ки нисбат ба ин тоифаи аҳолии мулки таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекунад, ба хулосае меояд, ки Афғонистон бадтарин кишварест, ки қинояткорон барои қиноят алайҳи журналистон ба ҷавобгарӣ кашида намешаванд ва дар натиҷа журналистони зиёде қони худро аз даст медиҳанд, инчунин амалҳои қинояткорона алайҳи рӯзноманигорон дар низои мусаллаҳона ба гардиши озоди иттилоот халал мерасонанд ва ба ин васила ҳуқуқи асосии озодии афкор ва баёнро поймол мекунад.

Дар мақола ҳамчунин тибқи Муоҳидаҳои Женева аз 12 августи соли 1949 ва Протоколҳои иловагӣ ба он, ки принсипи ҳимояи журналистонро муқаррар намуда, онҳоро дар дараҷаи ҳимоя ба аҳолии мулкӣ баробар мекунад ва мутобиқи ин принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ, рӯзноманигорон дар ҳолатҳои даргирии мусаллаҳона бояд дар баробари аҳолии осоишта бо муҳофизат таъмин карда шаванд, ташреҳ дода мешавад.

Калидвожаҳо: журналистон, ВАО, низои мусаллаҳона, Кумитаи байналмилалии дифоъ аз рӯзноманигорон, қиноятҳо алайҳи журналистон, Маркази журналистони Афғонистон, ҳуқуқи рӯзноманигорон.

**ОТНОШЕНИЕ С ЖУРНАЛИСТАМИ И ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ СМИ
ВО ВРЕМЯ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА В АФГАНИСТАНЕ****Раджабов С.А.,**заведующий отделом международного
права Института философии,
политологии и права имени А.
Баховаддинова НАНТ, д.ю.н.,
профессор**Тел.:** (+992) 981031678**E-mail:** saidumar1951@mail.ru**Мирзоева Н.С.,**докторант PhD отделом
международного права
ИФПП НАНТ**Тел.:** (+992) 903334081**E-mail:** mirzoeva.n_2020@list.ru**Научная специальность:** 12.00.10 – Международное право; европейское
право**Рецензент:** Раджабов М.Н., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В этой статье рассматривается защита прав журналистов и представителей СМИ во время вооруженного конфликта в Афганистане. Авторы попытались в какой-то мере подойти к этому вопросу, учитывая факты и положения международных договоров. Например, Международный комитет защиты журналистов, который особенно интересуется этой категорией населения, пришел к выводу, что Афганистан самая худшая страна в мире, где преступники не привлекаются к ответственности за преступления против журналистов и в результате многие журналисты погибли, а преступные действия против журналистов в вооруженном конфликте препятствуют свободному потоку информации, тем самым нарушая основное право на свободу мыслей и выражения мнений.

В статье также анализируются Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним, которые устанавливают принцип защиты журналистов и приравнивают их к гражданским лицам по степени защиты и в соответствии с этими принципами и нормами международного гуманитарного права в случае вооруженного конфликта журналистам должна быть обеспечена защита наравне с гражданским населением.

Ключевые слова: журналисты, СМИ, вооруженный конфликт, Международный комитет защиты журналистов, преступления против журналистов, Центр журналистов Афганистана, права журналистов.

**RELATIONS WITH JOURNALISTS AND MEDIA REPRESENTATIVES
DURING THE ARMED CONFLICT IN AFGHANISTAN****Rajabov S.A.,**head of department of international law
Institute of philosophy, social science and
law after A. Bahavaddinov NAS RT,
doctor of law, professor**Phone:** (+992) 981031678**E-mail:** saidumar1951@mail.ru**Mirzoeva N.S.**PhD researcher of department of
international law Institute of philosophy,
social science and law after

Bahavaddinov NAST

Phone: (+992) 903334081**E-mail:** mirzoeva.n_2020@list.ru**Scientific specialty:** 12.00.10 – International law; European law**Reviewer:** Rajabov M.N., candidate of law, associate professor

Annotation. This article examines the protection of the rights of journalists and media representatives during the armed conflict in Afghanistan. The authors tried to approach this issue, taking into account the facts and provisions of international treaties. For example, the International Committee for Protecting Journalists, which is especially interested in this category of the population, has come to the conclusion that Afghanistan is the worst country in the world where criminals are not prosecuted for crimes against journalists, and as a result, many journalists have died, and criminal acts against journalists in armed conflict impede the free flow of information, thereby violating the fundamental right to freedom of thought and expression of opinions.

The article also analyzes the Geneva Conventions of 12 August 1949 and Additional Protocols to them, which establish the principle of the protection of journalists and equate them to civilians in terms of the degree of protection, and in accordance with these principles and norms of international humanitarian law, journalists in the event of an armed conflict should be protected on an equal basis with the civilian population.

Keywords: journalists, media, armed conflict, International Committee for Protecting Journalists, Crimes against Journalists, Center for Afghan Journalists, Journalists' Rights.

Пеш аз ҳама бояд тазаққур дод, ки истилоҳи "журналист" ба ҳар як мухбир, рӯзноманигор, суратгир ва коргардонҳои онҳо, операторҳои радио ва телевизион дахл дорад, ки амалӣ намудани ин фаъолиятҳо одатан касби

асосии онҳо мебошад⁸⁵. Тибқи Энциклопедияи миллии тоҷик «журналист (фаронс. *journaliste*) шахси соҳибхитосе, ки дар соҳаи журналистика кор карда, бо чамъ кардан, навиштани хабару мақолаҳо, таҳия намудани гузоришу барномаҳо оид ба муҳимтарин рӯйдодҳо, ходисаҳо, одамон, зуҳурот ва инъикоси онҳо тавассути ВАО машғул аст»⁸⁶ фаҳмида мешавад.

Маркази журналистони Афғонистон (МЖА) дар гузорише бахшида ба Рӯзи байналмилалии хотима додан ба бечазой барои ҷиноятҳо алайҳи журналистон, ки 2 ноябри 2019 нашр шудааст, таъкид менамояд, ки дар ду даҳаи охир дар Афғонистон 109 рӯзноманигор ва кормандони ВАО ҷони худро аз даст доданд⁸⁷. Ин марказ афзудааст, ки ба таҳқиқи парвандаҳои куштори ваҳшиёнаи журналистон диққати ҷиддӣ дода намешавад ва то ба ҳол танҳо шаш нафарашон ба ҷавобгарӣ кашида шуданд.

Кумитаи байналмилалии дифоъ аз рӯзноманигорон гузориш додааст, ки Афғонистон шомили гурӯҳе бо Сомалӣ, Сурия, Ироқ, Судони Ҷанубӣ, Филиппин, Покистон, Бразилия, Бангладеш, Русия, Ҳиндустон ва Нигерия мебошад ва бадтарин кишварест, ки ҷинояткорон барои ҷиноят алайҳи рӯзноманигорон ба ҷавобгарӣ кашида намешаванд. Соли 2018 созмони байналмилалии «Reporters sans frontières» («Хабарнигорони бидуни марз») Афғонистонро марговартарин кишвар барои рӯзноманигорон эътироф кард, зеро дар ин сол дар ҷумҳурӣ 15 корманди ВАО кушта шуданд ва шумораи ҳатто бештари ҳамкасбони онҳо дар ҳамла ва таҳрибкорӣ маҷрӯҳ шуданд⁸⁸. Ба гуфтаи намояндагони созмони дастгирии озодии ВАО дар Афғонистон (NAI) соли 2019 дар Афғонистон ҳадди аққал 115 мавриди хушунат алайҳи хабарнигорон сабт шудааст⁸⁹.

Тибқи омори Кумитаи байналмилалии дифоъ аз журналистон (CPJ), дар дувоздаҳ соли охир ҳар сол тақрибан сад хабарнигор ҷони худро аз даст медиҳанд ва даҳ фоизи онҳо аз Афғонистон будаанд. Дар шохиси (индекси) бечазоии CPJ дар с. 2019 Афғонистон бо 11 куштори бечазомонда мақоми 6-умро ишғол кардааст⁹⁰.

Рӯзноманигорон ва дигар намояндагони ВАО ҳангоми иҷрои вазифаҳои касбии худ дар заминаи муноқишаҳои мусаллаҳона аксар вақт ба амалҳои зӯрварии зидди онҳо равона мешаванд, ба монанди куштор, рабудан, боздошти худсарона, шиканча, нопадидшавии маҷбурӣ, бадарға, таъқиб, назорат, кофтуков ва мусодираи амвол, таҳдидҳо ва дигарон, ки вайронкунии дағалонаи меъёрҳо ва принципҳои мавҷудаи ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстиро ташкил медиҳанд. Занони рӯзноманигор аксар вақт бо хатари дучор шудан бо шаклҳои гуногуни зӯрварии ҷинсӣ

⁸⁵ Commentary of 1987 measures of protection for journalists, p. 3260.

⁸⁶ Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 6. – Душанбе, 2017. – С.479.

⁸⁷ Захро Раҳимӣ. Қотилони рӯзноманигорони Афғонистон кам чазо мегиранд: ташкилотҳои ғайридавлатӣ (ТҒД) // [Захираи электронӣ]. URL:<https://tolonews.com/afghanistan/killers-afghan-journalists-rarely-punished-ngo> (Санаи рӯчуъ 06.10.3020).

⁸⁸ При взрыве в провинции Гельманд получил тяжёлые ранения журналист // [Захираи электронӣ]. URL:<https://afghanistan.ru/doc/127482.html> (Санаи рӯчуъ 06.10.3020).

⁸⁹ В текущем году в Афганистане зафиксировано не менее 115 случаев насилия в отношении журналистов // [Захираи электронӣ]. URL: <https://afghanistan.ru/doc/135610.html> (Санаи рӯчуъ 06.10.3020).

⁹⁰ Getting Away with Murder: CPJ's 2019 Global Impunity Index // [Захираи электронӣ]. URL: <https://cpj.org/reports/2019/10/getting-away-with-murder-killed-justice/> (Санаи рӯчуъ 06.10.3020).

ҳангоми гузориш дар бораи ҳолатҳои низои мусаллаҳона ва ҳолатҳои боздошти онҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Чунин амалҳои қинояткорона алайҳи рӯзноманигорон дар низои мусаллаҳона ба гардиши озоди иттилоот ҳалал мерасонанд ва ба ин васила ҳуқуқи асосии озодии афкор ва баёнро поймол мекунанд.

Дар айни замон, мо метавонем тамоюли афзоиши шумораи ҳамлаҳо ва таҳдидҳо ба рӯзноманигорон ва дигар намояндагони васоити ахбори оммаро ҳангоми низоҳои мусаллаҳонаи дорой хусусияти байналмилалӣ ва ғайриминтақавӣ қайд намоем, ки ин, аз ҷумла, шаҳодат медиҳад, ки принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ ҳифзи боэътимоди журналистонро таъмин карда наметавонад. Дар ҳақиқат, истинодҳои алоҳида ба намояндагони матбуот дар м. 4 (зербанди 4, банди «А») Муоҳидаи Женева аз 12 августи соли 1949 дар бораи муносибат бо асирони ҷанг, моддаи 79-уми Протоколи иловагӣ аз 8 июни соли 1977 ба Муоҳидаҳои Женева аз 12 августи соли 1949 дар бораи ҳимояи қурбониёни ҷанг (Протоколи иловагии I), ки принсипи ҳимояи журналистонро муқаррар намуда, онҳоро дар дараҷаи ҳимоя ба аҳолии мулкӣ баробар мекунад. Аз ин бармеояд, ки мутобиқи принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ, рӯзноманигорон дар ҳолатҳои даргирии мусаллаҳона бояд бо муҳофизати аҳолии осоишта таъмин карда шаванд ва рӯзноманигорон аз ин муҳофизат истифода мебаранд, ба шарте ки онҳо дар амалиёти ҷангӣ мустақиман иштирок накунанд. Ҳамзамон, мусоҳиба бо ҷангиён, аксбардорӣ ва наворбардорӣ, сабти аудиоӣ ё иҷрои ҳама гуна вазифаҳои дигари марбут ба фаъолияти рӯзноманигорӣ ҳамчун иштирок дар амалиётҳои ҷангӣ шуморида намешавад. Инчунин таъкид мекунем, ки фаъолияти таблиғотӣ бо иштироки мустақим дар ҷангҳо баробар карда намешавад.

Дар ҳолатҳои низои мусаллаҳона, рӯйдодҳоро дар минтақаҳои низоӣ ду категорияи рӯзноманигорон – мухбирони ҷангӣ ва рӯзноманигорони мулкӣ, ки дар сафарҳои хизматӣ қарор доранд, инъикос мекунанд. Гарчанде, ки ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ ин категорияҳои рӯзноманигоронро ба таври возеҳ муайян накардааст, бо вучуди ин байни онҳо фарқ мегузорад, ки танҳо мухбирони ҷарбӣ аз ҷониби қувваҳои мусаллаҳи ҷангҷӯй аккредитатсия ва ҳимоя карда мешаванд. Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки таҳти истилоҳи «мухбири ҷарбӣ» шахсе эътироф карда мешавад, ки дар бар либоси ягона ба афсарон баробар кардашуда дорад ва тобеи фармондеҳии қисми ба ӯ таъиншуда мебошад. Мақоми рӯзноманигор дар сафари хизматӣ дар минтақаи низои мусаллаҳона бо шаҳодатномаи шахсӣ мутобиқи намунаи тасдиқкардаи Протоколи I аз 8 июни с. 1977 ба Муоҳидаҳои Женева дар бораи ҳифзи қурбониёни ҷанг аз 12 августи соли 1949 (Замимаи II «Шаҳодатномаҳои журналистӣ дар сафари хизмати хатарнок»), тасдиқ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки мухбирони ҷарбӣ ва рӯзноманигорон дар миссияҳои хатарнок дар минтақаҳои даргириҳои мусаллаҳона ғайрикомбатант доништа мешаванд ва аз ҳимояи ҳуқуқи байналмилалии

инсондӯстӣ баҳра мебаранд, ба шарте ки онҳо ягон амали номувофиқ бо ин мақомро содир накунад. Аммо танҳо хабарнигорони ҳарбӣ ҳангоми ба дасти тарафи муҳолиф афтодан мақоми асири ҳарбиро мегиранд, ба шарте ки онҳо иҷозати пайравӣ аз артишро дошта бошанд.

Дар ин замина, бояд хато дониста шавад, ки журналистоне, ки мақоми хабарнигори ҳарбӣ надоранд ва худро дар қудрати тарафҳои ҷангҷӯ пайдо мекунанд, ҳимояе надоранд. Гап дар он аст, ки дар ҳама ҳолат, журналистон ва дигар намояндагони ВАО ҳадди ақал аз кафолатҳои муқарраркардаи моддаи 75-уми Протоколи иловагии I аз соли 1977 истифода мебаранд. Аз ҷумла, ин меъёрҳо амалҳои зӯрварӣ, ки ба ҳаёт ё саломатии журналистон таҳдид мекунанд, ҳаргуна шиканча, поймол кардани шаъну шарафи инсон ва гирифтани гаравгонҳоро аз ҷониби низои мусаллаҳона манъ мекунанд. Илова бар ин, ин модда кафолатҳои муҳолияти беғаразона нисбати маҳбусоне, ки барои ҷиноятҳо боздошт шудаанд, медиҳад⁹¹. Дар айни замон, намояндагони боздоштшудаи матбуот, новобаста аз он, ки онҳо дар робита бо низои мусаллаҳонаи байналмилалӣ ё ғайрибайналмилалӣ дастгир карда мешаванд, аз ҳамон кафолатҳо истифода мебаранд. Рӯзноманигорони мулкӣ ҳангоми низои мусаллаҳонаи ғайрибайналмилалӣ аз ҳимояи моддаи 3, ки барои ҳамаи Муоҳидаҳои Женеваи аз 12 августи соли 1949, муштарақ мебошад, ҳамчунон аз меъёрҳои Протоколи иловагии II ба онҳо аз 8 июни соли 1977 ва ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ одатӣ маъмулан баҳра мебаранд.

Гуфтаҳои боло барои тасдиқ кардани он асос медиҳанд, ки принципҳо ва меъёрҳои мавҷудаи ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ заминаи кофии меъёрӣ барои ҳимояи ҳуқуқи журналистон дар низоҳои мусаллаҳона мебошанд. Мушкилоти ҳифзи муассири ҳуқуқи рӯзноманигорон на танҳо дар мавҷуд набудани заминаи ҳуқуқи байналмилалӣ, балки дар мушкилоти татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ мебошад, ки ҳифзи ҳуқуқи журналистонро ба танзим медароранд.

Яке аз омилҳои асосие, ки ба таҳкими заминаи ҳимояи байналмилалӣ-ҳуқуқии журналистон ҳалал мерасонад, бечазо мондан барои ҷиноятҳо алайҳи онҳо дар давраи низоҳои мусаллаҳона мебошад. Тибқи гузориши созмони байналмилалӣ ғайридавлатии «Кумитаи дифоъ аз ҳуқуқи рӯзноманигорон», шумораи рӯзноманигороне, ки бо сабабҳои марбут ба фаъолияти касбии худ ҳалок шудаанд, солҳои охир бемайлон афзудааст. Ҳамин тариқ, аз соли 1992-ум то соли 2020 ба миқдори 1383 журналист ҳалок шудаанд. Ҳамзамон тақрибан аз се ду ҳиссаи журналистоне, ки дар низоҳои мусаллаҳона дар робита бо фаъолияти касбии худ ҳалок шудаанд, қурбониёни кушторҳои мақсаднок мебошанд⁹² ва сатҳи ошкоркунии ҷиноят нисбати журналистон дар сатҳи хеле паст

⁹¹ Протоколи иловагӣ ба Муоҳидаҳои Женева аз 12 августи соли 1949, ки ба ҳимояи қурбониҳои низоҳои мусаллаҳонаи байналмилалӣ дахл дорад (Протоколи I), 8 июни с. 1977 // Муоҳидаҳои Женева аз 12 августи соли 1949 ва протоколҳои иловагӣ ба онҳо. – Душанбе: КБСС, 2002. - С. 210-293.

⁹² Ниг.: Explore all CPJ data. 1383 Journalists Killed between 1992 and 2020 / Motive Confirmed // [Заҳираи электронӣ]. URL: https://cpj.org/data/killed/?status=Killed&motiveConfirmed%5B%5D=Confirmed&type%5B%5D=Journalist&start_year=1992&end_year=2020&group_by=year (санаи рӯз: 05.10.2020).

боқӣ мондааст ва дар натиҷа, дараҷаи баланди бечазо мондани шахсони масъул барои иҷрои онҳо вучуд дорад.

Амалия тасдиқ мекунад, ки рӯзноманигор инчунин метавонад қурбонии таъқибот гардад, агар мавқеи ӯ дар низои мусаллаҳона бо мавқеи расмӣ муҳолиф бошад. Дар соли 2019 248 рӯзноманигор ба ин далел зиндонӣ шудани худро тасдиқ карданд. Амалияи маҳдуд кардани озодии рӯзноманигорони оппозитсионӣ ба ҳолатҳои ташаннуҷи дохилӣ хос аст, ки аксар вақт ба низоъҳои мусаллаҳонаи ғайрибайналмилалӣ табдил меёбанд. Дар муқоиса бо соли 2000 шумораи журналистоне, ки барои фаъолияти касбӣ зиндонӣ мешаванд, се маротиба афзудааст⁹³.

Дар ин замина, бояд қайд кард, ки 28 сентябри соли 2020 Луй Соранволӣ (Прокуратураи генералии) Ҷумҳурии Исломии Афғонистон (ҶИА) дар конфронси матбуотӣ дар пайванд бо 30 рӯйдоди қатли хабарнигорон 54 танро аз шаҳри Кобул ва вилоятҳо боздошт кардааст. Ба гуфтаи ин ниҳод шуморе аз боздоштшудагон аз сӯи додгоҳҳо ба 16 то 30 сол зиндон ва бархе аз онон ба эъдом маҳкум шудаанд. Кумитаи техникӣ баррасии парвандаҳои қатли хабарнигорон натиҷаи талошҳои аз с.2010 то с.2019 ҳамагонӣ кард ва иттилоъ дод, ки аз миёни 115 парвандаи қатли хабарнигорон то кунун 30 парвандаи қатли хабарнигорон аз Вазорати умури дохила ба идораи Луй Саранволӣ интиқол ёфтаанд⁹⁴.

Вазорати умури дохилаи ҶИА омили 47 рӯйдоди қатли хабарнигоронро чунбиши «Толибон» медонанд; аммо «Толибон» ин иддаоро наметазиранд. Вазорати умури дохилаи ҶИА ҳамчунон мегӯяд, ки омилони 28 рӯйдоди қатли хабарнигорон дар рӯёруйи бо пулис кушта шудаанд. Ториқ Ориён, суҳангӯи Вазорати умури дохила мегӯяд: «47 рӯйдодҳои қатл, ки омилони ин рӯйдодҳо «Толибон» астанд. «Толибон» бар хилофи он чизеро, ки иддао мекунанд, ҳар рӯз даст ба қатл ва куштори мардуми Афғонистон мезананд». Бар бунёди иттилооти вазорати умури дохила 73 рӯйдоди тавҳин, таҳқир ва таҳдиди хабарнигорон дар ҷараёни як соли ахир ба ин вазорат расидаанд, ки то кунун парвандаҳои 23 нафари онон ба идораи Луй Саранволӣ фиристода шудаанд. Аз миёни хабарнигорон, ки дар 18 соли гузашта кушта шудаанд, 10 нафар аз онон хабарнигорони зан ҳастанд⁹⁵.

Қоршиносон ба шаклҳои нави журналистикаи мустақили ҳарбӣ ишора мекунанд, ки онҳоро ба номи фрилансерҳо, блогерҳо ва ғ. муаррифӣ мекунанд, ки шаҳодатномаҳои рӯзноманигории шакли муқарраршударо надоранд ва дар натиҷа аз ҳимояи барои рӯзноманигорон пешбинишуда бархӯрдор нестанд⁹⁶.

⁹³ Ниг.: Explore all CPJ data. 248 Journalists Imprisoned in 2019 // [Захираи электронӣ]. URL: https://cpj.org/data/imprisoned/2019/?status=Imprisoned&start_year=2019&end_year=2019&group_by=location (санаи ручӯъ: 05.10.2020).

⁹⁴ Набила Ашрафӣ. Луй Саранволӣ: 54 тан дар пайванд ба қатли хабарнигорон боздошт шудаанд. [Захираи электронӣ]. URL: <https://tolonews.com/fa/afghanistan-166654>(санаи ручӯъ: 02.10.2020).

⁹⁵ Ҳамон ҷо.

⁹⁶ Ниг.: Буроменский М., Штурхецкий С., Билз Э., Бетц М., Шюпп К., Казанжи З. Журналистика в условиях конфликта: передовой опыт и рекомендации: Пособие с рекомендациями для работников СМИ. - Киев: «Компания ВАИТЭ», 2016. - С. 19–21.

Шумораи рӯзноманигороне, ки дар ҳолати ба истилоҳ «онлайн», ҳам ба таври ғайриҳақиқатӣ ва ҳам ғайриҳақиқатӣ кор мекунанд, ва маълумоти махсуси журналистӣ надоранд, аммо дар ҳуҷҷатгузорӣ ва паҳн кардани иттилоот нақши муҳим мебозанд, афзоиш меёбад. Бо афзоиши паҳншавии ин тоифаи кормандон, шумораи ҳодисаҳои ҳамла ба онҳо, аз ҷумла раҳна кардани аккаунтҳои онҳо, пайгирии фаъолиятшон дар Интернет, боздошт кардан, бастанӣ сайтҳои дорои маводҳои ба мавқеи расмӣ мақомот ҷавобгӯ набуда афзоиш ёфтааст. Тибқи маълумоти Кумитаи дифоъ аз рӯзноманигорон, дар соли 2019, 20% хабарнигорони кушташуда фрилансерҳо (рӯзноманигорони ғайриҳақиқатӣ) буданд ва хатарноктарин фаъолият кори аккосҳо ва наворбардорон будааст⁹⁷.

Муоҳидаи Женева аз 12 августи с.1949 «Дар бораи муносибат бо асириҳои ҷарбӣ» як қатор чораҳои муҳофизатиро дар робита бо низои мусаллаҳона дар маҳали боздошти (интернирование) журналистонро низ пешбинӣ кардааст. Таҷҳизоти касбии рӯзноманигорон инчунин амволи ғайринизомӣ доништа мешавад ва аз ин рӯ ҳадафи ҳамла қарор гирифта наметавонад. Ҳам рӯзноманигорони озоди мулкӣ ва ҳам муҳбирони ҷангӣ - рӯзноманигорони ба дасти тарафҳои даргир афтода, ки асири ҷарбӣ эълон шудаанд, тибқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ ҳимоя карда мешаванд; ҷиноятҳои ҷарбӣ, ки нисбат ба ҷунин ашхос ё амволи онҳо содир шудаанд, вайронкунии ҷиддии ҳуқуқи низоъҳои мусаллаҳона ба ҳисоб мераванд.

Вазифаи таъмини ҳимояи ҳамаҷонибаи рӯзноманигорон аз нуқтаи назари фаъолияти касбиашон ва аз нуқтаи назари ҳимояи ҳуқуқи инсон, аҳамияти омӯзиши ин мавзӯро дар партави муносибати на танҳо ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ (ХБИ), балки инчунин ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон (ХБҲИ), яъне дар асоси ду соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ таҳким мебахшад. Дар асоси ин сарчашмаҳо, вайронкунии принсипҳо ва меъёрҳои дахлдори ХБИ ва ХБҲИ якҷоя масъалаи ҳуқуқи ҷабрдидаро ба дастрасии баробар ва муассир ба адолати судӣ ва ҷабронии муносиб, самарабахш ва саривақтии зарари расонидаро ба миён меоранд.

Ҳамин тавр, дар низоъҳои мусаллаҳонаи байналмилалӣ мундариҷаи ҳимояи хабарнигорон ва рӯзноманигорони ҷангӣ тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ тағйир дода мешавад. Хабарнигорони ҷангӣ, ки дар қисмҳои ҷарбӣ аккредитатсия шудаанд, ҳуқуқ доранд, ки ҳамчун асири ҷарбӣ муносибат кунанд. Агар онҳо ҳангоми амалиёти ҷангӣ дастгир карда шаванд, онҳо ҳуқуқҳои одӣ, аз ҷумла ҳуқуқи муносибати инсонӣ, муҳофизат аз амалҳои зӯрварӣ, мисли шиканҷа, озмоишҳои тиббӣ ва илмӣ, таҳқири оммавино доранд; ҳуқуқи дастрасӣ ба ҳадамоти тиббӣ, стандартҳои ҳадди ақалли шароити зиндагӣ, ҳуқуқи муошират бо оилаҳои худ, ҳуқуқи гирифтани кӯмак аз ташкилотҳои ба монанди Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар, ҳуқуқ ба кафолатҳои асосии адолат дар сурати ба ҷавобгарӣ кашиданро доранд.

⁹⁷ См.: Гибель журналистов при осуществлении профессиональной деятельности (статистические данные с 1992 года) [Захираи электронӣ]. URL: <https://cpj.org/ru/2019/12/post-105.php> (санаи рӯз: 10.11.2017).

Журналистони «мустақил» аз тамоми Ҳимояҳое, ки барои ғайри-низомии фароҳам оварда шудаанд, истифода мекунанд. Ҳамчун шахсони мулкӣ, онҳо бояд аз амалҳои душманонаи зидди онҳо эмин бошанд, ба онҳо набояд ҳамла сурат гирад ва онҳо набояд дастгир карда шаванд, ба шарте ки онҳо дар амалиёти ҷангӣ ғаёлона иштирок накунанд.

Адабиёт:

1. Commentary of 1987 measures of protection for journalists, п. 3260.
2. Explore all CPJ data. 1383 Journalists Killed between 1992 and 2020 / Motive Confirmed // [Захираи электронӣ]. URL:https://cpj.org/data/killed/?status=Killed&motiveConfirmed%5B%5D=Confirmed&type%5B%5D=Journalist&start_year=1992&end_year=2020&group_by=year (санаи рӯз: 05.10.2020).
3. Explore all CPJ data. 248 Journalists Imprisoned in 2019 // [Захираи электронӣ]. URL:https://cpj.org/data/imprisoned/2019/?status=Imprisoned&start_year=2019&end_year=2019&group_by=location (санаи рӯз: 05.10.2020).
4. Getting Away with Murder: CPJ's 2019 Global Impunity Index // [Захираи электронӣ]. URL: <https://cpj.org/reports/2019/10/getting-away-with-murder-killed-justice/> (Санаи рӯз: 06.10.2020).
5. Буроменский М., Штурхецкий С., Билз Э., Бетц М., Шюпп К., Казанжи З. Журналистика в условиях конфликта: передовой опыт и рекомендации: Пособие с рекомендациями для работников СМИ. - Киев: «Компания ВАИТЭ», 2016. - С. 19-21.
6. В текущем году в Афганистане зафиксировано не менее 115 случаев насилия в отношении журналистов // [Захираи электронӣ]. URL: <https://afghanistan.ru/doc/135610.html> (Санаи рӯз: 06.10.2020).
7. Гибель журналистов при осуществлении профессиональной деятельности (статистические данные с 1992 года) [Захираи электронӣ]. URL: <https://cpj.org/ru/2019/12/post-105.php> (санаи рӯз: 10.11.2017).
8. Захро Раҳимӣ. Қотилони рӯзноманигорони Афғонистон кам ҷазо мегиранд: ташкилотҳои ғайридавлатӣ (ТҒД) // [Захираи электронӣ]. URL:<https://tolonews.com/afghanistan/killers-afghan-journalists-rarely-punished-ngo> (Санаи рӯз: 06.10.2020).
9. Набила Ашрафӣ. Луй Саранволӣ: 54 тан дар пайванд ба қатли хабарнигорон боздошт шудаанд. [Захираи электронӣ]. URL: <https://tolonews.com/fa/afghanistan-166654> (санаи рӯз: 02.10.2020).
10. Протоколи иловагӣ ба Муоҳидаҳои Женева аз 12 августи соли 1949, ки ба Ҳимояи қурбонҳои низомии мусаллаҳонаи байналмилалӣ дахл дорад (Протоколи I), 8 июни с. 1977 // Муоҳидаҳои Женева аз 12 августи соли 1949 ва протоколҳои иловагӣ ба онҳо. – Душанбе: КБСС, 2002. - С. 210-293.
11. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 6. – Душанбе, 2017. – С. 479.

**ПЕШГИРИИ МУОМИЛОТИ ҒАЙРИҚОНУНИИ
ПРЕКУРСОРҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН****Сафарзода А.И.,**

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 981032700**E-mail:** anvar_safarov85@mail.ru**Муродзода Ф.,**

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ,
криминология ва психологияи
факултети №2-и Академияи Вазорати
корҳои дохилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

E-mail: murodova.akn@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи
иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ

Фишурда: Мақолаи мазкур, мавзӯи пешгирии муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳоро дар бар гирифтааст. Муаллифон масъалаи пешгирии ҷинояту ҷинояткорӣ, ҳамзамон муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳоро яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ҳисобида, қайд менамоянд, ки вақтҳои охир содиршавии ҷиноятҳои марбут ба муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо бо истифода аз шабакаи интернет тамоюли зиёдшавиро касб кардааст ва ин қормандони мақомоти ваколатдорро водор месозад, ки шаклу усулҳои нави ошкор ва қушодани ин гуна ҷиноятҳоро бо истифода аз технологияҳои навтарин бо ҷалби мутахассисони соҳавии дохилию хориҷӣ аз худ намуда, чораҳои пешгирии саривақтӣ андешанд. Пешгирии содиршавии ҷиноятҳои муҳаддиротӣ дар баробари мубориза бар зидди ин мушкилот вазифаи аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонунгузории ҷиноятӣ, пешгирии ҷинояткорӣ, муомилоти ғайриқонунӣ, нашъамандӣ, маводи муҳаддир, қочоқи прекурсорҳо.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА ПРЕКУРСОРОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Сафарзода А.И.,

доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедры уголовного права
и противодействия коррупции
юридического факультета Таджикского
национального университета

Тел.: (+992) 981032700

E-mail: anvar_safarov85@mail.ru

Муродзода Ф.,

соискатель кафедры уголовного права,
криминологии и психологии
факультета №2 Академии
Министерства внутренних дел
Республики Таджикистан

E-mail: murodova.akn@mail.ru

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология;
уголовно-исполнительное право.

Аннотация: Статья посвящена вопросу предупреждения незаконного оборота прекурсоров. Признавая профилактику и предупреждение преступлений в сфере незаконного оборота прекурсоров одним из злободневных проблем нашего времени, авторы отмечают, что в последние годы преступления в сфере незаконного оборота наркотических и психотропных веществ, прекурсоров с использованием сети интернет имеет тенденцию к увеличению. Он обязывает сотрудников уполномоченных органов найти новые формы и методы предупреждения такого рода преступлений, используя возможности современных информационных технологий, привлекая к своей деятельности отечественных и зарубежных специалистов в области информационных технологий. Предупреждение преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических веществ, ровно как и противодействие незаконному обороту наркотических и психотропных веществ и прекурсоров является одним из приоритетных задач Правительства Республики Таджикистан.

Ключевые слова: уголовное право, уголовное законодательство, профилактика правонарушений, незаконный оборот наркотических веществ, наркотическая зависимость, наркотические вещества, контрабанда прекурсоров.

**PREVENTION OF ILLEGAL TURNOVER OF PRECURSORS IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN****Safarzoda A.I.**

doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Faculty of Law, Tajik National University

Phone: (+992) 981032700

E-mail: anvar_safarov85@mail.ru

Murodzoda F.,

candidate of the Department of Criminal Law, Criminology and Psychology of the Faculty №2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan

E-mail: murodova.akn@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal and executive law

The article is devoted to the issue of preventing the illegal turnover of precursors. Recognizing the precautions and prevention of crimes in the field of illegal circulation of precursors with one of the topical problems of our time, the author notes that in recent years, the crime in the field of illicit trafficking of narcotic and psychotropic substances, precursors using the Internet has a tendency to increase. He obliges employees of authorized bodies to find new forms and methods for preventing such crimes using the possibilities of modern information technologies, attracting domestic and foreign specialists in the field of information technology to their activities. The prevention of crimes related to the illegal drug trafficking substances, exactly as opposition to drug trafficking of narcotic and psychotropic substances and precursors is one of the priority tasks of the Government of the Republic of Tajikistan.

Keywords: criminal law, criminal legislation, prevention of offenses, illicit drug trafficking, drug addiction, narcotic substances, smuggling of precursors.

Ҷумҳурии Тоҷикистон чун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ бо дарки масъулият ҷиҳати пешгирӣ ва муқовимат ба таҳдиду ҷолишҳои замони муосир, аз ҷумла муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо давра ба давра ҷораҳои лозимиро татбиқ менамояд.

Таҷрибаи бисёрасраи пешрафти инсоният аз он шаҳодат медиҳад, ки яке аз роҳи пурсамари мубориза бо ҷинояткорӣ, ин пешгирии он ба ҳисоб меравад.

Дар илми криминология зери мафҳуми пешгирии ҷинояткорӣ “маҷмӯи чораҳои бисёрзина (бисёрсатҳӣ) ва субъектҳои амаликунандаи онҳо, ки барои:

1) пешгирӣ, ошкор, қатъ гардонидани сабабҳои ҷинояткорӣ, намудҳои алоҳидаи он, аз ҷумла шароитҳои ба он мусоидаткунанда;

2) ошкор ва бартараф намудани ҳолатҳо дар минтақаҳои муайян ё қишри алоҳида, ки бевосита сабаб ва ангезаи содиршавии ҷиноят мебошанд;

3) дар байни аҳолии ошкор намудани гурӯҳҳои, ки хатари баланди ҷиноятӣ доранд ва паст намудани ин хатар;

4) ошкор намудани шахсоне, ки рафтори онҳо имконияти амалан содир намудани ҷиноятро нишон медиҳад ва ба онҳо расонидани таъсири тарбиявӣ ва ислоҳкунанда, инчунин дар ҳолатҳои зарурӣ расонидани ҷунин таъсир ба шахсони наздики онҳо равона гардидаанд, фаҳмида мешавад”⁹⁸.

Пешгирии ҷинояткорӣ қисми сиёсати иҷтимоӣ-ҳуқуқии давлат ба шумор рафта, маҷмӯи чорабиниҳои мураккаб ва гуногуни таъсиррасонии иқтисодӣ, иҷтимоӣ–сиёсӣ, ҳуқуқӣ, руҳӣ, тарбиявӣ, ташкилӣ ва ғайраро дар бар гирифта, кӯшиши шахсони зиёд, сарфи маблағҳои калон ва таъминоти моддиро талаб менамояд. Пешгирии ҷинояткорӣ кори якдафъина набуда, маҷмӯи муназзами ҳаракатҳои мебошанд, ки вобаста аст ба ошкор намудани сабабҳо ва шароитҳо, коркарди маҷмӯи чорабиниҳо чиҳати бартараф ё бетаъсир мондани онҳо, дар амал татбиқ намудани ин чорабиниҳо ва ғ.⁹⁹.

Хусусияти махсуси пешгирии муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо дар он зоҳир мегардад, ки рӯйхати воситаҳои нашъадор ва прекурсорҳои онҳо доимо васеъ мешавад, ин аз қормандони амалӣ ва илмӣ талаб менамояд, ки механизми пешгӯии пайдо шудани воситаҳои нашъадор ва прекурсорҳои навро бо мақсади сари вақт ба Рӯйхати миллии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо ворид кардан, коркард намоянд.

Дар назарияи илми криминология пешгирии ҷинояткорӣ маъмулан ба умумиҷтимоӣ ва махсус тақсим мешавад. Дар ин замина, ҷуноне омили рус В.Е. Эминов таъкид менамояд, “ин терминалогия ба қадре шартан мебошад, зеро пешгирии махсус низ дар доираи ҷамъият амалӣ карда мешавад, ки ба фаъолияти ҳаётии аъзоёни он таъсир мерасонад, яъне он низ хусусияти иҷтимоӣ дорад, вале терминалогияи мазкур имкон медиҳад, ки фарқият байни чораҳои, ки бевосита ба равандҳои глобалии тараққиёти ҷамъият вобаста ва чораҳои, ки бевосита ба мубориза бо ҷинояткорӣ равона гардидаанд, дида шаванд”¹⁰⁰.

⁹⁸ Криминология: учебник / отв. ред. В.Е. Эминов. – Москва: Проспект, 2017. – С.113.

⁹⁹ Ниг.: Портнов И.П. Современные подходы к решению проблемы объекта и предмета профилактики преступности // Государство и право. 1996, № 6. – С. 79.

¹⁰⁰ Ниг.: Эминов В.Е. Предупреждение преступности. Общие проблемы // Криминология / под ред. В.Н. Кудрявцев ва В.Е. Эминов. – М., 2002. – С. 285.

Дар як қатор сарчашмаҳо пешгирии умумиичтимоии ҷинояткорӣ бо ҷунин муқаррарот асос ёфтааст: “падидаи дуҷумдараҷаро бартараф кардан мумкин нест, агар падидаи асосии хисоротоваранда, ки онҳо аз ҳам худонашавандаанд, бартараф карда нашавад”¹⁰¹, ки пешрафту тараққиёти ҷамъият, инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии он, аз ҳаёт нест кардани падидаҳои манфӣ, ки ҷинояткорӣ аз онҳо манша мегирад, амалан барои пешгирии он ёрӣ мерасонад. Ин мавқеъ аллакай дар илм асосӣ ҳисоб намеравад. В.В. Лунеев адолатан таъкид менамояд, ки функсияи пешгирии умумиичтимоӣ пайдарпай аз ҷониби ҷамъият дар раванди инкишофи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии он, амалӣ мегардад. Пешгирии умумиичтимоии ҷинояткорӣ бо намудҳои фаъолияти иҷтимоии муҳим ва дурудароз, ки дар раванди ҳалли вазифаҳои бузурги иҷтимоӣ, ки бевосита ба пешгирии ҷинояткорӣ равона нашудаанд, вале ҳалли онҳо ба сатҳи ҷинояткорӣ таъсири калон мерасонад¹⁰².

Ба фикри И.М. Мацкевич самаранокии мубориза бо ҷиноятҳои муҳаддиротӣ ба қобилияти давлат ҷиҳати коркард ва амалӣ намудани маҷмӯи чораҳои махсуси ҷунин мубориза, асос меёбад.

Чораҳои махсуси мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор чораҳои: а) хусусияти иқтисодӣ; б) хусусияти ҳуқуқӣ; в) хусусияти ташкилӣ; г) хусусияти маърифатнокӣ; д) хусусияти тиббидошта, мебошанд¹⁰³.

Ба фикри мо нуктаи назари И.М. Мацкевич қобили дастгирист, ки ҷунин овардааст: “ҷойи махсусро дар байни воситаҳои махсуси пешгирии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор ва нашъамандӣ, корҳои фаҳмондадиҳии зиддинашъамандӣ ишғол менамояд, ки ба мазмуни он чорабиниҳои зер дохил мешаванд:

1) маълумотноккунонии аҳоли (пеш аз ҳама ноболиғон ва ҷавонон) дар бораи зарари истеъмоли маводи нашъадор;

2) тарғиботи зиддинашъамандӣ, ки асоси онро тарғиби тарзи ҳаёти солим, инҷунин тарғибот ҷиҳати машғул шудан ба тарбияи бадан ва варзиш дар бар мегирад;

3) донишҳои зиддинашъамандӣ дар қисме, ки ба омӯзиши чораҳои ҷавобгарӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо вобаста ба муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар, дахл дорад;

4) тарбияи зиддинашъамандӣ, ки барои ташаккул додани иродаи қавии руҳӣ баҳри тарзи ҳаёти солим равона гардидааст¹⁰⁴.

Пешгирии паҳншавии нашъамандӣ дар баробари мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи коҳиш ёфтани талабот ба

¹⁰¹ Ниг.: Абдильманов А.А. Криминологические и уголовно-правовые проблемы борьбы с массовыми беспорядками. – М., 1998. – С. 164.

¹⁰² Ниг.: Лунеев В.В. Классификация мер профилактики // Криминология / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунеева. М., 2004. – С. 191.

¹⁰³ Криминология: учебник для аспирантов / по ред. И.М. Мацкевича. – М.: Норма: ИНФА–М., 2017. – С. 224.

¹⁰⁴ Криминология: учебник для аспирантов / по ред. И.М. Мацкевича. – М.: Норма: ИНФА–М, 2017. – С. 249.

маводи муҳаддир маҳсуб мегардад. Бо мақсади пешгирии паҳншавии нашъамандӣ ва сӯиистеъмоли маводи нашъадор аз ҷониби вазорату идораҳои дахлдори кишвар нақша –чорабиниҳо ба тасвиб расонида, барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ дар байни кишварҳои гуногуни аҳолии кишвар воҳӯрию мулоқотҳо, семинарҳои омӯзишӣ, мизҳои мудаввар ва чорабиниҳои оммавӣ ва варзишии зиддинашъамандӣ ташкил ва баргузор карда шуданд.

Дар ин росто, бо ташаббуси Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 15 октябр то 15 ноябри соли 2020 дар 14 шаҳру ноҳияҳои наздисарҳадӣ ва осебпазири ҷумҳурӣ, зери унвони “Корвони зиддимухаддиротӣ – 2020”, таҳти шиори “Якҷо бар зидди маводи нашъадор мубориза мебарем!” баргузор карда шуд.

Чорабиниҳои зикргардида дар 14 шаҳру ноҳияҳо баргузор гардида, зиёда аз 8000 нафар сокинони кишвар иштирок намуданд.

Вобаста ба тарбияи зиддинашъамандӣ бояд таъкид намуд, ки яке аз тарзи самаранок амалӣ намудани он, сӯҳбат ба шумор меравад, ба ақидаи Ю.М. Антонян сӯҳбат “бояд мақсади муайян дошта бошад: ба рафтори ҷиноятӣ роҳ надиҳад, мақсаднок ва таъсирбахш ба ҳиссиёти шахс роҳ ёфта тавонад. Ҳамин ва танҳо ҳамин метавонад то дараҷае муваффақиятро дар самти таъсиррасонии пешгирӣ кафолат диҳад, вале ин кафолат ҳам шартан мебошад, зеро ҳеч кас наметавонад пешакӣ муваффақияти назаррасро дар ин кори мушкул пешбинӣ намояд, яъне, мисли таъсир расонидан ба инсон”¹⁰⁵.

Дар Концепсияи амнияти миллии ҚТ омадааст, ки мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ қисми таркибии таъминоти амниятии на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон балки тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ, ба шумор меравад. Аз ин рӯ, мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо, ки тадриҷан хусусияти глобалиро доро мебошад, бояд дар асоси маҷмӯи чорабиниҳои умумидавлатӣ ба роҳ монда шаванд.

Дар даҳсолаҳои охир миқёси муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор хусусияти таҳдидкунандаро на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки тамоми минтақа гирифтааст, ки зарурати объективии қабули чораҳои маҷмӯиро барои пешгирии он, тақозо менамояд. Бинобар ин, Тоҷикистон аз замони ба даст овардани истиқлолият на танҳо ташаббусҳои кишварҳои минтақаро, балки созмонҳои байналмилалӣ мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳоро низ дастгирӣ менамояд, инчунин бо як қатор ташаббусҳо дар самти ташаккул додани механизми муборизаи муштараки масоили тадқиқотшаванда, баромад менамояд.

Татбиқи ташаббусу ибтикороти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ– Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ

¹⁰⁵ Личность преступника и профилактика преступлений: монография / Ю.М. Антонян, Е.А. Антонян, О.Р. Афанасьева / под ред. Ю.М. Антоняна.–Москва: Проспект, 2017. – С.183.

Раҳмон ва Нақшаи чорабиниҳои асосии иҷрои Барномаи соҳавӣ оид ба амалигардонии Стратегияи миллии мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013–2020”, инчунин иҷрои бо самари қарорҳои Шӯрои Ҳамоҳангсозӣ оид ба пешгирии сӯиистеъмоли маводи нашъадор бар он мусоидат намуд, ки як қатор дастовардҳои назаррас дар самти мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар, коҳиши сатҳи нашъамандӣ ва пешгирии афзоиши он ба даст омада, Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун кишвари муваффақ муаррифӣ намояд. Таҳлили мутахассисони Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси маълумоти вазорату идораҳои дахлдор, нишон дод, ки:

– бори аввал дар 15–20 соли охир ҳолати назорати маводи нашъадор дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон дар ҳисоботҳои Раёсати СММ оид ба маводи нашъаовар ва ҷинояткорӣ ва Кумитаи байналмилалӣ оид ба назорати маводи нашъаовар дар соли 2020 мусбӣ арзёбӣ гардида, қайд карда мешавад, ки бо роҳи қочоқ интиқол ёфтани маводи нашъаовари истеҳсоли Афғонистон тариқи масири Шимол (Тоҷикистон) кам шудааст. Аз ҷумла, соли 2018 аз ҳаҷми умумии мусодираи героин дар ФР ва Аврупо ҳамагӣ 1 фоизаш ва аз ҳаҷми умумии мусодираи гурӯҳи афюнӣ дар ин минтақаҳо ҳамагӣ 9 фоиз тариқи масири Шимол интиқол ёфтааст. Ҳол он ки 10 сол пеш (соли 2008) аз ҳаҷми умумии мусодираи героин дар ФР ва Аврупо то 10 фоиз тариқи масири Шимол интиқол меёфт, яъне ин нишондод 10 маротиба кам шудааст. Дар ҳамин рост, аз ҳаҷми умумии мусодираи героин дар ҷаҳон 66 фоиз аз тариқи масири Балкан ва 6 фоиз аз тариқи масири Ҷануб интиқол меёбад. Дар давлатҳои минтақаи Қафқоз мусодираи героин 4,3 маротиба зиёд шудааст;

– интиқоли то 10 фоиз маводи муҳаддир истеҳсоли Афғонистон тавассути масири Шимол ва боқимонда 90 фоиз аз дигар масирҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки назорат дар ин самт дар ҷумҳурӣ ва умуман дар масири Шимол ба маротиб пурзӯр карда шудааст;

– аксарияти маводи муҳаддир, ки ба таври қочоқ ба Тоҷикистон ворид мегарданд, дар хати сарҳад ё дар минтақаҳои назди сарҳадӣ мусодира мегарданд. Тоҷикистон ба воридшавии маводи нашъадор ба дохили кишвар ва минбаъд аз он ба дигар кишварҳо садди устувор гузоштааст;

– дар чор соли охир (2017 – 2020) дар давлатҳои хориҷӣ ягон ҳолати қочоқи маводи муҳаддир тавассути нақлиёти автомобилӣ, ҳавоӣ ва роҳи оҳани Тоҷикистон ошкор нашудааст, ба истиснои як ҳолат дар Қазоқистон (аз автомашина дарёфти 12 кг героин). Солҳои пешин, яъне 5 – 6 сол қабл ҳамасола дар ҳудуди ФР, Қазоқистон ва дигар давлатҳо 10 – 15 чунин ҳолатҳо ба миқдори махсусан калон (100 кг ва зиёд) ошкор мешуданд;

– ҳамасола мақомоти салоҳиятдори Тоҷикистон аз 500 то 1000 ҷиноятҳои муҳаддиротиро муайян ва ошкор менамоянд.

– дар Тоҷикистон ҳаҷми мусодираи маводи муҳаддири афғонӣ, аз ҳаҷми умумие, ки дар ҳамаи кишварҳои ҳамсои Осиёи Марказӣ ва ҶР мусодира гардидааст, зиёдтар мебошад;

– тибқи таҳлили маълумоти оморӣ солҳои охир дар Тоҷикистон коҳишҳои сатҳи нашъамандӣ дар байни аҳолии маҳаллӣ ба мушоҳида расида, шумораи нашъамандон аз 8645 нафар дар соли 2008 то ба 5099 нафар дар соли 2020 расидааст, ки он 3546 нафар ё 41 фоиз ва дар муқоиса ба соли 2019 (5375) 276 нафар ё 5,1 фоиз коҳиш ёфтааст. Дар панҷ соли охир (2016–2020) сатҳи нашъамандӣ 27,8 фоиз коҳиш ёфта, имрӯз дар Тоҷикистон ба ҳар 100 000 аҳоли 55 нашъаманд рост меояд, ки он назар ба дигар давлатҳои нишондиҳандаи хело паст мебошад¹⁰⁶.

– дар давоми солҳои 2017 – 2020 аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон 35 гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятӣ фаромиллӣ ошкор ва ғайриқонунона қатъ карда шуда, 70 нафар саркардагон ва аъзои ғайриқонунона ба ҳаби гирифта шуданд;

– аз сабаби он, ки мубориза дар кишварҳои масири Шимол, аз ҷумла Тоҷикистон тақвият дода шуд, чанд соли охир мусодираи маводи муҳаддири истеҳсоли афғонӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҶР қариб 6,5 маротиба коҳиш ёфтааст. Мисол: агар дар ҶР соли 2014 – 3 т. 226 кг. героин мусодира шуда бошад, ин рақам соли 2018 – 722 кг. ва соли 2019 – 503 кг. – ро ташкил медиҳад;

– дар ин давра ягон ҳолати ошкори қочоқи прекурсорҳо тариқи сарҳади Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Ислонд ва Афғонистон ба қайд гирифта нашудааст;

– ғайриқонунона самараноки мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҷумҳурӣ мусодира намуд, ки дар Тоҷикистон ба кишт ва истеҳсоли маводи нашъаовар роҳ дода нашудааст;

– ҳар сол (4 соли охир) дар Тоҷикистон 10 – 15 ҳазор таблеткаи моддаҳои навъи синтетикӣ психотропии нашъадор мусодира гардидаанд.

Дар соли 2018 – 15 880 ва соли 2019 – 7555 адад чунин ҳабиҳо мусодира шудаанд. Асосан ҳабиҳои MDMA, алпразолам, фенобарбитал, амфетамин ва дигар намудҳои мусодира мегарданд. Бори аввал дар Тоҷикистон моддаҳои синтетикӣ психотропии нашъадор соли 2006 дар намуди 1 (як) адад ҳаб мусодира шуда буд. Баъдан низ чунин ҳабиҳо мусодира мешуданд, вале онҳо характери якҷаҳишро доштанд. Дар панҷсоли охир бошад, ошкор ва мусодираи моддаҳои синтетикӣ психотропии нашъадор характери системавӣ ва доимӣ пайдо намудааст, ки боиси нигаронӣ мебошад.

Таҷрибаҳои санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ дар соҳаи мубориза бо муомилоти ғайриқонунонаи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо дар ҷумҳурӣ нишон дод, ки заминаи ҳуқуқӣ он ҳанӯз дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи чораҳои

¹⁰⁶ Шумораи нашъамандон дар ҷумҳурӣ: дар соли 2016 – 7067 нафар; соли 2017 – 6947 нафар; соли 2018 – 6059 нафар; соли 2019 – 5375 нафар; соли 2020 – 5099 нафар. Маълумоти Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 1- 4/118, 6 январи соли 2021, 1- 4/118.

таъхирнопазир оид ба пурзӯр намудани мубориза бо гардиши ғайриқонунии моддаҳои нашъаовар” аз 12 апрели соли 1996, фароҳам оварда шуда буд.

Фармони мазкур оғозбахши сиёсати давлатӣ–ҳуқуқӣ чихати муборизаи мураттаб ва ба тартибдаровардашуда бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо дар ҷумҳурӣ гардид.

Дар доираи чорабиниҳои амалӣ, ки барои муқовимат бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо равона шудааст, Комиссияи давлатӣ таъсис дода шуд, ки назорати муомилоти воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳоро татбиқ мекард, инчунин дар сохтори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти давлатӣ, ки ваколати назорати маводи нашъаоварро доштанд, сохторҳои махсусгардонидашуда ба фаъолият оғоз намуданд.

Яке аз рӯйдодҳои калидӣ дар соҳаи мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо ин оғози раванди имплементатсияи муқаррароти қонунгузорию зиддинашъамандии ватанӣ бо муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ ба шумор меравад, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон конвенсияҳои зиддинашъамандии СММ солҳои 1961, 1971, 1988 – ро тасдиқ кард ва ин имкон дод, ки шуруъ аз солҳои 1995 – 1996 ҷумҳурӣ ҳамчун субъекти комилҳуқуқи байналмилалии мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо шинохта шавад.

Қадами навбатӣ дар мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо” аз 12 декабри соли 1999, ба шумор меравад.

Таҷрибаи андухтаи байналмилалии мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо нишон медиҳад, ки дар қатори қабули қонунҳо зарур аст, ки барномаҳои миллии давлатӣ амалӣ карда шаванд (дар давраи солҳои 1996–2007 дар ҷумҳурӣ се барномаи миллии давлатӣ татбиқ карда шудааст), онҳо дорои стратегияи коркардшуда, мувофиқашуда ва мақсадноки мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо мебошанд, инчунин бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 ноябри соли 2007, таҳти № 585 “Барномаи ягонаи давлатии мақсадноки пешгирии нашъамандӣ ва мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар дар ҚТ барои солҳои 2008 – 2012” тасдиқ гардид.

Барои ҳалли мушкилоти вобаста бо истеъмоли маводҳои нашъаовар ва пешгирии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва прекурсорҳо,

аз ҷониби ҳукумати кишвар як қатор стратегияҳои миллӣ ва барномаҳои таҳия шудаанд:

- Барномаи ягонаи давлатии мақсадноки пешгирии нашъамандӣ ва мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008 – 2012;
- Стратегияи миллии солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2020;
- Барномаи миллии пешгирии паҳншавии нашъамандӣ ва такмили ёриҳои наркологӣ дар ҚТ барои солҳои 2013 – 2017;
- Стратегияи миллии мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2020;

Таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, барномаҳои давлатӣ ва Стратегияи мазкур бо муваффақиятона амалӣ гардид. Татбиқи ин ҳуҷҷатҳо таъсири амиқи ҳудро барои кам шудани паҳншавии ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва истеъмоли ғайритиббии онҳо расониданд, инчунин ба беҳатарии ҷамъият ва давлат, рушд ва васеъшавии ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат намуданд.

Натиҷаҳои татбиқи Стратегия дар ҳафт сол нишон медиҳад, ки вазорату идораҳои масъул корҳоро дар самти кам намудани паҳншавии ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва истеъмоли ғайритиббии онҳо, кам намудани сӯйистеъмоли онҳо, пешгирии таъсири манфии онҳо ба беҳатарии саломатии аҳоли, ҷамъият ва давлат, инчунин рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ, пурзӯр намудаанд. Дар ин замина:

- 28 апрели соли 2017 Барномаи соҳавии доир ба амалигардонии “Стратегияи миллии мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир дар ҚТ барои солҳои 2013–2020” бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шуда, амалӣ ҳудро ёфтааст.

- 26 апрели соли 2019 бо фармоиши Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ “Тартиби ташкили мониторинг, баҳодихӣ ва таҳлили вазъи нашъамандӣ” тасдиқ шуда, аз ҷониби вазорату идораҳои дахлдор мавриди иҷроиш қарор дорад.

- 27 феввали соли 2020, № 121 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Рӯйхати миллии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо дар таҳрири нав тасдиқ шуд, ки ба он номгӯи зиёда аз 300 моддаи нави психоактивӣ, аз ҷумла “спайсҳо” ворид карда шудаанд. Инчунин ба рӯйхат се номгӯи нави прекурсорҳо (3,4 – МДФ – 2 – П – метилглицидат (ПМК – глицидат); 3,4 – МДФ – 2 – П – метилглицидная кислота (ПМК – глицидная кислота) ва Альфа – фенилацетоацетамид (АФАА), ки ба Ҷадвали 1 Конвенсияи соли 1988 ворид шудаанд¹⁰⁷, ҳамроҳ карда шуданд ва шумораи умумии онҳо ба 27 намуд расид.

¹⁰⁷ Международный Комитет по Контролю над Наркотиками ООН. Прекурсоры и химические вещества, часто используемые при незаконном изготовлении наркотических средств и психотропных веществ. – С. 2. [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: E/INCB/PRE/C.L.23/2019) www/incb.org (санаи мурочиат: 18.12.2020).

• Фармоиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 феввали соли 2020, № 15–ф Тоҷикистон оид ба ҳамкориҳои вазорату идораҳо дар соҳаи мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор ва назорати муомилоти қонунии онҳо, мавриди амал қарор дорад.

Чораҳои аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидашуда ва фаъолияти пурсамари мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар самти пешгирии ҷинойт аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи нашъамандӣ коҳиш ёфта, мусодираи ғайриқонунии прекурсорҳо ба маротиб кам шудааст.

Қобили қайд аст, ки дастоварди дигар дар самти пешгирии содиршавии ҷинойтҳои муҳаддиротӣ, аз он ҷумла муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо, ин бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 марти соли 2021, № 145 ба имзо расидани Стратегияи миллӣ оид ба назорати маводи нашъаовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 мебошад, ки чун стратегияи солҳои пешин ҳуҷҷати калиди ба ҳисоб меравад¹⁰⁸.

Бо мақсади пешгирии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор, инчунин Дар ҳудуди Афғонистон лабораторҳои ғайриқонунии истеҳсоли воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ асосан ба прекурсорҳо барои истеҳсоли чунин маводи нашъаовар, ба мисли героин, метамфетамин ва экстази (МДМА) эҳтиёҷ доранд.

Аз миқдори умумии прекурсорҳое, ки дар Афғонистон мусодира шудаанд, ягон грами он таввасути қаламрави Тоҷикистон интиқол дода нашудааст¹⁰⁹.

Имрӯз Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати корҳои дохилӣ ва Кумитаи давлатии амнияти миллӣ (Қушунҳои сарҳадӣ) мақомоти пешсаф дар мубориза бо маводи нашъадор дар Тоҷикистон ба шумор рафта, ба сиёсати давлатии зиддимухаддиротӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Ҳамин тавр, Агентии назорати маводи нашъаовар дар соли 2019 фаъолияти гурӯҳи муташаккили ҷинойтии трансмиллиро бо сардории шаҳрванди ҚТ “С.Ш.” ошкор ва қатъ намуд.

Ба ҳайати гурӯҳи мазкур шаҳрвандони Тоҷикистон, Афғонистон, Қирғизистон, Латвия ва дигар кишварҳо шомил буданд, ки ба муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропии синтетикӣ “МДМА” дар намуди ҳабҳо, инчунин прекурсорҳо, машғул буданд.

Дар рафти гузаронидани чораҳои операвитӣ- ҷустуҷӯӣ дар 5 давра дар маҷмӯъ 5015 дона моддаҳои нави психотропии синтетикӣ “МДМА” дар намуди ҳабҳо, ки нархи яклухти онҳо 200 ҳазор доллари Амрикоиро ташкил медиҳад, 73 кг. 200 гр. маводи нашъаовар (афюн, ҳашиш ва метамфетамин ё ин ки героини кристалӣ – 70 ҳазор доллар), инчунин 52,5

¹⁰⁸ Стратегияи миллӣ оид ба назорати маводи нашъаовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030.

¹⁰⁹ Ниг.: Заключительное слова Директора Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан Шерхона Салимзода на Международной конференции высокого уровня (г. Душанбе, 17 мая 2019 года).

кг. прекурсор (ангидриди кислотаи атсетат), ки барои истеҳсоли героин истифода мешавад¹¹⁰ мусодира гардид.

Ба самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқии болозикр, инчунин барномаҳои давлатӣ дар соҳаи мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо нигоҳ накарда, ба масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ диққати махсус дода мешавад.

Таҳқиқи санксияи қисми 3 моддаи 202¹ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Ғайриқонунӣ истеҳсол, тайёр кардан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, ба соҳибияти каси дигар додан, интиқол ё фиристодани прекурсорҳо” нишон медиҳад, ки ҳадди ниҳоии ҷазо аз ҳафт то даҳ сол маҳрумӣ аз озодиро ташкил медиҳад, ки чунин муҳлати ҷазо ба фикри муаллиф ба хусусият ва дараҷаи ин кирдори ба ҷамъият хавфнок мутаносиб намебошад. Чунки ҷазои вазнин низ метавонад яке аз роҳҳои худдорӣ намудан аз содир кардани ҷиноят шавад.

Бо назардошти муҳимияти масъалаи ғайриқонунӣ истеҳсол, тайёр кардан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, ба соҳибияти каси дигар додан, интиқол ё фиристодани прекурсорҳо ва бо мақсади пурзӯр намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ дар соҳаи муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор, мувофиқи мақсад аст, агар барои содир кардани чунин ҷазои вазнинтар пешбинӣ карда шавад.

Аз ин рӯ, дар барои ғайриқонунӣ истеҳсол, тайёр кардан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, ба соҳибияти каси дигар додан, интиқол ё фиристодани прекурсорҳо, дар ҳаҷми махсусан калон, дар санксия ҷазо аз 12 то 15 сол маҳрумӣ аз озодӣ пешбинӣ карда шавад.

Аз ҷониби муаллиф дар байни кормандони амалия, яъне бо муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо муборизабаранда пурсишҳо гузаронида шуд ва ба фикри 89 Ҷоизи мутахассисони ин соҳа пурзӯр намудани ҷазо барои кирдори ба ҷамъият хавфнок, ки дар моддаи 202¹ КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ба такмили мутаносибии таъини ҷазо равона карда шудааст.

Ҳамзамон, бо мақсади дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани назорати муомилоти қонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо ва пешгирии ба муомилоти ғайриқонунӣ гузаштани онҳо, ки эҳтимолияти зиёд шудани шумораи шахсони сӯиистеъмолкунандагони маводи нашъаоварро ба миён меорад, инчунин барои пешгирии истеъмоли ғайритиббӣи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва коҳиши оқибатҳои тиббӣ ва иҷтимоии он тадбирҳои лозимӣ андешида мешаванд¹¹¹.

Таҳлили таҷрибаи судӣ-тафтишотӣ нишон дод, ки тарзи нисбатан маъмули содиркунии муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо ба соҳибияти

¹¹⁰ Ниг.: Выступление Директора Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан Шерхона Салимзода на заседании Комитета Государственной думы Федерального собрания Российской Федерации по безопасности и противодействию коррупции (г. Душанбе, 3 декабря 2019 г.)

¹¹¹ Стратегияи миллӣ оид ба назорати маводи нашъаовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030. – С.5.

каси дигар додани он мебошад. Бо мақсади пешгирии муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо муаллиф ҷонибдорӣ ба моддаи 202¹ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон илова намудани эзоҳ мебошад. Яъне шахс аз ҷавобгариӣ ҷиноятӣ озод карда шавад, агар прекурсорҳои ғайриқонунӣ ба даст овардари ихтиёран супорад. Прекурсорҳои ғайриқонунӣ ба даст омада ба соҳибияти каси дигар дода нашуда, агар онро шахс бо дарки гуноҳ сари вақт ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ихтиёран супорад, бояд аз ҷавобгариӣ ҷиноятӣ озод шавад.

Роҳи дигари пешгирии муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо бо он арзёбӣ мегардад, ки оид ба хавфнокии он ва тарзу усулҳои ғайриқонунии истифодааш ҳангоми тайёр кардани воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, маълумоти кофӣ дастрас гардад. Омӯзиши системавӣ–сохтори санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки дар онҳо истилоҳи “прекурсор” кам истифода мешавад, ки бо дарназардошти истифодаи бевоситаи он дар фаъолияти амалӣ, боиси идома ёфтани баҳсҳои пайваста дар ҷомеаи илмӣ мегардад. Мушкилоти дигар дар соҳаи муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо он ба ҳисоб меравад, ки бештари моддаҳои химиявӣ таъиноти дучониба доранд ва метавонанд ҳам дар истехсолот, дар корҳои илмӣ ва ҳам дар ғайриқонунӣ дар истехсол, тайёр кардан ва коркарди воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ истифода шаванд. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон дод, ки баъзе шахсони барои содир намудани ҷинояти бо муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо дастгиршуда, мутахассисони лабораторияҳо буданд.

Бинобар ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Рӯйхати миллии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо 27 намуд прекурсорҳо зерин назорати қатъӣ қарор доранд. То имрӯз дар ҷумҳурӣ ягон ҳодисаи аз муомилоти қонунӣ ба ғайриқонунии прекурсорҳо ба қайд гирифта нашудааст.

10 март соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври маҷозӣ ҷаласаҳои гурӯҳи кории коршиносон оид ба назорати прекурсорҳо, машварати роҳбарони мақомоти салоҳиятдори давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай (СҲШ), таҳти раёсати ҷониби Тоҷикистон баргузор гардид, ки дар он масъалаи назорати прекурсорҳо бо истифода аз таҷрибаи давлатҳои аъзо мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар барои пешгирии муомилоти ғайриқонунии прекурсорҳо ҳамаи тадбирҳоро андешида, бар зидди ҷиноятҳои муҳаддиротӣ муборизаи оштинопазир мебарад.

Адабиёт:

1. Криминология: учебник / отв. ред. В.Е. Эминов. – М.: Проспект, 2017. – 368 с.

2. Портнов И.П. Современные подходы к решению проблемы объекта и предмета профилактики преступности // Государство и право. 1996. – 284 с.

3. Эминов В.Е. Предупреждение преступности. Общие проблемы // Криминология / под ред. В.Н. Кудрявцев ва В.Е. Эминов. – М., 2002. – 312 с.
4. Абдульманов А.А. Криминологические и уголовно-правовые проблемы борьбы с массовыми беспорядками. – М., 1998. – 197 с.
5. Лунеев В.В. Классификация мер профилактики // Криминология / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунеева. – М., 2004. – С. 308 с.
6. Криминология: учебник для аспирантов / по ред. И.М. Мацкевича. – М.: Норма: ИНФА–М., 2017. – 368 с.
7. Маълумотномаи таҳлилии Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
8. Личность преступника и профилактика преступлений: монография / Ю.М. Антонян, Е.А. Антонян, О.Р. Афанасьева / под ред. Ю.М. Антоняна. – М.: Проспект, 2017. – 244 с.
9. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л. ва диг. – Душанбе, 2019. – 224 с.
10. Маълумоти Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 6 январи соли 2021, 1- 4/118.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.12.2019.
12. Международный Комитет по Контролю над Наркотиками ООН. Прекурсоры и химические вещества, часто используемые при незаконном изготовлении наркотических средств и психотропных веществ. – 28 с.
13. Заключительное слова Директора Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан Шерхона Салимзода на Международной конференции высокого уровня (г. Душанбе, 17 мая 2019 года).
14. Рӯйхати миллии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо. Қарори Ҳукумати ҶТ аз 27 феввали соли 2020, таҳти №121.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо” аз 10 декабри соли 1999, таҳти №873.
16. Стратегияи миллий оид ба назорати маводи нашъаовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030. – 11 с.

СОҲИБКОРИ ИНФИРОДӢ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ МЕҲНАТ

Сангинов Д.Ш.,

мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Тел.: (+992) 550355005

E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

Шарифов Ш.Қ.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Тел.: (+992) 907992222

E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ва 12.00.05 – Ҳуқуқи меҳнат; ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ

Фишурда. Дар мақола аз нигоҳи назариявӣ ва амалиявӣ ҳолати ҳуқуқи соҳибкори инфиродӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнат таҳлил карда шудааст. Муаллифон пешниҳод менамояд, ки баҳри бартараф намудани нуқсони қонунгузорӣ ва муқаммал намудани танзими ҳуқуқи соҳибкори инфиродӣ ҳамчун корфармо моддаи 273 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав қабул карда шавад.

Калидвожаҳо: соҳибкори инфиродӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, қорманд, корфармо, шартномаи меҳнатӣ, қобилияти ҳуқуқдорӣ, бақайдгирии давлатӣ, ҳуқуқ ва уҳдадори қорфармо.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬ КАК СУБЪЕКТ ТРУДОВОГО ПРАВА

Сангинов Д.Ш.,

заведующий кафедрой
предпринимательства и
предпринимательского права
юридического факультета Таджикского
национального университета, доктор
юридических наук, профессор

Тел.: (+992) 550355005

E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

Шарифов Ш.Дж.,

соискатель кафедры права
исторического факультета
Таджикского государственного
педагогического университета им. С.
Айни

Тел.: (+992) 907992222

E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

Научная специальность: 12.00.03 – Гражданское право;
предпринимательское право; семейное право; международное частное
право и 12.00.05 – Трудовое право; право социального обеспечения

Аннотация. В статье анализируется теоретически и практически правовой статус индивидуального предпринимателя как субъекта трудового права. Авторы предлагают принять новую редакцию статьи 273 ТК РТ с целью устранения недостатков в законодательстве и совершенствования правового регулирования деятельности индивидуальных предпринимателей в качестве работодателя.

Ключевые слова: индивидуальный предприниматель, трудовые отношения, предпринимательская деятельность, работник, работодатель, трудовой договор, правоспособность, государственная регистрация, права и обязанности работодателя.

INDIVIDUAL ENTREPRENEUR AS A SUBJECT OF LABOR LAW

Sanginov D.Sh.,

head of the Department of
Entrepreneurship and Entrepreneurial
Law of the Law Faculty of the Tajik
National University, Doctor of Law,
Professor

Phone: (+992) 550355005

E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

Sharifov Sh.J.,

applicant for the Department of Law of
the Faculty of History of the Tajik State
Pedagogical University named after S.
Aini

Phone: (+992) 907992222

E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.03 – Civil law; business law; family law; international private law and 12.00.05 – Labor law; social security law

Annotation. The article analyzes theoretically and practically the legal status of an individual entrepreneur as a subject of labor law. The authors propose to adopt a new version of Article 273 of the Labor Code of the Republic of Tajikistan in order to eliminate shortcomings in legislation and improve the legal regulation of the activities of individual entrepreneurs as an employer.

Key words: individual entrepreneur, labor relations, entrepreneurial activity, employee, employer, employment contract, legal capacity, state registration, rights and obligations of the employer.

Дар танзими муносибатҳои меҳнати муайян намудани ҳолати ҳуқуқии соҳибкори инфиродӣ ҳамчун субъект муҳим мебошад. Чунин шаҳрванд барои уҳдадорихои худ (аз ҷумла дар назди кормандон) бо тамоми амволи ба ӯ тааллуқдошта, ба истиснои амволе, ки тибқи қонунгузори ситонидан мумкин нест, масъулият дорад. Соҳибкори инфиродӣ нисбати кормандони худ ҳамчун корфармо баромад карда, шахси мустақил мебошад. Машғул шудан бо фаъолияти соҳибкорӣ ба собиқаи умумии қори ӯ ба ҳисоб гирифта мешавад, ки ба ӯ ҳуқуқи гирифтани нафақаро медиҳад.

Дар Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҚТ) моддаҳои 273-279-и боби 26 ба хусусияти танзими меҳнати соҳибкорони инфиродӣ бахшида шудааст¹¹².

Тибқи моддаи 273 КМ ҚТ соҳибкорони инфиродӣ шахсони воқеие мебошанд, ки аз лаҳзаи бақайдгирии давлатӣ ба сифати соҳибкорони инфиродӣ бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ тибқи патент ё шаҳодатнома ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мешаванд.

Шаҳрванд дар баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ озод буда, метавонад онро дар шакли инфиродӣ, яъне бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ ё бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ гардонад. Дар баробари шаҳрвандони ватанӣ шаҳрвандони хориҷӣ низ метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд¹¹³.

Шартҳои ҳуқуқӣ барои оғоз намудани фаъолияти соҳибкорӣ бо қонунгузориҳои ҷорӣ муқаррар карда шудаанд. Аз ҷумла: 1) қобилияти ҳуқуқдорӣ шахсони воқеӣ; 2) бақайдгирии давлатӣ; 3) гирифтани иҷозатномаи махсус барои машғул шудан ба намудҳои алоҳидаи фаъолият. Ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ қисми таркибии қобилияти ҳуқуқдорӣ шаҳрвандон ва шаҳрвандони хориҷӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандони хориҷӣ низ метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд ба истиснои шаҳрвандони он давлатӣ, ки нисбати онҳо реторсия татбиқ карда шудааст. Ҳамин тариқ, шаҳрвандони Тоҷикистон,

¹¹² Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1329// Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2016, № 7 моддаи 604.

¹¹³ Раджабов М.Н. Гражданско – правовой статус иностранцев в Республике Таджикистан. – Душанбе: Ирфон, 2004. – С.139-140.

шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар баҳши фаъолияти соҳибкорӣ баробарҳуқуқ мебошанд. Бинобар ин қоидаи ба фаъолияти соҳибкори машғул шудани шаҳрвандони Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд пурра татбиқ карда мешавад. Ба истиснои гирифтани раводид ба шаҳрвандони хориҷӣ, яъне шаҳрвандони хориҷӣ пас аз гирифтани раводид метавонанд, ки ба мақомоти бақайдгирии давлатӣ ҷиҳати машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ муроҷиат намоянд. Ҳамзамон, зарурияти пешниҳод намудани нусхаи ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсият зарур мебошад, ки бо мақсади бақайдгирии давлатӣ ба ҳайси соҳибкорӣ инфиродӣ бояд ба забони давлатӣ тарҷума ва ба тариқи нотариалӣ тасдиқ карда шуда бошад¹¹⁴.

Шаҳрванд ба соҳибкории инфиродӣ аз мавриди ба болоғат расидан, аз ҷумла агар тибқи қонун издивоҷ то ба сини ҳаждаҳсола расидан иҷозат бошад, он дорои қобилияти амалкунии пурра гардида, метавонад ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад. Вале бо дарназардошти ҳолатҳои истисноӣ ва ҳуқуқи озодона интиҳоб намудани намуди фаъолият, аз ҷумла соҳибкорӣ, аз ҷониби ҳар як шахс, қонунгузор имконияти чунин интиҳобро вобаста ба сифати ҳуди субъект медонад. Барои ин институти ҳуқуқии махсуси эмансипатсияро муқаррар кардааст. Қобилияти пурраи амалкунии граждани тибқи қисми 1 моддаи 28 КГ ҚТ¹¹⁵ мумкин аст ба шаҳрванде дода шавад, ки ба сини 16 расидааст ва дар асоси шартномаи меҳнатӣ (қарордод) кор кунад, ё бо розигии падару модар, фарзандхондагон ё парастор ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад. Дорои қобилияти пурраи амал (эмансипатсия) эълон кардани ноболиғ бо розигии падару модар, фарзандхондагон ё парастор бо қарори мақомоти васоияту парасторӣ ё дар сурати набудани чунин розигӣ бо қарори суд сурат мегирад. Ҳамин тавр барои он ки ноболиғ тибқи қонунгузории Тоҷикистон соҳиби эмансипатсия гардад шартҳои зерин зарур аст: Аввало, хоҳиши ноболиғ оид ба машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ. Сониян, розигии падару модар, фарзандхондагон ё парастор бо қарори мақомоти васоияту парасторӣ. Солисан, дар сурати набудани чунин розигӣ қарори (ҳалномаи) суд. Баъдан, ҳангоми мавҷуд будани шартҳои зикршуда онҳо бояд ба қайд гирифта шаванд. Ҳамзамон, шаҳрвандон барои машғул шудан бо фаъолияти соҳибкорӣ молумулкero истифода мебаранд, ки қонунгузории амалкунанда истифодаи онро манъ накардааст¹¹⁶.

Дар асоси сарҳати 2, қисми 4, моддаи 21 КМ ҚТ шахси воқеӣ, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

¹¹⁴ Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сангинов Д.Ш. Душанбе: Эр-граф, 2012. – С. 34-35. (152 с.)

¹¹⁵ Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) 30 июни соли 1999, №802// Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

¹¹⁶ Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: МН «Дониш». 2019. – С. 113-114.

сифати соҳибкори инфиродӣ ва ё ба сифати корфармо ҳамчун истифодабарандаи меҳнати шахсони дигар ба қайд гирифта шудааст, метавонанд ҳамчун корфармо, тарафи шартномаи меҳнатӣ бошанд.

Бояд қайд кард, ки КМ ҚТ масъалаи синну соли шахсро, ки хангоми расидан ба он ҳуқуқ дорад ҳамчун корфармо баромад кунад, муқаррар накардааст. Ғайр аз он, байни шахсоне, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои шахсии худ аз меҳнати кироя истифода мебаранд ва соҳибкорони инфиродӣ, ки бо мақсади ба даст овардани фоидаи шартномаҳои меҳнатӣ мебаранд, фарқи гузошта намешавад.

Ба он нигоҳ накарда, дар қонунгузорӣ бевосита нишон дода нашудааст, ки аз кадом синну сол шахрванд ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта мешавад, меъёрҳои қонунгузории ҚТ-ро таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки шахрвандони ноболиғи синнашон аз 16 то 18 бо розигии волидайн ҳуқуқ доранд, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд. Меъёр барои ба соҳибкорӣ машғул шудани чунин ашхос на танҳо ба синни муайян расидан, балки розигии падару модар, фарзандхондагон ва парасторон бо қарори мақомоти васояту парасторӣ, инчунин, ҷой доштани қарори суд оид ба ин масъала ба ҳисоб меравад (м. 28 КГ ҚТ). Бояд қайд намоем, ки фаъолияти соҳибкорӣ, бешубҳа фаъолиятест, ки ба таваккали худ амалӣ мешавад. Тибқи қ. 2, м. 28 КГ волидайн, фарзандхондагон ва парасторон аз рӯйи уҳдадорихои ноболиғи дорои қобилияти пурраи амал (эмансипатсия) – шуда, аз ҷумла аз рӯйи уҳдадорихое, ки дар натиҷаи зиёни расонидаи ӯ ба миён омадаанд, ҷавобгар нестанд. Ҳамин тавр, таваккали зиёни расонидашуда, на ба зиммаи шахсони зикршуда, балки худи ноболиғи соҳибкор гузошта мешавад. Аз ин рӯ, фаъолияти соҳибкории шахрвандони ноболиғро ҳамчун фаъолияти пурра ва мустақили ба таваккали худ амалишаванда иқро кардан қобили қабул аст¹¹⁷.

Дар ин масъала мо ҷонибдори М.И. Кучма мебошем, ки иброз намудааст: «Шахси воқеӣ ҳамчун корфармо ҳуқуқ дорад барои қонеъ кардани ниёзҳои шахсии худ бо корманд пас аз расидан ба синни 18-солагӣ шартномаи меҳнатӣ бандад. Дар мавриди шартномаҳои меҳнатӣ бо соҳибкори инфиродӣ бошад, такид намудан зарур аст, ки ҳуқуқи бастанӣ онҳо бояд танҳо ба соҳибкорони инфиродие, ки ба синни 18 расидаанд, ба истиснои ҳолатҳои эмансипатсия дода шавад»¹¹⁸.

Дар асоси Қоидаҳои андозбандии соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд аз 31 августи соли 2012, № 451 муқаррар шудааст, ки дар ҳолате, ки шахси воқеӣ амалан коргари кироя маҳсуб ёфта, фаъолияти он бо қонунгузории меҳнат ва (ё) шартномаи меҳнатӣ ва (ё) тартиби кории шахси ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешавад, ё шахси воқеӣ танҳо ба як шахси дигар хизмат намуда (кор карда), муносибатҳои онҳо дорои аломатҳои он муносибатҳои

¹¹⁷ Шарифов И.М. Танзими ҳуқуқи соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. С.58-59.

¹¹⁸ Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации / Коршунов Ю.Н., Коршунова Т.Ю., Кучма М.И., Шеломов Б.А. - М.: Спарк, 2003. - 767 с.

меҳнатӣ мебошанд, андозбандии чунин шахси воқеӣ дар асоси патент манъ мебошад¹¹⁹. Яъне соҳибкори инфиродӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи меҳнатӣ танҳо корфармо буда метавонад.

Дар баробари ин соҳибкорӣ инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият менамояд ҳамчун корфармо дар муносибатҳои меҳнатӣ ширкат карда наметавонад. Чунки тибқи Қоидаҳои андозбандии соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд, танҳо соҳибкори инфиродии дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда дорои ҳуқуқи истифодаи меҳнати кироя буда, метавонад. Яъне соҳибкори инфиродии дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда метавонанд ҳамчун корфармо, тарафи шартномаи меҳнатӣ бошад.

Дар асоси моддаи 274 КМ ҚТ соҳибкорони инфиродӣ метавонанд шартномаи меҳнатиро бо кормандон ба муҳлатҳое, ки Кодекси мазкур муайян намудааст, банданд. Муҳлатҳое бастанӣ шартномаи меҳнатӣ дар моддаи 25 КМ ҚТ чунин таснифбандӣ шудаанд: ба муҳлати номуайян; ба муҳлати муайян - на камтар аз як сол; барои иҷрои уҳдадорихои корманди ҳозирнабуда, ки мутобиқи КМ ҚТ-р ҷойи қораш нигоҳ дошта мешавад; ба муҳлати иҷрои қори муайян; барои иҷрои қорҳои мавсимӣ. Тибқи қисми 1 моддаи 26 КМ ҚТ шартномаи меҳнатӣ дар шакли хаттӣ баста шуда, дар ду нусха тартиб дода мешавад ва аз ҷониби тарафҳо имзо карда мешавад. Як нусхаи шартномаи меҳнатӣ ба корманд дода шуда, нусхаи дигарро корфармо маҳфуз медорад.

Соҳибкори инфиродӣ уҳдадор аст ба ҳамаи кормандоне, ки ба қор қабул намудааст ва зиёда аз 5 рӯз қор кардаанд, дафтарчаи меҳнатӣ кушояд. Дар дафтарчаи меҳнатӣ маълумот дар бораи қабул ба қор, ба қори дигари доимӣ гузаронидан бо нишон додани қасб (ихтисос), дараҷаи қасбӣ, вазифа (мансаб), (мувофиқи санади меъерие, ки номи қасб ва вазифаи кормандро муқаррар менамояд) ва аз қор озод кардани кормандон бо нишон додани асосҳои қатъ шудани шартномаи меҳнатӣ, инчунин дар бораи ҳавасмандгардонӣ ва муқофотонидан барои муваффақиятҳо дар қор қайд карда мешаванд (қисми 3-4, моддаи 52 КМ ҚТ).

О.В. Аверьянова иброз менамояд, ки тарафҳои шартномаи меҳнатӣ корманд ва корфармо мебошанд. Аз ин рӯ, соҳибкори инфиродӣ наметавонад барои худ дафтарчаи меҳнатӣ кушояд, зеро корфармо мебошад. Ҳуҷҷати асосии тасдиқкунандаи собиқаи қори соҳибкори инфиродӣ «Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии шахси воқеӣ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ» мебошад, дар ҳоле ки дафтарчаи меҳнатӣ танҳо ба корманде дахл дорад, ки аз рӯи таинот соҳибкори инфиродӣ намебошад¹²⁰.

¹¹⁹ Қоидаҳои андозбандии соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд аз 31 августи соли 2012, № 451// Маҳзани мутамааркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

¹²⁰ Аверьянова О.В. Особенности трудовых отношений, возникающих между индивидуальным предпринимателем-работодателем и работником// В сборнике: Право и современная экономика: новые вызовы и перспективы. Сборник материалов II научно-практической конференции с международным участием юридического факультета СПбГЭУ. Под научной редакцией Н.А. Крайновой. 2019. С. 270-274.

Дар асоси қисми 6, моддаи 289 КА ҚТ соҳибкорони тибқи шаҳодатнома фаъолияткунанда аз иҷрои уҳдадориҳои агенти андоз, ки Кодекси мазкур пешбинӣ намудааст, озод намебошанд¹²¹. Аз ин рӯ, ба зиммаи соҳибкори инфиродӣ вазифаи ҳисоб намудани андоз, аз андозсупоранда ё аз манбаи пардохт нигоҳ доштан ва ба бучети дахлдор гузаронидани он гузошта шудааст. Ӯ вазифадор аст: андозҳои мутобиқи КА ҚТ аз андозсупоранда ё аз манбаи пардохт нигоҳдошташавандаро дуруст ва сари вақт ҳисоб намояд, нигоҳ дорад ва ба бучет гузаронад; даромадҳои ба андозсупорандагон пардохтшуда, андозҳои аз андозсупорандагон (ё аз манбаи пардохт) нигоҳдошташуда ва ба бучети дахлдор гузаронидашударо ба ҳисоб гирад, аз ҷумла оид ба ҳар як андозсупоранда ҳисоби ҷудогона барад; ба мақомоти андози маҳалли баҳисобгирии худ мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи КА ҚТ ҳисоботи андоз пешниҳод намояд (м.13 КА ҚТ).

Соҳибкори инфиродии дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда ҳамчун корфармо дорои тамоми ҳуқуқҳо ва уҳдадориҳои умумие мебошанд, ки барои шахсони ҳуқуқӣ-корфармо хосанд:

1. Ҳуқуқ дорад: ба интиҳоби озод ҳангоми қабул ба кор, ба истиснои баъзе гурӯҳи шахсон, ки КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои онҳо имтиёз муқаррар кардааст; ба бастан, тағйир додан, илова намудан ва бекор кардани шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ бо тартиб ва шартҳои пешбиниамудаи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон; ба қабули санадҳои меъёрии дохилӣ (локалӣ) дар доираи ваколатҳои худ, ки иҷрои онҳо барои кормандон ҳатмист; бо мақсади муаррифӣ ва ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои худ иттиҳодияҳо таъсис диҳад, ба чунин иттиҳодияҳо шомил гардад ва дар қори онҳо иштирок намояд; аз кормандон иҷрои шартҳои шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ ва дигар санадҳои корфарморо талаб намояд; бо тартиби муқаррарнамудаи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳавасмандгардонӣ ва ба ҷавобгарӣ кашидани кормандон чораҳо андешад; ба рӯенидани ҷуброни зарар, ки корманд ҳангоми иҷрои уҳдадориҳои меҳнатӣ расондааст; барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуниаш дар соҳаи меҳнат ба суд муроҷиат намояд; ба корманд бо тартиби муқаррарнамудаи КМ ҚТ ва дигар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳлати санҷишӣ муқаррар намояд; ба рӯенидани хароҷотҳои худ ҳангоми аз тарафи корманд вайрон намудани шартҳои шартномаи таҳсил; дорои дигар ҳуқуқҳои мебошад, ки КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудаанд.

¹²¹ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012, №901 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2012, №9, мод. 838; с. 2013, №12, мод. 889, мод. 890; с. 2015, №3, мод. 210, №11, мод. 965, мод. 966; с. 2016, №3, мод. 150, №11, мод. 883; с. 2017, №1-2, мод. 21, №5, қ.1, мод. 280; с. 2018, №2, мод. 66, мод. 67, №7-8, мод. 529; с. 2019, №4-5, мод. 227, №6, мод. 322, №7, мод. 473; с. 2020, №1, мод. 21, мод. 22.

2. Уҳдадор аст: талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, КМ ҚТ, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон, шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, санадҳои меъёрии дохилӣ (локалӣ)-ро риоя намояд; ҳангоми қабул ба кор бо кормандон бо тартиб ва шартҳои муқаррарнамудаи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон шартномаи меҳнатӣ бандад; талаботи муқаррарнамудаи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бехатарӣ ва ҳифзи меҳнат, бехатарии сӯхтор ва санитарияро гигиениро дар ҷойи кор таъмин намояд; ба корманд кореро, ки шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ намудааст, пешниҳод намояд; сари вақт ва дар ҳаҷми пурра ба корманд музди меҳнат ва дигар иловапулиҳоро, ки КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, санадҳои корфармо пешбинӣ намудаанд, пардохт намояд; кормандро бо қоидаҳои тартиботи дохилии ташкилот, шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, дигар санадҳои корфармо, ки бевосита ба кори корманд алоқаманд мебошад, шинос намояд; ба намояндагони кормандон иттилооти пурра ва дурустро барои пешбурди гуфтушунидҳои коллективӣ, бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, инчунин назорати иҷроӣ онҳо пешниҳод кунад; тақлифҳои намояндагони кормандонро баррасӣ ва гуфтушунидҳои коллективиро тибқи тартиби муқаррарнамудаи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир намуда, шартномаи коллективӣ бандад; шароити меҳнати кормандонро мутобиқи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ таъмин намояд; кормандонро бо таҷҳизот, асбобҳо, ҳуҷҷатҳои техникӣ ва дигар воситаҳо, ки барои иҷроӣ уҳдадорҳои меҳнатӣ заруранд, аз ҳисоби воситаҳои худӣ таъмин намояд; санадҳои мақомоти ваколатдори давлатӣ ва ҷамъиятиро дар соҳаи меҳнат иҷро намояд; корро боздорад, агар давом ёфтани он ба амният, ҳаёт, саломатии кормандон ва дигар шахсон таҳдид намояд; суғуртаи ҳатмии давлатии иҷтимоии кормандонро амалӣ намояд; кормандро аз ҳодисаҳои нохуш ҳангоми иҷроӣ уҳдадорҳои меҳнатӣ суғурта намояд; ба корманд тибқи тартиби пешбининамудаи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯхсатиҳо диҳад; ҳифз ва ба бойгонии давлатӣ супоридани ҳуҷҷатҳоро, ки фаъолияти меҳнати кормандонро тасдиқ мекунанд ва маълумот дар бораи нигоҳ доштан ва гузаронидани маблағро ба таъминоти нафақа таъмин намояд; дар бораи меҳнати зарарнок (махсусан зарарнок), шароитҳои хавфноки меҳнатӣ ва эҳтимолияти бемориҳои касбӣ ба корманд хабар расонад; оид ба рафъи хавф дар ҷойи кор ва дар равандҳои технологӣ чораҳо андешида, бо назардошти пешравиӣ илмию техникӣ ва истехсолӣ корҳои пешгирикунанда гузаронад; вақти кор, аз ҷумла изофакорӣ, меҳнати зарарнок (махсусан зарарнок), шароитҳои хавфноки меҳнат, корҳои

вазнинро, ки ҳар як корманд иҷро менамояд, дақиқ ба ҳисоб гирад; таҷрибаомӯзӣ, тайёрии касбӣ, азнавтайёркунӣ ва такмили ихтисоси кормандонро тибқи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намояд; зарари ба ҳаёт ва саломатии корманд ҳангоми иҷрои уҳдадорихои меҳнатӣ расидаро тибқи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷуброн намояд; ба таъсиси иттифоқи касаба ва дигар мақомоти намояндагии кормандон мамониат накунад; шахсони мансабдори мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли, намояндагони кормандон, нозирони ҷамъиятӣ оид ба ҳифзи меҳнатро барои гузаронидани санҷиши ҳолати беҳатарӣ, шароит ва ҳифзи меҳнат дар ташкилотҳо, риояи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои тафтишоти ҳодисаҳои нохуш дар истехсолот ва бемориҳои касбӣ беамониат роҳ диҳад; пешбурди маҳзани маълумоти кормандонро таъмин намояд; ба бархӯрди манфиатҳо, ки КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ кардаанд, роҳ надихад; дигар уҳдадорихоро, ки КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудаанд, иҷро намояд (моддаи 19 КМ ҚТ).

Масъалаи мубрами дигар муайян намудани шумораи кормандони соҳибкори инфиродии дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда ҳамчун корфармо мебошад. Чунки ин масъала дар КМ ҚТ мушаххас дарҷ нашудааст.

Дар муқоиса ба қонунгузории меҳнатии кишвари мо дар моддаи 59 Кодекси меҳнатии Федератсияи Россия (КМ ФР) ин масъала танзим шудааст. Аз ҷумла дар моддаи 59 КМ ФР (шартномаи меҳнатӣ ба мӯҳлати муайян) дарҷ гардидааст, ки «Бо мувофиқаи тарафҳо шартномаи меҳнатии ба мӯҳлати муайян метавонад бо шахсоне, ки ба корфармоён барои қабул шудан ба кор муроҷиат мекунанд баста шавад – субъектони соҳибкории хурд (аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ), ки шумораи кормандонашон аз 35 нафар зиёд нест (дар соҳаи савдои чакана ва хизматрасонии маишӣ - 20 нафар)»¹²².

Дар Тоҷикистон ин масъала қисман бо қонунгузории соҳибкорӣ ва андоз танзим шудааст. Аз ҷумла дар асоси моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» оид ба соҳибкории инфиродӣ ду меъёр дарҷ шудааст:

- соҳибкорони инфиродӣ дар намуди соҳибкории хурд фаъолият намуда метавонад;

- соҳибкорони инфиродӣ ҳамчун субъекти соҳибкории хурд ба чунин намудҳои фаъолият машғул шуда наметавонад: истехсоли молҳои зераксизӣ; таҳвили алюминийи аввалия; фаъолияти бонкӣ ва суғуртавӣ;

¹²² Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 года, №197-ФЗ// В редакции Федеральных законов Российской Федерации от 24.07.2002 г. №97-ФЗ, 08.12.2020 г. №407-ФЗ, 29.12.2020 г. №477-ФЗ.

фаъолияти вобаста ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ; фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок¹²³.

Дар асоси моддаи 289 КА ҚТ даромади умумии солонаи шахси воқеӣ - резидентон ва ғайрирезидентон, ки ба сифати соҳибкори инфиродӣ дар асоси шаҳодатнома бақайд гирифта шудаанд, аз ҳамаи намудҳои фаъолияти амалишавандаи онҳо наметавонад аз як миллион сомонӣ зиёд бошад. Соҳибкорони тибқи шаҳодатнома фаъолияткунанда вобаста ба намуди фаъолият ва даромади гирифташон мувофиқи тартиби муқарраргардида низомҳои зерини махсуси андозро истифода мебаранд: низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои соҳибкории хурд; низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ; низоми махсуси андозбандӣ барои субъектҳои бизнеси бозӣ.

Дар ин масъала мо тарафдори андешаи И.М. Шарифов мебошем, ки «Таҳлили муносибати назариявӣ ва амалӣ оид ба муайян кардани субъектҳои соҳибкории хурд дар ҚТ ва таҷрибаи байналмилалӣ имкон медиҳад, ба хулоса оем, ки асос барои танзими ҳуқуқи соҳибкории хурд бояд муносибати омехта бошад, ки дар худ аломатҳои миқдорӣ ва сифатии тааллуқ доштани субъектро ба субъекти соҳибкории хурд ифода намуда, барои то дараҷае ба таври пурра ва объективона кушодани моҳияти иқтисодӣ-ҳуқуқи соҳибкории хурд ҳангоми барасмиятдарории ҳуқуқи он мусоидат намояд ва ба ягонагии равиши инкишофи қонунгузории ҚТ созгор бошад. Ҳамзамон, ба мақсад мувофиқ мебуд, агар қонунгузории ҚТ бо таҷрибаи умумиэтирофшудаи байналмилалӣ оид ба шумораи кормандони бо кор машғулбуда пурра карда шавад»¹²⁴.

Бо назардошти таҳлили андешаҳои олимони ва меъёрҳои қонунгузории дохилӣ ва хориҷӣ оид ба ҳолати ҳуқуқи соҳибкорӣ инфиродӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнат пешниҳод менамоем, ки моддаи 273 КМ ҚТ дар таҳрири нав бо мазмуни зайл ворид карда шавад:

«Моддаи 273. Соҳибкорони инфиродӣ

1. Соҳибкорони инфиродӣ ҳамчун корфармо дар муносибатҳои меҳнатӣ баромад менамоянд.

2. Танҳо соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда дорои ҳуқуқи истифодаи меҳнати кироя (бастанӣ шартномаи меҳнатӣ бо корманд) мебошанд.

3. Шумораи кормандони соҳибкорони инфиродӣ - корфармо аз 35 нафар зиёд буда наметавонад».

Адабиёт:

1. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1329// Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2016, № 7 моддаи 604.

¹²³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684.

¹²⁴ Шарифов И.М. Танзими ҳуқуқи соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. С.8-9.

2. Раджабов М.Н. Гражданско – правовой статус иностранцев в Республике Таджикистан. Душанбе «Ирфон», 2004. 186с.

3. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»/ Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сангинов Д.Ш. Душанбе: “Эр-граф”, 2012. -152 с.

4. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) 30 июни соли 1999, №802// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

5. Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. Душанбе, МН «Дониш». 2019. – 557 с.

6. Шарифов И.М. Танзими ҳуқуқи соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. -162с.

7. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации / Коршунов Ю.Н., Коршунова Т.Ю., Кучма М.И., Шеломов Б.А. - М.: Спарк, 2003. - 767 с.

8. Қоидаҳои андозбандии соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд аз 31 августи соли 2012, № 451// Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

9. Аверьянова О.В. Особенности трудовых отношений, возникающих между индивидуальным предпринимателем-работодателем и работником// В сборнике: Право и современная экономика: новые вызовы и перспективы. Сборник материалов II научно-практической конференции с международным участием юридического факультета СПбГЭУ. Под научной редакцией Н.А. Крайновой. 2019. - С. 270-274.

10. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012, №901 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2012, №9, мод. 838; с. 2013, №12, мод. 889, мод. 890; с. 2015, №3, мод. 210, №11, мод. 965, мод. 966; с. 2016, №3, мод. 150, №11, мод. 883; с. 2017, №1-2, мод. 21, №5, қ.1, мод. 280; с. 2018, №2, мод. 66, мод. 67, №7-8, мод. 529; с. 2019, №4-5, мод. 227, №6, мод. 322, №7, мод. 473; с. 2020, №1, мод. 21, мод. 22.

11. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 года, №197-ФЗ// В редакции Федеральных законов Российской Федерации от 24.07.2002 г. №97-ФЗ, 08.12.2020 г. №407-ФЗ, 29.12.2020 г. №477-ФЗ.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684.

**SURRENDER OF PERSONS, SENTENCED TO DEPRIVATION OF
LIBERTY FOR SERVING PUNISHMENT FROM INTERNATIONAL
CRIMINAL JUDICIAL BODIES INTO, STATE IN THE
FRAMEWORK OF CRIMINAL PROCESS OF POST-SOVIET
COUNTRIES**

Abdulloev P.S.,

associate Professor of the department of
Justice and prosecutor's supervision of the
Law Faculty of the Tajik National
University

Phone: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Zayniddinov S.F.,

senior teacher at the department of foreign
languages of the Law Faculty of the Tajik
National University

Phone: (+992) 908827947

Scientific specialty: 12.00.09 – criminal procedure

Annotation. In the article they are considered actual questions, concerning surrender of persons sentenced (convicted) to deprivation of liberty from international criminal judicial bodies for serving punishment, analyzed norms of international legal acts and national legislation of post-soviet countries. It is noted the absence of uniform of post-soviet countries deliberately given question, because only some of post-soviet countries are member states of international criminal judicial bodies. (Example-ICC).

Key words: international cooperation, surrender of persons, international judicial body, international criminal court (ICC), post-soviet countries, international agreements, criminal procedural legislation, foreign state, criminal case.

**СУПОРИДАНИ ШАХСОНЕ, КИ БА АЗ ОЗОДИ МАҲРУМ МАҲКУМ
ГАРДИДААНД АЗ СУДҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ БАРОИ АДОИ
МИНБАЪДАИ ЧАЗО БА ДАВЛАТ ДАР ДОИРАИ МУРОФИАИ
ЧИНОЯТИИ ДАЛАТҲОИ ПАСОШӢРАВИ**

Абдуллоев П.С.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурории факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.ҳ.

Тел.: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Зайниддинов С.Ф.,

муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 908827947

Ихтисоси илмӣ: 12.00.09 – муҳофизати ҷиноятӣ

Фишурда. Дар мақолаи мазкур яке аз масоилҳои муҳим – супоридани шахсе, ки ба аз озодӣ маҳрум маҳкум шудаанд аз мақомоти судии байналмилалӣ ҷиноятӣ ба давлат барои адои ҷазо, таҳлили меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии давлатҳои пасошӯравӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҳамкориҳои байналмилалӣ, супоридани шахс, Суди байналмилалӣ ҷиноятӣ, давлатҳои пасошӯравӣ, давлатҳои аъзо, давлатҳои нестанд, шартномаҳои байналмилалӣ, қонунгузориҳои муҳофизати ҷиноятӣ, давлатҳои хориҷа, парвандаи ҷиноятӣ.

ПЕРЕДАЧА ЛИЦ, ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ, ДЛЯ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ ИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ УГОЛОВНЫХ СУДЕБНЫХ ОРГАНОВ В ГОСУДАРСТВО В РАМКАХ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАН

Абдуллоев П.С.,

доцент кафедры судебного права и прокурорского надзора юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Зайниддинов С.Ф.,

старший преподаватель кафедры иностранных языков юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 908827947

Научная специальность: 12.00.09 – уголовный процесс

Аннотация. Рассматриваются актуальные вопросы, касающиеся передачи лиц, осужденных к лишению свободы, из международных уголовных судебных органов в государство для отбывания наказания,

анализируются нормы международно-правовых актов и национального законодательства постсоветских стран. Отмечается отсутствие единообразия законодательства постсоветских стран относительно данного вопроса, поскольку только некоторые из них являются участниками международных уголовных судебных органов, например Международного уголовного суда.

Ключевые слова: международное сотрудничество, передача лиц, международный судебный орган, Международный уголовный суд (МУС), постсоветские страны, международные договоры, уголовно-процессуальное законодательство, иностранное государство, уголовное дело.

Surrender of persons is one of forms of international cooperation in the field of international cooperation in the field of criminal process. Under legal regulation of institution of surrender of persons, the given question holds special place. Institution of surrender is divided into two parts: the first is surrender of persons convicted to deprivation of liberty for serving sentence, that is execution of sentence; the second is for surrender of persons for execution of other judicial (court) decisions. For instance, decision of ICC on surrender of persons to ICC or court decision on applying forced treatment to hospital. There is a definite (certain) kind of surrender of persons for conducting procedural action, which is known as “temporary surrender of persons” in the legislation in the post-soviet countries and which acts for the persons under arrest. However, given question is regulated not as an institution of surrender of persons, but as a historic institution of international legal assistance on criminal cases.¹²⁵ Typical agreement of Uno provides surrender of supervising of offenders which were sentenced or released but this is not surrender of persons by its content¹²⁶.

So, there are following kinds of surrender of persons in the framework of international cooperation in criminal process of post-soviet countries which researched in the light of one concept:

1. Surrender of persons convicted to deprivation of liberty for serving sentence into other state.

2. Surrender of persons, suffering psychiatric depression for forcing medical treatment¹²⁷.

3. temporary surrender of persons, being arrested or serving punishment in the kind deprivation of liberty for providing legal service in the framework of international cooperation¹²⁸.

¹²⁵ Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). М., 2016. - С. 157–159.

¹²⁶ Типовой договор о передаче надзора за правонарушителями, которые были условно осуждены или условно освобождены. Принят резолюцией 45/119 Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1990 г.

¹²⁷ Абдуллоев П.С. Передача лиц, страдающих психическими расстройствами, для проведения принудительного лечения (на примере постсоветских стран) // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 2019. № 4. - С. 27-43.

¹²⁸ Абдуллоев П. С. Временная передача лиц, содержащихся под стражей или отбывающих наказание в виде лишения свободы, для оказания правовой помощи в рамках международного сотрудничества постсоветских стран// Правовая жизнь. 2018, №2 (22). - С. 144-167.

4. Surrender of persons to international criminal court and other international judicial bodies¹²⁹.

5. Surrender of persons convicted to deprivation of liberty from international criminal judicial bodies to state for serving sentence.

Here we will limit our discussion on the last kind of surrender of persons in the framework of international cooperation in the branch of criminal process of post-soviet states. It comes a question: is it possible in the framework of surrender of persons to transfer to a state foreign citizens? Or subject of surrender is only state or maybe international judicial bodies too. N.V.Ostroukhov and Yu.S.Romashev notice that “surrender of persons convicted by international judicial body for serving, punishment in any state very spread situation of execution of punishment in international criminal tribunals”¹³⁰.

Surrender of person convicted by international judicial body in the form of deprivation of liberty for serving sentence to a state necessary to develop. Under establishment given kind of surrender of person in has a great significance actions of international criminal tribunals ad hoc organizing by security council of UNO as auxiliary bodies of UNO. International criminal tribunals on former Yugoslavia and Ruanda established on the base of charter 7 “Act to threat of peace, violation of peace and acts of aggression” UN charter and are ad hoc judicial organs¹³¹.

According to article 27 of charter of international criminal tribunal on Former Yugoslavia (8)¹³², “imprisonment served in a state defined by international tribunal on the base of states list which declared to Security Council about their readiness to receive convicted persons according to definition of international tribunal on Ruanda”¹³³. So, in order to accept by a state convicted persons for serving sentence, it is necessary at first to surrender the convicted by international judicial bodies. Acceptance and surrender of convicted persons are interrelated (connected) and it is impossible to divide them which are called surrender of the convicted persons. Conditions in both Charters almost the same under surrender of the convicted to a state. The convicted are surrendered to any of state, which declared to UN Security Council on their readiness to accept convicted persons according to a definition of international criminal tribunal. The aim of surrender of the convicted is execution of

¹²⁹ Абдуллоев П.С. Передача лиц в Международный уголовный суд: проблемы и перспективы постсоветских стран // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. №4. 2018. - С. 57-66

¹³⁰ Остроухов Н.В., Ромашев Ю.С. Международно-правовые вопросы передачи лиц в интересах правосудия // Московский журнал международного права. 2013. № 3. С. 87.

¹³¹ Волеводз А.Г., Волеводз В.А. Современная система международной уголовной юстиции: хрестоматия. М., 2009. - С. 64.

¹³² Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. [Online] Available from: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (Accessed: 03.05.2020). (In Russian).

¹³³ Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Such Violations Committed in the Territory of Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994. [Online] Available from: <http://www.un.org/ru/law/ictcr/charter.shtml> (Accessed: 03.05.2020). (In Russian).

punishment. In accordance with Provisions of punishment as deprivation of liberty serving sentence relevant with applying legislation of concerned state under supervision of international tribunal.

Surrender of persons convicted to deprivation of liberty from international judicial body for serving sentence to a state at present became sustainable connection with permanent acting international judicial body- ICC. As it is known, in the structure of ICC does not act permanent correctional institution. Punishment, which Court decides to deprivation of liberty, executed in a state. According to part 1 article 103 of Roman statute of international Criminal Court “punishment as deprivation of liberty serving in a state”, appointed by the Court from the list of states which informed the Court about their readiness to accept person who sentenced”. In comparison with surrender of person connected by international Criminal tribunal under surrender of person, convicted by ICC, a state expresses its readiness receive person for further serving punishment, and a state registered in the list of ICC but not Security Council of the United Nations.

A state under announcement of readiness to receive convicted persons may point conditions which accepted in accordance with ICC. In what state there is legal basis on surrender of the convicted – it comes out from provision of Roman statute. According to part 3 article 103 of statute under fulfillment their powers on destination states ICC takes into account the following:

- principle, according to which member – states share responsibility for execution of punishment as deprivation of liberty;
- applying widely recognized norms international agreements of treatment with prisoners;
- opinion of sentenced person;
- citizenship of person who has been sentenced;
- as well as other factors which concern circumstances of crime or person who has been sentenced, or efficient execution of punishment and which can occur pertinent under appointed state of execution of sentence”.

International Criminal Court has the right, at any time, surrender `convicted person from one state to another. A person serving a sentence as deprivation of liberty has the right to motion before ICC on his surrender to other state. A state which receives convicted has no right to self-willed to change measure of punishment or release a person. Besides it, has no right to self-willed to take any measure of punishment for deed committed by person before his surrender or transfer to other state. In case of escape a state after consulting with ICC on the base of international agreements take measures on surrender of convicted on the international level or state may appeal to ICC with request on giving convicted person at its disposal. In accordance with part 1 article 107 of the statute “after serving punishment a person not being a citizen of a state of execution of the sentence may, in accordance with legislation of the state of execution of sentence, be transferred to a state, which oblige to receive this person, or to other state which agrees to accept this person, taking into consideration any desires of the person is subject to transfer to such state, if only

the state of execution does not give permission to this person on staying at his territory”.

And (but) if a state gave its concept to stay a person, at the territory of a state and a person in this state stays at his will 30 days after serving a sentence or a man returns to a person “immunity” does not influence (spread). So (that is) a state has the right with aim of fulfillment its obligations to surrender (transfer) a person to other state. For the purpose of fulfillment of transfer of convicted persons, deprivation of liberty by international judicial body for serving a sentence in his state some post-soviet countries provide norms in criminal-procedural legislation. But it must not be said that all these norms in full size regulate given question.

In national legislation of post-soviet countries most of the norms on execution of punishment as a deprivation of liberty and on transfer (surrender) convicted persons from ICC which provided by Roman statute, implemented in Criminal procedural code, for instance in Criminal procedural code of Latvia from 11, may, 2005. Charter 76 of criminal procedural code of Latvia “Criminal legal cooperation with international courts” in article 846 provides “execution of accusatory conviction of international court”. According to part 1 of the given article “if by international court established that punishment of the convicted person connected with deprivation of liberty must be execution in Latvia, competent institution informs immediately international court on possibility of execution of punishment or on circumstances which could be influenced essentially for execution in Latvia”.

International court fulfils supervision for execution of punishment and a person may address to international court without obstacle and confidentially. Latvia may not to alter measure of punishment because it is the right of court. During 45 days it informs international court on process of execution of punishment and other conditions and circumstances, which influence to the course of execution of punishment. In the framework of transfer of persons to whom Latvia took criminal prosecution, conviction or surrender for act, committed before transfer of persons, Latvia fulfils with consent of international court or it a person in this state, stayed at his own will 30 days after serving sentence or a man returns to the territory of Latvia after its leaving.

If after serving punishment a person has no right or he is not permitted to stay in Latvia, he is transferred to other state, which must receive this person or which agrees to receive him taking into account the choice of the given person (part 5 art.846) similar provision can be faced and in the law of Georgia on cooperation between ICC and Georgia from 16, November, 2004 which also implemented rules of Roman statute¹³⁴. Article 46 of above mentioned law “Execution of sentence, provided punishment as deprivation of liberty”, establishes, that passed a sentence by international court providing, execution of punishment as deprivation of liberty may be responsible body agrees to satisfy according request”. But rules of Law of Georgia on collaboration give

---

¹³⁴ Law of Georgia on Cooperation of Georgia With the International Criminal Court. [Online] Available from: www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/georgia-icc-law-161104.htm (Accessed: 03.05.2020). (In Russian)

preference to its legislation. In accordance with part 5 pointed article other questions, concerning execution of sentence are decided in accordance with acting Georgian legislation”. Criminal procedural code of Ukraine from 13, April, 2012 of charter 46 “” admission and execution of sentences of courts of Foreign states and transfer of convicted persons” in article 614 provides norms on “admission and execution of sentences of international judicial institutions”, although in mentioned charter are not pointed “international judicial institutions” in accordance with given article “admission and execution in Ukraine sentences of international judicial institutions, as well as receiving persons, convicted by such courts to deprivation of liberty, implemented according to the rules of the given Code on the ground of international agreement consent to obligation of which given by Parliament of Ukraine”.

Analogous rules provide Criminal procedural code of Kazakhstan from 4, July, 2014 “Admission and execution in the Republic of Kazakhstan sentences of international judicial instructions as well as deprivation of liberty implemented according to the rules of given Code on the ground of international agreement of the Republic of Kazakhstan” (article 611). Criminal procedural Code of Kazakhstan, in spite of having experience in given sphere, on some considerations not enough grounded regulated questions of international cooperation. For example, cooperation with international bodies is not provided in charter on admission and execution of sentences and decisions of courts of Foreign states, but provided admission and execution of sentences of international judicial institutions: are international judicial institutions – is it a Foreign state really? Surrender of convicted from international judicial body into state on post-soviet space still being in the state of formation. Most of post-soviet countries do not provide norms on mentioned kind of surrender of persons of at least on execution of sentence of international judicial body.

Latvia, Georgia, Ukraine and Kazakhstan provide rules on execution of sentence of international court and on this ground we may make a conclusion that in these countries (states) a surrender of convicted from international judicial body develops and these states admitted necessity of receiving persons, convicted by international judicial body. Latvia and Georgia as participants of Roman statute implemented norms on admission and execution of court decision. Though Criminal procedural code of Latvia uses the notion “international court” but what “international court” is unknown, this allows to cooperate in this direction with any international court which will be established in future. In this sense Criminal procedural codes of Ukraine and Kazakhstan in spite of limited feature of regulation of the given question in comparison with Criminal procedural code of Latvia and Law of Georgia has been single execution. Criminal procedural code of Ukraine and criminal procedural code of Kazakhstan share “admission and execution of sentences of international judicial institutions” and “acceptance of persons, convicted by international judicial institution to deprivation of liberty”.

Until we do not separate “admission and execution of sentences of international judicial institutions” from “acceptance of persons convicted by

international judicial institutions to deprivation of liberty” or “surrender of persons, convicted by international judicial institution to deprivation of liberty” many questions of “surrender of persons, convicted by international judicial institution to deprivation of liberty into a state will not be solved, at least, by legal regulations.

Literature:

1. Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). – М., 2016. – 224 с.

2. Абдуллоев П.С. Передача лиц, страдающих психическими расстройствами, для проведения принудительного лечения (на примере постсоветских стран) // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. – 2019. – № 4. – С. 27-43.

3. Абдуллоев П. С. Временная передача лиц, содержащихся под стражей или отбывающих наказание в виде лишения свободы, для оказания правовой помощи в рамках международного сотрудничества постсоветских стран // Правовая жизнь. – 2018 – №2 (22). – С. 144-167.

4. Абдуллоев П.С. Передача лиц в Международный уголовный суд: проблемы и перспективы постсоветских стран // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – №4. – 2018. – С. 57-66.

5. Волеводз А.Г., Волеводз В.А. Современная система международной уголовной юстиции. Хрестоматия. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2009. – 536 с.

6. Остроухов Н.В., Ромашев Ю.С. Международно-правовые вопросы передачи лиц в интересах правосудия // Московский журнал международного права. – 2013. – № 3. – С. 83-91.

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА: ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Левченко Е.В.,

к.э.н., доцент кафедры экономической безопасности
Социально-экономического института СГТУ имени Гагарина Ю.А.

Тел.: +79085550506

Е-mail: inter_dep3@ssla.ru

Левченко А.А.,

к.п.н., руководитель сектора миграционного сопровождения и учета Саратовской государственной юридической академии

Тел.: +79085550506

Е-mail: inter_dep3@ssla.ru

Аннотация. Становление развитие цифровой экономики Российской Федерации невозможно без обеспечения эффективной бюджетной политики, особенно в условиях нестабильности экономических, социальных и политических процессов. Бюджетная политика играет важную роль в экономическом развитии страны и отражает финансовую и товарно-ресурсную сбалансированность экономики. Происходящие в последнее десятилетие проблемы, связанные с сокращением экономической активности в России, снижением доступности заемных ресурсов, ухудшением кредитных рейтингов, волатильностью валютного рынка и прочее провоцируют возникновение рисков и угроз в бюджетной сфере. С одной стороны, негативное влияние рисков и угроз вызвало стагнацию доходной части. С другой стороны, в настоящее время ресурсов, которые аккумулируются в консолидированных бюджетах субъектов Федерации, явно недостаточно для финансового обеспечения финансирования проектов в области цифровой экономики. Такое развитие событий в сфере государственных финансов значительно повышает актуальность исследований, нацеленных на совершенствование методов и инструментов диагностики рисков и угроз в процессе реализации бюджетной политики, а также поиск резервов, позволяющих повысить ее эффективность. В рамках статьи авторами была предпринята попытка выявить и минимизировать угрозы в процессе реализации бюджетной политики как фактора развития цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, государственная бюджетная политика, риски, угрозы.

**СИЁСАТИ ҲУҚУҚӢ ДАР СОҲАИ БУЧЕТИ ДАВЛАТӢ:
ДУРНАМО ВА МУШКИЛОТИ ТАТБИҚ****Левченко Е.В.,**

н.и.и., дотсенти кафедраи амнияти иқтисодии Институти иҷтимоӣ-иқтисодии ДДТС ба номи Гагарин Ю.А.

Тел.: +79085550506**E-mail:** inter_dep3@ssla.ru**Левченко А.А.,**

н.и.с., мудири шӯбаи дастгири ва бақайдгирии муҳочирати Академияи давлатии ҳуқуқи Саратов

Тел.: +79085550506**E-mail:** inter_dep3@ssla.ru

Фишурда. Ташаккули рушди иқтисоди рақамии Федератсияи Россия бидуни таъмини сиёсати муассири буҷа, хусусан дар шароити ноустувории равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ғайриимкон аст. Сиёсати фискалӣ дар рушди иқтисодии кишвар нақши муҳим дорад ва тавозуни молиявӣ ва молӣ-захиравии иқтисодиётро инъикос мекунад. Мушкилоте, ки дар даҳсолаи охир ба амал омадаанд, бо коҳиши фаъолияти иқтисодӣ дар Русия, кам шудани дастрасии захираҳои қарзӣ, бад шудани рейтингҳои қарзӣ, ноустувории бозори асъор ва ғайра алоқаманданд ва онҳо дар соҳаи буҷет пайдоиши хавфу хатарҳоро ба вучуд меоранд. Аз як тараф, таъсири манфии хавфҳо ва таҳдидҳо руқуди қисми даромадро ба вучуд овард. Аз тарафи дигар, дар айни замон, захираҳое, ки дар буҷетҳои консолидатсионии сохторҳои Федератсия ҷамъ мешаванд, бешубҳа барои дастгирии молиявии лоиҳаҳои соҳаи иқтисоди рақамӣ кофӣ нестанд. Ин рушди чорабиниҳо дар соҳаи молияи давлатӣ аҳамияти таҳқиқотро, ки ба такмили усулҳо ва воситаҳои ташхиси хатарҳо ва таҳдидҳо дар чараёни татбиқи сиёсати буҷетӣ, инчунин ҷустуҷӯи захираҳо барои баланд бардоштани самаранокии он нигаронида шудаанд, ба таври назаррас зиёд мекунад. Дар доираи мақола муаллифон кӯшиш ба харҷ доданд, ки таҳдидҳоро дар раванди татбиқи сиёсати буҷа муайян намуда, барои бартараф намудани онҳо андешаҳои судмандро манзур созанд.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, сиёсати буҷети давлатӣ, хавфҳо, таҳдидҳо.

**LEGAL POLICY IN THE FIELD OF THE STATE BUDGET:
PROSPECTS AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION****Levchenko E.V.,**

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Security of the Socio-Economic Institute of SSTU named after Gagarin Yu.A.

Phone: +79085550506**E-mail:** inter_dep3@ssla.ru**Levchenko A.A.,**

Candidate of Political Science, Head of the Sector for Migration Support and Accounting, Saratov State Law Academy

Phone: +79085550506**E-mail:** inter_dep3@ssla.ru

Annotation. The formation of the development of the digital economy of the Russian Federation is impossible without ensuring an effective budget policy, especially in the context of instability of economic, social and political processes. Fiscal policy plays an important role in the economic development of the country and reflects the financial and commodity-resource balance of the economy. The problems occurring in the last decade, associated with a reduction in economic activity in Russia, a decrease in the availability of borrowed resources, a deterioration in credit ratings, volatility in the foreign exchange market, etc., provoke the emergence of risks and threats in the budgetary sphere. On the one hand, the negative impact of risks and threats caused the stagnation of the revenue side. On the other hand, at present, the resources that are accumulated in the consolidated budgets of the constituent entities of the Federation are clearly not enough to provide financial support for financing projects in the digital economy. This development of events in the field of public finance significantly increases the relevance of research aimed at improving methods and tools for diagnosing risks and threats in the process of implementing budgetary policy, as well as searching for reserves to increase its effectiveness. Within the framework of the article, the authors made an attempt to identify and minimize threats in the process of implementing budgetary policy as a factor in the development of the digital economy.

Key words: digital economy, state budget policy, risks, threats.

Введение. В настоящее время наблюдается стремительный рост цифровой экономики в нашей стране. В период с 2011 по 2019 гг. цифровая экономика росла в 8,5 раз быстрее, чем экономика России в целом, и

обеспечила четверть прироста ВВП страны¹³⁵. В программе развития цифровой экономики РФ к приоритетным задачам относится формирование информационной инфраструктуры, обеспечение синергии во взаимодействии государства, бизнеса, научного сообщества и населения в цифровой среде, обеспечение должного уровня финансирования инновационных разработок в области цифровизации. Реализация поставленных задач не представляется возможной без эффективной бюджетной политики государства¹³⁶.

Роль бюджетной политики в формировании и развитии цифровой экономики изучается многими авторами, такими как Г.А. Кисилев, Т.Л. Смирнова, А.И. Гладырева, С.Н. Рукина, Д.А. Абраменко, Ф.Ф. Ханафеева, В.К. Сенчагов, Т.М. Седова, Е.А. Смагина, Т.И. Заяц и Е.В. Головач, В.Ю. Квачко, А.В. Добрынина и др.¹³⁷. Систематизируя их работы, представляется возможным конкретные функции бюджетной политики государства в развитии цифровой экономики: Первая, фискальная функция, в рамках функционирования бюджетной системы страны создается финансовая база для развития цифровой экономики; Вторая функция экономического регулирования, заключающаяся в том, что государство использует доходы для финансирования проектов в области цифровой трансформации; Третья, это распределительная функция, поскольку бюджет страны используется для перераспределения национального дохода между различными отраслями экономики и категориями граждан путем предоставления бюджетных средств, в том числе для исполнения программ развития цифровой экономики.

На 2020 год Российская Федерация в международном рейтинге глобальной конкурентоспособности занимает 43-е место, значительно отстав от многих наиболее конкурентоспособных экономик мира, таких, как Швейцария, Сингапур, Соединенные Штаты Америки, Нидерланды, Германия, Швеция, Великобритания, Япония, Гонконг и Финляндия¹³⁸. В связи с этим, в программе развития цифровой экономики четко определены

---

¹³⁵ Индикаторы цифровой экономики: 2020: статистический сборник / Г. И. Абдрахманова, К. О. Вишнеvский, Л. М. Гохберг и др.; Нац. исслед. ун-т И60 «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2020. – С. 67.

¹³⁶ Распоряжение Правительства РФ от 27.07.2017 N 1632-р об утверждении программы «Цифровая экономика Российской Федерации».

¹³⁷ Киселев Г.А. Результаты историко-теоретического анализа бюджетной политики // В сборнике: Модернизация России: ключевые проблемы и направления их решения Материалы международной научно-практической конференции студентов, магистрантов и аспирантов. Под ред. Е.В. Конеевой. 2019. С. 87-93.; Кондрат Е.Н. Финансовая безопасность как объект финансового контроля // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. 2012. № 2. С. 30-37.; Гладырева А.И. Политика государства и задачи в области бюджетного планирования Российской Федерации на 2019 - 2021 гг. // Академия педагогических идей Новация. 2019. № 7. С. 13-16.; Смагина Е.А. Роль федерального бюджета в экономике страны // Синергия Наук. 2018. № 21. С. 101-106.; Смирнова Т.Л. Методологические подходы к оценке социально-экономического развития регионов на основе приоритетов бюджетной политики РФ // Экономические отношения. 2019. Т. 9. № 2. С. 1125-1136.; Сенчагов В.К. Бюджет России: развитие и обеспечение экономической безопасности: Монография / В.К.Сенчагов - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. – С 11-12.

¹³⁸ Индикаторы цифровой экономики: 2020: статистический сборник / Г. И. Абдрахманова, К. О. Вишнеvский, Л. М. Гохберг и др.; Нац. исслед. ун-т И60 «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2020. – С. 67.

«узкие» места для повышения эффективности и конкурентоспособности на национальном и глобальном цифровом рынке. Среди них выделены низкий уровень инноваций и неразвитость бизнеса, а также недостаточно развитые государственные и частные институты, финансовый рынок, неэффективная бюджетная политика.

Опираясь на вышесказанное можно заключить, что роль бюджетной политики в развитии цифровой экономики очень высока, ввиду чего исследование данного вопроса актуально с практической и теоретической точек зрения. Целью данной статьи является выявление и минимизация угроз в процессе реализации бюджетной политики как фактора развития цифровой экономики.

Теоретический анализ. Современная бюджетная политика представляет собой совокупность организационно-экономических отношений, возникающих в процессе реализации государственного регулирования формирования, расходования, динамической сбалансированности и обеспечения социально-экономической направленности бюджетной системы¹³⁹. Реализация функций бюджетной политика как фактора развития цифровой экономики происходит с учетом специфических особенностей построения бюджета в нашей стране и имеет несколько характерных тенденций.

Первая тенденция связана со сложностью реализации функции финансирования развития цифровой экономики. Проект федерального бюджета на 2020-2021 годы формируется с учетом разрабатываемой бюджетной стратегии Российской Федерации на период до 2030 года, содержащей прогноз важнейших бюджетных показателей на долгосрочную перспективу (Таблица 1). Перспективные прогнозные данные бюджетной стратегии Российской Федерации, показывают негативную траекторию обстоятельств развития государственных финансов вплоть до 2030 г. в связи с отрицательной динамикой возможности доходов и расходов бюджетной системы страны.

Таблица 1 Прогнозные значения федерального бюджета РФ, в % к ВВП¹⁴⁰

Показатель	2020	2025	2030
Доходы	16,6	15,4	14,2
<i>в том числе</i>			
Нефтегазовые доходы	6,9	5,9	4,7
Ненепфтегазовые доходы	9,7	9,5	9,5
Расходы	17,0	15,7	14,5
Дефицит (профицит)	-0,4	-0,3	-0,3
Ненепфтегазовый дефицит	-7,8	-7,0	-6,0
Резервный фонд и ФНБ	9,8	10,2	9,9

¹³⁹ «Бюджетный кодекс Российской Федерации» от 31.07.1998 N 145-ФЗ (ред. от 27.12.2018) // Собрание законодательства Российской Федерации, № 31, ст. 3823.

¹⁴⁰ Бюджетный прогноз Российской Федерации на период до 2036 года [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.minfin.ru/common/upload/library/2019/04/main/Budzhetniy_prognoz_2036.pdf

Государственный долг РФ	13,2	13,9	14,7
-------------------------	------	------	------

Согласно данным, представленным в таблице 1 в бюджетной стратегии Российской Федерации доходы бюджетной системы постепенно будут снижаться с 34,5% ВВП в 2020 г. до 32,7% ВВП – в 2030 г. Расходы федерального бюджета будут снижаться с 17% ВВП в 2020 г. до 14,5% ВВП – в 2030 г. Прогноз Минфина РФ о бюджетной системе до 2030 г. не позволяет сделать вывод, что федеральный бюджет будет иметь в перспективе больше возможности для финансирования проектов в области развития цифровой экономики.

Вторая тенденция связана с политикой государства, нацеленной на сохранение бездефицитности бюджета. В перспективе до 2030 года государство явно планирует сокращать свои распределительные функции, переводя их на рыночные принципы реализации в виде платных государственных услуг, сохраняя лишь расходы на базовое социальное обеспечение граждан. Следование праволиберальной догме «ухода государства из экономики», нацеленность на ограничения и минимизацию расходов на цифровую экономику, науку, образование, здравоохранение (в % к ВВП), обеспечение бездефицитности бюджета¹⁴¹.

Третьей тенденцией развития бюджетной политики России как фактора развития цифровой экономики является ее излишняя централизация (при формальной децентрализации) и фискальная направленность. Эта же тенденция многими учеными формулируется как проблема бюджетной политики. В целях цифрового развития страны, доминирование фискальной функции над стимулирующей нельзя признать целесообразным в связи с тем, что она укрепляет, и даже увеличивает зависимость экономического развития регионов и муниципальных образований, не содействует более полному применению обстоятельств их саморазвития, требует централизации колоссальных финансовых ресурсов на федеральном уровне.

Выявленные тенденции образуют ряд проблем, что порождает риски и угрозы в процессе реализации бюджетной политики как фактора развития цифровой экономики. В рамках данной статьи будем понимать под термином угроза любой фактор, способный привести к нарушению экономической безопасности бюджетной системы (возникновению риска). Классифицировать риски и угрозы, возникающие в процессе реализации бюджетной политики можно по трем категориям:

1. Общие бюджетные риски (риск неустойчивости бюджетной системы; риск несбалансированности бюджетной системы; риск зависимости бюджета от внешних источников;

2. Риски структуры расходов бюджета (степень достижения целевых показателей государственных программ в сфере развития цифровой экономики; отклонение фактических данных от плановых, в %; исполнение планов конкретными администраторами расходов; рост реальных

¹⁴¹ Сенчагов В.К. Бюджет России: развитие и обеспечение экономической безопасности: Монография / В.К.Сенчагов - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. – С 11-12.

показателей цифрой экономики; доступность и открытость информации о расходовании бюджетных средств);

3. Риски структуры доходов бюджета (риск несбалансированности доходной части бюджета; риск зависимости доходов бюджета от внешних источников).

Ввиду ограниченными объемами, в рамках научной статьи будут выделены наиболее существенные риски и угрозы в процессе реализации бюджетной политики как фактора развития цифровой экономики.

Эмпирический анализ. Теоретический анализ выявил негативные тенденции развития бюджетной системы в России, которые в особо сложные периоды времени были обусловлены влиянием мировых финансовых кризисов 2008 и 2014 гг.. Эмпирический анализ посвящен диагностике угроз, возникающих в процессе реализации бюджетной политики на основе показателей исполнения федерального бюджета в 2011-2019.

Выявлены риск неустойчивости бюджетной системы в частности по показателям ликвидности, недостаточного финансового левериджа и наличия риска несбалансированности. Результаты расчета риска неустойчивости бюджетной системы представлены в таблице 2.

Таблица 2 Показатели устойчивости бюджетной системы

Коэффициенты	Формула расчета	Значение	2019*	2020*	Порог
Коэффициент абсолютной ликвидности ($K_{ап}$)	$K_{ап} = \frac{\text{Налоговые доходы}}{\text{Расходы}}$	Показывает ту часть расходов, которую бюджет может реализовать за счет налоговых поступлений	0,28	0,32	$K_{ап} \geq 0,2 - 0,5$
Коэффициент «критической оценки» ($K_{ко}$)	$K_{ко} = \frac{\text{Налоговые доходы} + \text{Неналоговые доходы}}{\text{Расходы}}$	Показывает, какая часть расходов может быть профинансирована за счет собственных средств	0,55	0,62	$K_{ко} \geq 1$
Доля налоговых поступлений в доходах бюджета	$\text{Доля}_н = \frac{\text{Налоговые доходы}}{\text{Доходы}}$	Показывает долю налоговых доходов в общих доходах бюджета	0,31	0,27	$\text{Доля}_н \geq 0,3$
Коэффициент дефицитности	$K_{дб} = \frac{\text{Дефицит}}{\text{Доходы}}$	Характеризуют	0,91	1,16	Устойчивое

бюджета (К _{дб})	бюджета / Расходы бюджета	устойчивость финансового положения			финансово е положение
Финансовый леверидж (ФЛ)	ФЛ = Задолженно сть бюджета / Расходы*10 0%		44,47	37,5 5	Неустойчи вое финансово е положение
Коэффициент бюджетного покрытия (К _{бп})	К _{бп} = Доходы бюджета/ расходы бюджета	Показывает наличие дефицита/проф ицита бюджета	0,91	1,16	К _{бп} ≥ 1
Коэффициент предела обслуживания государствен ного долга (К _{од})	К _{од} = Расходы на обслуживан ие гос.долга/ Расходы	Показывает возможности обслуживать государствен ный долг и обязательства	0,043	0,04 8	К _{од} ≤ 0,15

*Данные представлены на 01 января текущего года

Бюджетный риск несбалансированности является одним из ключевых рисков, входящих в группу рисков бюджетной системы. Его происхождение обязано не только возможности формирования бюджетов всех уровней российской бюджетной системы с дефицитом, закрепленное в Бюджетном Кодексе. формулу для оценки риска несбалансированности федерального бюджета

$$R = 500 * \left(\frac{D + P}{\sqrt{DP}} - 2 \right);$$

При значении R=1 разница между показателями D и P должна составить ±9,356% в расчете к минимальной величине. Например, применительно к терминологии бюджетной системы в случае превышения P над D (дефицит), величина дефицита в расчете к D составит -9,356%. Эта величина близка к 10% - предельным ограничением дефицита федерального бюджета согласно требованиям Бюджетного Кодекса РФ.

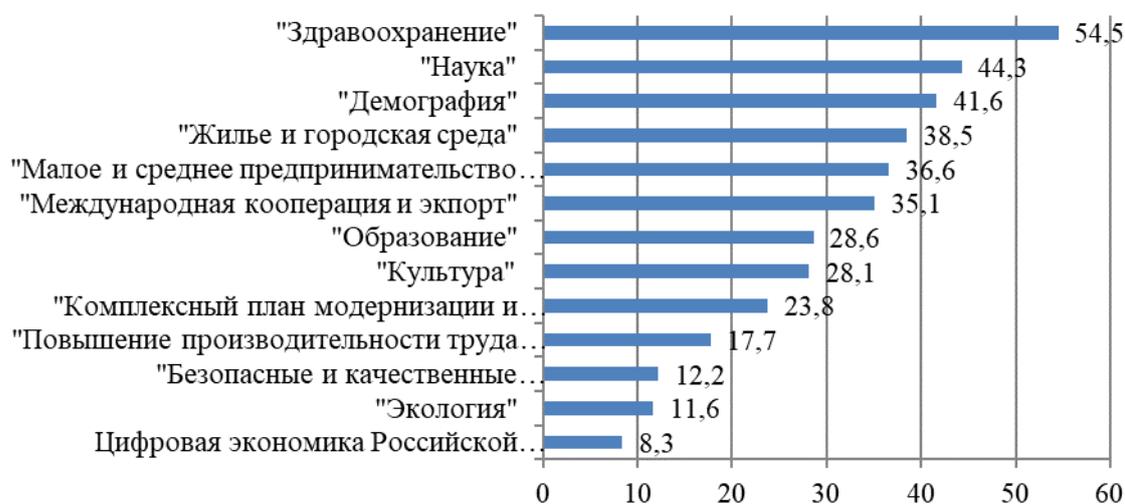
Таблица 3 Динамика риска несбалансированности федерального бюджета РФ

Год	Доходы бюджета, в млрд. руб.	Расходы бюджета, в млрд. руб.	дефицит/профицит, %	Коэффициент R
2011	8305	10117	18,12	4,90
2012	11367	10925	4,42	0,26
2013	12855	12895	0,394	0,07

2014	13019	13392	3,23	0,11
2015	14496	14831	3,34	0,10
2016	13659	15620	19,61	2,29
2017	13460	16416	29,56	3,96
2018	15088	16420	13,31	0,95
2019	19454	16713	27,41	2,91

Полученный коэффициент R , в большинстве исследуемых периодов получился больше 1, это говорит о том, что присутствует риск несбалансированности федерального бюджета. На протяжении рассматриваемого периода наименьший риск несбалансированности бюджета наблюдался в 2013 г. – 0,07. В 2018 г. бюджет был несбалансированным, расходы значительно превышали доходы, и риск несбалансированности составил 0,95. В 2019 г. бюджет был также несбалансированным, доходы значительно превышали расходы, и риск несбалансированности составил 2,91. Подразумевается, что профицит бюджета отражает эффективную бюджетную политику, в том время как дефицит свидетельствует о финансовых проблемах. В то же время нельзя сделать однозначных выводов, поскольку необходимо рассматривать истинные причины сложившейся ситуации. Так как причиной профицита бюджета может быть недофинансирование необходимых статей расходов, профицит бюджета может рассматриваться как негативное состояние экономики страны¹⁴².

Эффективность бюджетной политики характеризуется выполнением государственных программ. Исполнение расходов бюджета на выполнение государственных программ по итогам 2019 года (январь-август) представлено на рисунке 1.

Рисунок 1 Уровень исполнения расходов федерального бюджета на нацпроекты, в %

¹⁴² Манахова И.В., Лузгина К.С. Бюджетная безопасность региона (на примере Саратовской области) // Вестник саратовского государственного социально-экономического университета. 2019. № 3 (77). С. 130-134

Согласно данным, представленным на рисунке 1, уровень исполнения расходов на реализацию нацпроектов (32,4 %) на 10,1 процентного пункта ниже среднего уровня исполнения расходов федерального бюджета (42,5 %). На низком уровне (менее 25 %) исполнены расходы по 4 нацпроектам и Комплексному плану. Не осуществлялись расходы по 9 из 76 федеральных проектов. Особо низкий уровень исполнения наблюдается по программе развития цифровой экономики. По итогам 2019 года, на низком уровне (менее 25 %) исполнены расходы по 9 главным распорядителям: Минкомсвязь России – 11,7 %; Ростуризм – 12,5 %; ФАДН России – 14,6 %; Росмолодежь – 16,8 %; Минпросвещения России – 18,2 %; Росморречфлот – 21,7 %; ФГБКУ «Государственный Эрмитаж» – 23,4 %; Росавиация – 23,7 %; Росавтодор – 24,3 %.

Угроза бюджетного риска структуры расходов заключается: во-первых, в несоблюдении органами исполнительной власти установленных сроков подготовки отдельных нормативных правовых актов Правительства Российской Федерации и ведомственных нормативных актов, обеспечивающих реализацию федерального закона о федеральном бюджете на очередной финансовый год и плановый период; во-вторых, затяжной характер проведения конкурсных процедур по заключению государственных контрактов; в-третьих, отсутствие утвержденной проектно-сметной документации строительным объектам; в-четвертых, сезонный характер проведения ряда мероприятий. Выявленные угрозы в бюджетной политике в области исполнения федерального бюджета по расходам приводят к недофинансированию важных государственных задач.

Таким образом, были идентифицированы следующие группы рисков, связанных с реализацией бюджетной политики, препятствующие развитию цифровой экономики: во-первых, бюджетные риски (имеется риск неустойчивости бюджетной системы); во-вторых, риск несбалансированности бюджета; в-третьих, риски структуры расходов бюджета (высокая степень достижения целевых показателей государственных программ в области цифровой экономики, наблюдается отклонение фактических данных от плановых, наблюдается неисполнение планов конкретными администраторами расходов).

По результатам исследования проблем в бюджетной политике в области развития цифровой экономики можно предложить механизм программно-целевого бюджетирования. Механизм программно-целевого бюджетирования предполагает развитие бюджетной политики в направлениях: во-первых, корректировки целей и задач госпрограмм в соответствии с программой развития цифровой экономики; во-вторых, формирование количественных показателей оценки эффективности госпрограмм в соответствии с поставленными задачами; в-третьих, использовать комплексный показатель эффективности реализации госпрограммы, учитывающий достижение как целевых, так и финансовых показателей. Меры по увеличению государственного контроля за

реализацией программно-целевого бюджетирования в целях развития цифровой экономики должны быть направлены на совершенствование учета программных расходов, направляемых на их реализацию, а также эффективность и результативность финансирования госпрограмм.

Заключение. Таким образом по результатам изучения государственной бюджетной политики как фактора развития цифровой экономики были получены следующие результаты.

Во-первых, конкретизированы функции бюджетной политики государства в развитии цифровой экономики (фискальная функция; функция экономического регулирования; распределительная функция).

Во-вторых, были идентифицированы следующие группы рисков, препятствующих развитию цифровой экономики: во-первых, бюджетные риски (имеется риск неустойчивости бюджетной системы); во-вторых, риск несбалансированности бюджета; в-третьих, риски структуры расходов бюджета). Минимизация данных рисков может быть осуществлена с помощью механизма программно-целевого бюджетирования, который предполагает развитие бюджетной политики в направлениях корректировки целей и задач госпрограмм в соответствии с программой цифровой экономики, формировании количественных показателей оценки эффективности госпрограмм в соответствии с поставленными задачами.

Литература:

1. Индикаторы цифровой экономики: 2020: статистический сборник / Г. И. Абдрахманова, К. О. Вишнеvский, Л. М. Гохберг и др.; Нац. исслед. ун-т ИБ0 «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2020. – С. 12-67.

2. Сенчагов В.К. Бюджет России: развитие и обеспечение экономической безопасности: Монография / В.К.Сенчагов – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. – С 11-12.

3. Судакова А.Е., Агарков Г.А., Тарасьев А.А. Бюджетное планирование и прогнозирование // учебное пособие: Рекомендовано методическим советом Уральского федерального университета для студентов вуза, обучающихся по направлению подготовки 38.03.01 - Экономика / Министерство образования и науки Российской Федерации, Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина. – Екатеринбург, 2019. – С. 45.

4. Абраменко Д.А. Проблемы координации бюджетной и денежно-кредитной политики России // Вестник современных исследований. 2019. № 3.10 (30). С. 4-8.

5. Берг Н.А., Волкова О.Р. Роль федерального казначейства в исполнении федерального бюджета // Молодой ученый. 2019. № 2 (240). С. 103-105.

6. Гладырева А.И. Политика государства и задачи в области бюджетного планирования Российской Федерации на 2019 - 2021 гг. // Академия педагогических идей Новация. – 2019. – № 7. – С. 13-16.

7. Добрынина А.В. Роль федерального бюджета в развитии агропромышленного комплекса России // В сборнике: российская экономика: взгляд в будущее материалы IV Международной научно-практической конференции: в 3 частях . – 2018. – С. 116-124.

8. Киселев Г.А. Результаты историко-теоретического анализа бюджетной политики // В сборнике: Модернизация России: ключевые проблемы и направления их решения Материалы международной научно-практической конференции студентов, магистрантов и аспирантов / Под. ред. Е.В. Конеевой. 2019. – С. 87-93.

9. Кондрат Е.Н. Финансовая безопасность как объект финансового контроля // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. – 2012. – № 2. – С. 30-37.

10. Мананкина М.В., Егорова И.С. Риск-ориентированный подход в государственном аудите // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2019. – Т.17. – № 3. – С. 130-135.

11. Манахова И.В., Лузгина К.С. Бюджетная безопасность региона (на примере Саратовской области) // Вестник саратовского государственного социально-экономического университета. – 2019. – №3(77). – С. 130-134

12. Рукина С.Н., Денисова И.П. Бюджетная политика, стимулирующая развитие субъектов Российской Федерации // Тенденции развития науки и образования. – 2019. – № 47-3. – С. 67-71.

13. Русакова О.И. Финансовые риски государства // Финансовые аспекты структурных преобразований экономики. – 2019. – №5. – С. 418-424.

14. Смагина Е.А. Роль федерального бюджета в экономике страны // Синергия Наук. – 2018. – №21. – С. 101-106.

15. Смирнова Т.Л. Методологические подходы к оценке социально-экономического развития регионов на основе приоритетов бюджетной политики РФ // Экономические отношения. – 2019. – Т.9. – №2. – С. 1125-1136.

16. Ханафеев Ф.Ф., Нигматулина Э.Ф. Устойчивость бюджетной политики как фактор обеспечения экономической безопасности // Инновационное развитие экономики. – 2019. – №2(50). – С. 352-357.

17. Бюджетный прогноз Российской Федерации на период до 2036 года [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.minfin.ru/common/upload/library/2019/04/main/Budzhethnyy_progn_oz_2036.pdf

18. «Бюджетный кодекс Российской Федерации» от 31.07.1998 N 145-ФЗ (ред. от 27.12.2018) // Собрание законодательства Российской Федерации, № 31, ст. 3823.

19. Распоряжение Правительства РФ от 27.07.2017 N 1632-р об утверждении программы «Цифровая экономика Российской Федерации».

**ПАЖӢҲИШИ МАСЪАЛАИ ҚУРМАНГОРӢ
(КРИМИНАЛИЗАТСИЯ)-И ТАШКИЛИ ФАӢОЛИЯТИ ТАШКИЛОТИ
ИФРОТГАРОӢ (ЭКСТРЕМИСТӢ)**

Мирзоахмедов Ф.А.,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.
Тел.: (+992) 919533611
E-mail: mfa2@yandex.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷрои
ҷазои ҷиноятӣ

Муқарриз: Сафарзода А.И. доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда. Дар мақолаи мазкур таҳқиқи масоили криминализатсияи ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ (ифротгароӣ), анҷом дода шудааст. Дар натиҷаи омӯзиши доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қонунгузори ҷиноятӣ оиди мавзӯи таҳқиқшаванда, муаллиф ба хулоса меояд, ки хубтар мешуд, ки дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир намудани ин ҷиноят аз тарафи шахси мансабдор, дар ҳолати ретсидиви хавфнок ва махсусан хавфнок инчунин такроран содир намудани ин ҷиноят, пешбинӣ карда мешуд.

Калидвожаҳо: ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат, экстремизм, ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ (ифротгароӣ), ҷиноятҳои экстремистӣ, фаъолияти экстремистӣ, криминализатсия, таркиби ҷиноят.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ КРИМИНАЛИЗАЦИИ ОРГАНИЗАЦИИ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКСТРЕМИСТСКИХ ОРГАНИЗАЦИИ**

Мирзоахмедов Ф.А.,
доцент кафедры уголовного права и
противодействия коррупции
юридического факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н.
Тел.: (+992) 919533611
E-mail: mfa2@yandex.ru

Научная специальность: 12.00.08 – Уголовное право и криминология;
уголовно-исполнительное право

Рецензент: Сафарзода А.И., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье исследуются проблемы криминализации организации деятельности экстремистских организации. В результате изучения доктрины уголовного права и уголовного законодательства по теме исследования, автор приходит к выводу, что было бы правильно и целесообразно, если в Уголовном кодексе Республики Таджикистан установят уголовную ответственность за совершение деяния должностным лицом, а также при опасном или особо опасном рецидиве и при повторном совершение указанных деяний.

Ключевые слова: преступления против основ конституционного строя и безопасности государства, экстремизм, организация деятельности экстремистских организации, экстремистские преступления, экстремистская деятельность, криминализация, состав преступления.

STUDY OF THE PROBLEMS OF CRIMINALIZATION OF THE ORGANIZATION OF ACTIVITIES OF EXTREMIST ORGANIZATIONS

Mirzoakhmedov F.A.,
associate Professor of the Department of
Criminal Law and Anti-Corruption Law,
Faculty of Law, Tajik National University
Phone: (+992) 919533611
E-mail: mfa2@yandex.ru

Scientific specialty: 12.00.08 – Criminal law and criminology; penal law

Reviewer: Safarzoda A.I., Doctor of Law, Professor

Annotation. The article explores the problems of criminalizing the organization of extremist organizations. As a result of studying the doctrine of criminal law and criminal law on the subject of the study, the author concludes that it would be appropriate and appropriate if the Criminal Code of the Republic of Tajikistan establishes criminal responsibility for the commission of an act by an official, as well as in a dangerous or particularly dangerous relapse and in the re-commission of these acts.

Keywords: crimes against the foundations of the constitutional system and state security, extremism, organization of activities of extremist organizations, extremist crimes, extremist activity, criminalization, corpus delicti.

Дар замони муосир яке аз намуди ҷиноятҳое, ки ба асосҳои соҳти конституционӣ ва амнияти давлатӣ хавфи ҷиддӣ ба миён меоваранд, ин ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ дошта мебошанд, ки онҳо ба барангехтани кинаю адоват байни одамон, тағйир додани самти сиёсии давлат, тезутунд кардани шиддати иҷтимоӣ, коҳиш додани обрӯю нуфузи давлатҳо, равона карда шудаанд, ки мубориза бар зидди онҳо хусусияти байналмиллалӣ гирифтааст.

Дар байни ҷиноятҳои мазкур ҷои махсусро ҷинояти ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ (ифротгарой) ишғол меамояд, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои он дар моддаи 307³ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КҶ ҚТ), пешбинӣ гардидааст. Ҷинояти мазкур дар қисми 1 моддаи 307³ КҶ ҚТ ҳамчун ташкили фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё динӣ ё дигар ташкилоте, ки нисбати он аз ҷониби суд қарори эътибори қонунӣ пайдо карда дар бораи барҳам додан ё манъи фаъолиятҳо бо сабаби ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ қабул шудааст, муайян шудааст. Яъне сухан дар ин ҷо оиди ду аломати объективии ин ҷиноят меравад:

1. Яқум, эътибори қонуни пайдо кардани қарори суд дар бораи барҳамдиҳии ин ташкилот ё манъи фаъолияти он бо сабаби он ки фаъолияти онҳо экстремистӣ эътироф шудааст.

2. Дуюм, пас аз эътибори қонунӣ пайдо кардани ин қарори суд, гунаҳгор амалҳои гуногуни ташкилиро барои идома додани фаъолияти ин ташкилот иҷро мекунад, ки нисбат ба он қарори суд дар бораи барҳам додан ё манъ кардани фаъолияти он бароварда шудааст, ба монанди: амалҳои минбаъдаи ташкилотро ба нақша гирифтани, иштирокчиёни навро ҷалб кардан, машқҳои онҳоро бо усулҳои гуногун ташкил кардан ва ғайра.

Қайд намудан бамаврид аст, ки барои манъ кардани фаъолияти ташкилотҳо ва қабул намудани қарор оиди манъи фаъолияти онҳо асоси муайян лозим аст. Чунин асосҳо дар моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2-юми январи соли 2020, № 1655 пешбинӣ гардидаанд:

- бо зӯрӣ сарнагун кардан ва ё тағйир додани сохтори конституционӣ, вайрон ва халалдор кардани соҳибхитиёрӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин мусоидат кардан ба чунин кирдорҳо;

- барангехтани кинаю адовати наҷодӣ, миллӣ, маҳалгарой, динӣ (мазҳабӣ) ва муноқишаҳои иҷтимоӣ, инчунин тарғиби махсусият ва бартарии шаҳрвандон аз нигоҳи муносибати онҳо ба дин (мазҳаб), забон, мансубияти онҳо ба миллат, наҷод ё маҳал ба таври оммавӣ ё бо истифодаи воситаҳои ахбори омма ё содир кардани ин ҳаракатҳо бо роҳи зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он;

- амалҳои, ки ба ноустувор сохтани амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудаанд;

- амалҳои, ки ба ғасб ё аз худ кардани ваколатҳои ҳокимият равона шудаанд;

- ташкил кардани гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ ё иштирок дар онҳо;

- паст задани шаъну эътибори миллӣ;

- вайрон кардани ҳуқуқ, озодаӣ, манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд вобаста ба мансубияташ ба гурӯҳи иҷтимоӣ, наҷод, миллат, қавм, маҳал, дин (мазҳаб) ва забон ё муносибати ӯ ба дин;

- чалб намудан барои иштирок дар амалҳои экстремистӣ, инчунин омӯзондани мафкураи экстремистӣ;

- монё шудан ё маҷбур кардан ба тағйир додани хусусияти фаъолияти қонунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунӣ, комиссияҳои интиҳоботӣ, ташкилот, иттиҳодияҳои дигар ва шахсони мансабдори онҳо;

- истифодаи зӯроварӣ ё таҳдиди истифодаи он нисбат ба кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ё ташкилоти дигари давлатӣ ва наздикони онҳо бо мақсади қасос гирифтани барои он амалҳое, ки бо иҷрои фаъолияти хизматӣ вобаста бошад ё ин ки хатари истифодаи зӯроварӣ вобаста ба ин асосҳо;

- ташвиқот ва ба намоиши оммавӣ гузоштани нишон, парчам ё рамзи дигари ташкилотҳои аз ҷониби суд экстремистӣ эътирофшуда;

- даъвати оммавӣ барои иҷро намудани амалҳои экстремистӣ ё интишори маводи экстремистӣ, инчунин тайёр кардан ва нигоҳ доштани онҳо бо мақсади паҳн намудан;

- нашр ва (ё) паҳн кардани маводи чопӣ, аудиоӣ, видеоӣ ва маводи дигари дорой хусусияти экстремистӣ дар воситаи ахбори омма, шабакаи интернет, воситаи алоқаи барқӣ¹⁴³.

Инак, дар асоси моддаи 11 КҶ ҚТ «Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорой тамоми аломатҳои таркиби ҷиноятӣ дар ҳамин Кодекс пешбинигардида аст»¹⁴⁴. Дар ҳамин асос таркиби ҷиноят асоси ягонаи ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқи дуруст қайд мегардад, ки «зери таркиби ҷиноят дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ бо қонуни ҷиноятӣ муайяншудае мебошад, ки кирдори барои ҷамъият хавфнокро ҳамчун ҷиноят тавсиф менамояд (яъне, масалан, ҳамчун дудӣ (м. 244 КҶ ҚТ) ё ин ки ғоратгарӣ (м. 248 КҶ ҚТ) ё авбошӣ (м. 237 КҶ ҚТ))»¹⁴⁵.

Бояд қайд намуд, ки таркиби ҷиноят, ҷӣ тавре қайд шуда буд, аз аломатҳои объективӣ ва субъективӣ иборат мебошад. Дар навбати худ аломатҳои объективӣ объект ва тарафи объективии таркиби ҷиноятро ва аломатҳои субъективӣ субъект ва тарафи субъективии таркиби ҷиноятро, тавсиф менамоянд. Ҳангоми таҳлил намудани таркиби ҷинояте, ки дар м. 307¹ КҶ ҚТ пешбини гардидааст, бояд пеш аз ҳама объекти онро муайян намудан лозим аст, барои он ки объекти ҷиноят яке аз элементҳои зарурии таркиби ҷиноят ҳисоб мегардад, ки олимони зиёди соҳа объекти ҷиноятро ҳамчун он чизе, ки ҷинояткор ба он таҷовуз меоварад ва ба он зарар мерасонад ё таҳдиди расонидани зарарро дорад, мешуморанд¹⁴⁶. Чун анъана, дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ объекти ҷиноят – ин он муносибатҳои

¹⁴³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2-юми январи соли 2020, № 1655 [Манбаи электронӣ] // URL: <http://base.mmkt.tj> (санаи мурочиат: 18.09.2020).

¹⁴⁴ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 май соли 1998 [Манбаи электронӣ] // URL: <http://base.mmkt.tj> (санаи мурочиат: 19.04.2020).

¹⁴⁵ Ниг.: Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. – М., 1996. – С. 136.

¹⁴⁶ Ниг.: Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 160.

чамъияти мебошанд, ки қонуни ҷиноятӣ аз таҷовузи ҷиноятӣ ҳифз мекунад¹⁴⁷.

Бояд қайд кард, ки қонуни ҷиноятӣ муҳимтарин муносибатҳои чамъиятиро ҳифз мекунад, масалан, ба монанди: ҳаёт, саломатӣ, озодии ҷинсӣ, амнияти чамъиятӣ, сохти конститусионӣ ва ғайра. Таърифи дурусти объекти ҷиноят, пеш аз ҳама, фарқ кардани ҷиноят аз дигар ҷиноятҳо, муайян намудани мавқеи он дар қонуни ҷиноятӣ, инчунин фарқ кардани як ҷинояти содиршуда аз дигараш ва дар ниҳоят, дуруст квалификатсия намудани ҷиноят ва таъини ҷазо, аҳамияти бузург дорад.

Олими ватанӣ В.А. Абдухамитов изҳор мекунад, ки дар КҶ ҚТ чор ҷинояти бо фаъолияти экстремистӣ алоқамандбуда вучуд доранд (моддаҳои 307¹, 307², 307³, 307⁴). Баъдан ӯ пешниҳод менамояд, ки объекти хелии ҷиноятҳои бо фаъолияти экстремистӣ алоқамандбуда муносибатҳои чамъияти мебошанд, ки ҳолати муҳофизатии чамъиятиро аз таҳдидҳои фаъолияти экстремистӣ, таъмин менамоянд. Аммо, ӯ қайд мекунад, ки ҷиноятҳои бо фаъолияти экстремистӣ алоқамандбуда бевосита ба амнияти чамъиятӣ таҳдид менамоянд. Бинобар ин, пешниҳод мегардад, ки моддаҳои 307¹, 307², 307³, 307⁴ КҶ ҚТ-ро аз боби 29 «Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлат» ба боби 21 КҶ ҚТ «Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти чамъиятӣ» гузаронида шаванд¹⁴⁸. Ҳол он, ки дар байни олимони криминолог оиди объекти ҷиноятҳои экстремистӣ ақидаҳои гуногуни баҳснок вучуд дорад. Масалан, А.Р. Хлебушкин чунин мешуморад, ки «Зери объекти хелии ҷиноятҳои экстремистӣ муносибатҳои чамъияти баромад менамоянд, ки аз манфиатҳои ҳокимияти давлатӣ иборат мебошанд, зеро объекти намудӣ бошад, муносибатҳои чамъиятӣ дар соҳаи таъмин намудани амнияти чамъиятӣ ва сохти конститусионӣ, ниғаҳдории сулҳ ва амнияти инсоният, баромад менамоянд¹⁴⁹.

Ба фикри мо, бо ақидаи А.Р. Хлебушкин қисман розӣ шудан мумкин аст, барои он ки ҷиноятҳои дар соҳаи фаъолияти экстремистӣ метавонанд ба асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлат таҷовуз оваранд, вале онҳо наметавонанд ба манфиатҳои барқарор намудани сулҳ ва амнияти инсоният зарар расонанд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаҳои муқобилмаъно вомехуранд, ки тибқи он объекти ҷиноятҳои экстремистиро амнияти чамъиятӣ ташкил медиҳад¹⁵⁰.

Б.Ш. Курбонзода қайд менамояд, ки «Пас аз таҳлили андешаҳои олимон, мо дақиқтар муайян кардани объекти умумии ҷинояти экстремистиро мувофиқи мақсад мешуморем – ин муносибатҳои иҷтимоӣ,

¹⁴⁷ Мирзоаҳмедов Ф.А. Уголовная ответственность за терроризм по законодательству Республики Таджикистан и Российской Федерации. – Душанбе, 2017. – С. 69.

¹⁴⁸ Абдухамитов В.А. Борьба с религиозным экстремизмом: уголовно-правовые, криминологические проблемы. Автореф. диссер. на соискание ученой степени докт. юрид. наук. – Бишкек, 2016. – С. 6-7.

¹⁴⁹ Хлебушкин А.Р. Преступления экстремистской деятельности в системе посягательств на основы конституционного строя Российской Федерации. – М., 2015. – С. 12.

¹⁵⁰ Ниг.: Тихий В.П. Уголовная ответственность за нарушения правил безопасности обращения с общепаспортными предметами. – Киев, 1989. – С. 6.

ки ба таъмини амнияти ҳокимияти давлатӣ ва рушди мӯътадили сохторҳои алоҳидаи он нигаронида шудаанд»¹⁵¹.

Албатта, аксари ақидаҳои олимони оид ба муайян кардани объекти ҷинояти ғайриқонунии экстремистӣ қонунигарон ба таърифи қонунгузори ҷиноятӣ ва мавқеи он дар ҚҶ ҚТ мувофиқат мекунад ва аз ин рӯ, мо чунин мешуморем, ки муносибатҳои ҷамъиятии таъминкунандаи ҳокимияти давлатӣ объекти ҳелии ин ҷиноят мебошанд, зеро Фасли XIII ҚҶ ҚТ «Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ» номида мешавад. Объекти намунии ҷиноятҳои экстремистӣ муносибатҳои ҷамъиятиро мебошанд, ки аз пояҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат иборатанд, бинобар ин ҷиноятҳо дар боби 29-и ҚҶ ҚТ, чунин пешбинӣ шудаанд: "Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат"¹⁵². Ва дар ниҳоят, ба ақидаи мо, мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми январи соли 2020 «Дар бораи муқовимат ба экстремизм», объекти асосии ин ҷиноятҳо муносибатҳои ҷамъиятиро мебошанд, ки амалҳои экстремистиро манъ мекунад.

Тарафи объективии ҷиноят низ яке аз унсурҳои муҳими ҳама гуна таркибҳои ҷиноят, аз ҷумла ташкили ғайриқонунии ташкилоти экстремистӣ мебошад. Тарафи объективии ҷиноят, албатта, дар рафтори берунаи шахси содиркунандаи ҷиноят, ифода меёбад. Он аз аломатҳои асосӣ ва иловагӣ иборат аст.

Аломатҳои асосӣ инҳоянд, ки ба ҳар як таркиби ҷиноят хос мебошанд. Ба онҳо кирдори ба ҷамъият хавфнок, оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ва алоқаи сабабӣ байни ин кирдор ва оқибатҳо дохил мешаванд.

Ба аломатҳои иловагӣ он аломатҳои дохил мешаванд, ки ба унсурҳои алоҳидаи ҷиноят хосанд. Масалан, ҷой, вақт, ҳолат, восита ва воситаҳои содиркунандаи ҷиноят.

Бо андешаҳои он ҳуқуқшиносоне розӣ шудан лозим аст, ки онҳо қайд менамоянд, ки «аҳамияти тарафи объективӣ дар он аст, ки он фарқиятро байни кирдори ҷиноятӣ ва ғайриҷиноятӣ мегузорад, фарқиятро дар таркибҳои, ки бо аломатҳои субъективӣ монанданд, ба квалификацияи ҷиноят таъсир мерасонад, хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдорро муайян мекунад»¹⁵³.

Тарафи объективии ҷинояти мазкур дар ташкили ғайриқонунии ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё динӣ ё дигар ташкилот, ки хусусияти экстремистӣ дорад, ифода мегардад. Чунин кирдор ҷиноят эътироф карда мешавад танҳо дар он ҳолате, ки агар нисбати он аз ҷониби суд қарори эътибори қонунӣ пайдокарда дар бораи барҳам додан ё манъи ғайриқонунигарон ба сабаби ба амал баровардани ғайриқонунии экстремистӣ қабул шуда бошад.

¹⁵¹ Курбонзода Б.Ш. Уголовная ответственность за организацию экстремистского сообщества в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2018. – С. 95.

¹⁵² Сафарзода А.И., Курбонзода Б.Ш. Конституционные основы противодействия экстремизму в Республике Таджикистан. // Правовая жизнь. – 2017. – №1(17). – С. 66-76.

¹⁵³ Ниг.: Уголовное право. Общая часть. – М., 2014. – С. 83.

Ҳамин тариқ, дар моддаи мазкур суҳан дар бораи қасдона иҷро накардани қарори суд ва давом додани ғайриқонунии ташкилоти манъшуда меравад. Моддаи мазкур меъёри махсусро ташкил медиҳад ва бинобар ин, зарурати банду басти чунин кирдорро ҳамчун маҷмӯи ҷиноят бо м. 363 КҶ ҚТ (Иҷро накардани ҳукми суд, ҳалномаи суд ё санади дигари судӣ) вучуд надорад.

Субъект – махсус, яъне, ташкилкунандагон ва шахсоне, ки бо ғайриқонунии ташкилоти экстремистӣ роҳбарӣ мекунанд. Субъекти қ.2-юми ин модда - иштироккунандагони чунин ташкилот ба ҳисоб мераванд. Тарафи субъективии ҷиноят дар қасди бевосита ифода мегардад. Дар эзоҳи ин модда шарту шароитҳои аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намудани шахсони гунаҳкор пешбинӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, мувофиқи эзоҳи моддаи 307³ КҶ ҚТ, шахсе, ки ихтиёран аз иштирок дар ғайриқонунии ҳибҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё динӣ ва ё дигар ташкилоте, ки нисбати он аз ҷониби суд қарори эътибори қонунӣ пайдо карда дар бораи барҳам додан ё манъи ғайриқонунияти бинобар сабаби ба амал баровардани ғайриқонунии экстремистӣ қабул шудааст, даст мекашад, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад, агар дар кирдори ӯ таркиби ҷинояти дигар мавҷуд набошад. Яъне мувофиқи ин эзоҳ шартҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷинояти азқур чунинанд:

- 1) ихтиёран аз иштирок дар ғайриқонунии экстремистӣ даст кашидан;
- 2) танҳо иштироккунандагони ғайриқонунии экстремистӣ аз ҷавобгарӣ озод карда мешаванд;
- 3) агар дар кирдори ин иштироккунанда таркиби ҷинояти дигар мавҷуд набошад.

Дар охир доир ба масоили криминализатсияи ташкили ғайриқонунии ташкилоти экстремистӣ (ифротгарӣ), меҳостем қайд намоем, ки хубтар мешуд, ки дар КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир намудани ин ҷиноят аз тарафи шахси мансабдор, дар ҳолати ретсидиви хавфнок ва махсусан хавфнок инчунин такроран содир намудани ин ҷиноят, пешбинӣ карда мешуд.

Адабиёт:

1. Абдухамитов В.А. Борьба с религиозным экстремизмом: уголовно-правовые, криминологические проблемы. Автореф. диссер. на соискание ученой степени докт. юрид. наук. – Бишкек, 2016. – С. 6-7.

2. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 160.

3. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 май соли 1998 [Манбаи электронӣ] // URL: <http://base.mmk.tj> (санаи мурочиат: 19.04.2020).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2-юми январӣ соли 2020, № 1655 [Манбаи электронӣ] // URL: <http://base.mmk.tj> (санаи мурочиат: 18.09.2020).

5. Курбонзода Б.Ш. Уголовная ответственность за организацию экстремистского сообщества в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2018. – С. 95.

6. Мирзоахмедов Ф.А. Уголовная ответственность за терроризм по законодательству Республики Таджикистан и Российской Федерации. – Душанбе, 2017. – С. 69.

7. Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. – М., 1996. – С. 136.

8. Сафарзода А.И., Курбонзода Б.Ш. Конституционные основы противодействия экстремизму в Республики Таджикистан. Правовая жизнь. 2017. №1(17). С. 66-76.

9. Тихий В.П. Уголовная ответственность за нарушения правил безопасности обращения с общепасными предметами. – Киев, 1989. – С. 6.

10. Уголовное право. Общая часть. – М., 2014. – С. 83.

11. Хлебушкин А.Р. Преступления экстремистской деятельности в системе посягательств на основы конституционного строя Российской Федерации. – М., 2015. – С. 12.

СПЕЦИФИКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЮРИСЛИНГВИСТИКИ**Бабаева М.Т.,**доцент кафедры иностранных языков
юридического факультета ТНУ, к.ф.н.**Тел.:** (+992)918614074**E-mail:** m.boboyeva@mail.ru**Шарипова З.А.,**старший преподаватель кафедры
иностраных языков юридического
факультета ТНУ, к.ф.н.**Тел.:** (+992)919166240**E-mail:** zulejcha@gmail.com

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы прикладного значения юрислингвистики – проведение лингвистической экспертизы юридических документов, разработка текстов законов и иных нормативно-правовых актов, научно – теоретические и практические исследования, а также в области юридического перевода.

Ключевые слова: юрислингвистика, языковая коммуникация, юридическая терминология, полисемия лексем, интерпретация речевого выражения, лингвистическая экспертиза.

ХУСУСИЯТИ ЗАБОНШИНОСИИ ҲУҚУҚӢ**Бобоева М.Т.,**дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, н.и.ф.**Тел.:** (+992)918614074**E-mail:** m.boboyeva@mail.ru**Шарипова З.А.,**муаллимаи калони кафедраи забонҳои
хориҷии факултети ҳуқуқшиносии
ДМТ, н.и.ф.**Тел.:** (+992)919166240**E-mail:** zulejcha@gmail.com

Фишурда. Дар мақола масъалаҳои мубрамияти юрислингвистикаи амалӣ, хусусан дар гузаронидани экспертизаи юридикии ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, ҳангоми коркарди матнҳои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, дар таҳқиқотҳои илмии назариявӣ ва амалии соҳаи тарҷумаи ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: забоншиносии ҳуқуқӣ, муоширати забонӣ, истилоҳоти ҳуқуқӣ, калимаҳои сермаъно, шарҳи ифодаи нутқӣ, таҷхиси забоншиносӣ.

SPECIFICITY OF FUNCTIONING OF LEGAL LINGUISTICS

Babaeva M.T.,

works in the department of Foreign Languages of the law Faculty of Tajik Nationale University, candidate of Philological sciences

Phone: (+992)918614074

E-mail: m.boboyeva@mail.ru

Sharirova Z.A.,

Senior Lecturer the department of Foreign Languages of the law Faculty of Tajik Nationale University, candidate of Philological sciences

Phone: (+992)919166240

E-mail: zulejcha@gmail.com

Annotation. The article deals with the issues of the applied significance of legal linguistics, namely, in conducting linguistic expertise of legal documents, in the development of texts of laws and other normative legal acts, in scientific theoretical and practical research in the field of legal translation.

Key words: legal linguistics, linguistic communication, legal terminology, polysemy of lexemes, interpretation of spoken expression, linguistic expertise.

Сближение различных по своей сути научных дисциплин, таких как математика и лингвистика привело к появлению нового направления математическая лингвистика, а интеграция физики и химии – к физической химии, военного дела и медицины – военной медицины, социологии и психологии – социопсихологии. Конечным результатом данного процесса является синтез знаний и интеграция научных дисциплин. В связи с этим научные исследования в области филологии и правоведения закономерно привели к соединению лингвистики и юриспруденции, в результате чего появилась новая дисциплина в науке – юрислингвистика. Юрислингвистика – это новое направление в науке, объектом изучения которой являются взаимоотношения языка и права. Правовой или юридической лингвистикой немецкий ученый-лингвист Адальберт Подлех называл «совокупность всех методов и результатов исследования, которые касаются вопросов связи правовых норм и языка и отвечают требованиям современной лингвистики»¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Podlech A. Rechtslinguistik // Grimm, Dieter. Berlin. 1971. Rechtswissenschaft und Naturwissenschaften. Bd. II, München: Beck, 1976. S. 105-116.

Прикладное значение юрислингвистики заключается в проведении лингвистической экспертизы юридических документов, при разработке текстов законов и иных нормативно-правовых актов, в теоретических и практических исследованиях в области юридического перевода. Юридическая терминология широко используется не только в профессиональной среде, но и в других сферах языковой коммуникации, поэтому существует большой спрос на изучение языка права для профессионального использования. Термины отличаются от общеупотребительных слов. Так, по мнению Ф. де Соссюра: «Слово как знак имеет немотивированную, произвольную природу, а термин – знак специальной семиотической системы, обладающей номинативно-дефинитивной функцией. Номинативной называется потому, что термин (как слово) обозначает целый сложный фрагмент из общей системы смыслов».

Диалог лингвистики и юриспруденции развивался и пополнялся новыми актуальными, на тот момент, темами. Например, принятие Всеобщей декларации прав человека (1948г.) и Конвенции о защите прав человека и основных свобод (1950 г.) проходило при участии лингвистов¹⁵⁵.

На тесную и неразрывную связь филологической и юридической наук указывает Томсон Г.В.: «Правовые понятия и нормы могут быть выражены только посредством языка. Язык является единственным «рабочим инструментом» юриста, инструментом, который должен быть хорошо приспособлен для работы с «рабочим материалом», то есть с системой правовых отношений, чтобы обеспечить её функционирование. Современное понимание правовой лингвистики значительно расширилось, так как «изменились требования современной лингвистики, прошедшей за эти годы долгий путь развития»¹⁵⁶. Отсюда следует, что язык права должен обеспечить единство внутри системы, а юридическая терминология, в процессе становления, должна быть понятной специалистам правовой отрасли. В языке, который используется в повседневной жизни, отображается процесс освоения окружающего мира. В своей речи человек использует лексику, выражающую понятия о предметах, процессах, явлениях, с помощью которой осуществляется коммуникация. Право рассматривает язык как объект для передачи и соблюдения нормативно-правовых норм, установленных государством.

Система понятий юрислингвистики используется в терминах и терминологических словосочетаниях. Дефиницию «термин» специалисты в области языкознания определяют как слово со строго определенным значением, т.е. оно однозначно. Язык повседневного общения, в свою очередь, является многозначным, что подразумевает полисемию лексем. Рассмотрим, к примеру, термин «партия». Вышеназванное слово является многозначным – это может быть и партия товара, партия в шахматы, геологическая партия, музыкальная партия и партия как часть класса. В

¹⁵⁵ Конвенция о защите прав человека и основных свобод (1950 г.) www.wikipedia.org/wiki.

¹⁵⁶ Томсон Г.В. Курс юридического перевода (гражданское и торговое право). — М.: МГИМО, 2004.

немецком языке термину «Partei» соответствуют следующие значения: Partei – 1) партия; 2) сторона; 3) группа людей, объединённых общими (политическими, эстетическими, литературными и т.п.) интересами; 4) от Mietpartei (квартиро) съёмщик, жилец, квартирант; 5) сторона (в договоре, процессе).

Слово *Überschreitung* имеет следующие значения: 1) переход, пересечение (чего-л, перешагивание (через что-л); 2) превышение (полномочий, ограничений и т.п.); 3) перевыполнение (напр. норм); перекрытие (напр. заданий); 4) превышение (напр. сметы); 5) перерасход (напр. средств) 6) несоблюдение (напр. срока); 6) превышение (напр. пределов необходимой обороны); 7) переход (границы); 8) нарушение (закона); 9) превышение (значения, предела, отметки или уровня).

Перевод терминологической единицы немецкого языка *versichern* осуществляется при помощи следующих значений: 1) (j-m) уверять, заверять (в чём-л кого-л); 2) вверять, обещать (кому-л что-л); 3) (gegen) страховать (кого-л, что-л от чего-л); 4) *sich versichern* - заручиться (чем-л); 5) завладеть (кем-л, чем-л); 6) (gegen) застраховаться (от чего-л); 7) уверять, заверять, убеждать кого-либо в чём-либо¹⁵⁷.

Вышеуказанные примеры общеупотребительных и юридических терминов позволяют сделать следующие выводы: лексика общеупотребительной речи содержат от 5 до 7 значений, что усложняет работу лингвистов по подбору правильного эквивалента. Использование юридической терминологии требует точного и краткого выражения понятий в языке и отличаются друг от друга по мере употребления в конкретной юридической области. Такими направлениями могут выступать язык законов, язык судебных решений, язык юридической науки (язык научных выводов и комментариев), язык официально-ведомственного общения и др. Уточнение конкретного значения вышеуказанных терминов зависит от результатов правильного отбора и точной передачи терминов в исходном тексте юристами и лингвистами, занимающимися вопросами юридической терминологии.

Согласно статистическим данным, журналы «Spiegel» и «Focus» чаще всего информируют своих читателей по темам криминал, политика и терроризм. Также одной из излюбленных тем обоих изданий является вопросы расизма, миграции и мигрантов, а также ущемления прав мигрантов.

В анализируемых статьях авторы немецких журналов информируют читателей о мигрантах в Германии в рамках тем «терроризм», «насилие» и «криминал», указывают на низкий уровень образования мигрантов и на недостаточный уровень их доходов. Мигранты представлены в них как нарушители закона, как люди, которые склонны к насилию и используют его в повседневной жизни при воспитании детей, решении проблем в семье и на работе. Для характеристики мигрантов используется лексика с негативным значением, которая формирует в сознании читателя образ

¹⁵⁷ АBBYU Lingvo x6 (Электронный словарь).

мигранта как опасного для немецкоязычного общества:

1. «Wir haben zu viele kriminelle junge Ausländer. Niemand darf sich hinter seinem Migrationsstatus verschanzen». (У нас слишком много молодых криминальных иностранцев. Никто не имеет права прятаться за статусом мигранта).

2. «Wir haben einen zu hohen Anteil von jugendlichen Straftätern mit Migrationshintergrund». (У нас слишком большая доля молодых нарушителей закона, которые вышли из семей мигрантов).

3. «Bei diesen Familien aus dem «türkischen und arabischen Bereich» ist Erziehung automatisch mit «Schlägen» verbunden, ja viel zu oft «darauf beschränkt»¹⁵⁸. (В таких турецких и арабских семьях воспитание автоматически связано с побоями и очень часто им и ограничивается).

Налицо лексика с негативным значением и мигранты представлены как нарушители закона. Для данной характеристики свойственна прямолинейность, однозначность и категоричность, которые достигаются, например, за счет многочисленных повторов таких прилагательных как *gefährlich*, *gewaltfähig*, *kriminell* в тексте одной статьи.

Во всех проанализированных статьях формируется социально-опасный образ мигрантов разных национальностей, положительный образ не формируется ни в одной из статей, что по себе является ярким носителем конфликтогена. Следует обратить внимание на употребление терминологических единиц «мигрант», «насилие» и «криминал» с лингвистической точки зрения, т.е. на наличие или отсутствие негативной информации о конкретном лице или действии, на способ подачи информации, а именно наличие оценочного суждения (мнения, убеждения) или утверждение о фактах, и, наконец, проверяемость или непроверяемость конкретного спорного высказывания на предмет его соответствия действительности.

Тем не менее, с правовой точки зрения, в отношении этнических меньшинств, традиционно проживающих на территории Германии, наблюдается соблюдение принципа толерантности со стороны канцлера ФРГ. Для партий, представляющих эти меньшинства, существуют даже особые привилегии на выборах – им не нужно преодолеть 5 % барьер для прохождения в парламент. Третья статья первой главы Основного закона Германии гласит: «Никто не может быть поставлен в менее выгодное или в более выгодное положение по признакам пола, происхождения, расы, языка, отечества и места рождения, вероисповедания, религиозных или политических взглядов...»¹⁵⁹. В данном правовом документе наблюдается зона пересечения языка и права, что является явным примером применения юрислингвистики.

Таким образом, неоднозначная интерпретация речевого выражения, высказывания, влекущее за собой экспертное разбирательство является областью применения юрислингвистики. Сфера соприкосновения языка и

¹⁵⁸ Focus. 2007. № 1.

¹⁵⁹ Основной Закон ФРГ. Изд-е Федерального центра политического просвещения. – 2003. – 331 с.

права предусматривает дальнейшее изучение данной проблематики, обеспечивает выработку методологической основы взаимовлияния юрико-лингвистических явлений.

Литература:

1. Голев Н. Д. Взаимодействие естественного и юридического языка как базовая проблема юрислингвистики. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z09.html>. (санаи мурочиат: 01.02.2021)
2. Соссюр де Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 126-127.
3. Томсон Г.В. Курс юридического перевода (гражданское и торговое право). – М.: МГИМО, 2004.
4. Кравченко А.П. Немецко-русский и русско-немецкий юридический словарь. – Ростов на Дону: Баро-Пресс, 2001. – 384 с.
5. Podlech A. Rechtslinguistik // Grimm, Dieter. – Berlin, 1971. Rechtswissenschaft und Naturwissenschaften. Bd. II, München: Beck, 1976. – S. 105-116.
6. Spiegel. – 2007. – № 1.
7. Spiegel. – 2008. – № 3.
8. Focus. – 2007. – № 1.
9. Основной Закон ФРГ. Изд-е Федерального центра политического просвещения, 2003. – 331с.
10. АBBYU Lingvo x6 (Электронный словарь)
11. Всеобщая декларация прав человека (1948г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.wikipedia.org/wiki. (санаи мурочиат: 01.02.2021)
12. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (1950 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.wikipedia.org/wiki. (санаи мурочиат: 01.02.2021).
13. Юридический перевод. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.wikipedia.org/wiki (санаи мурочиат: 01.02.2021)

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО ПЕРОМУНИ ПРОБЛЕМАҲОИ НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ВА НАЗОРАТБАРИИ СУДӢ АЗ БОЛОИ ПЕШБУРДИ ТАФТИШОТИ ПЕШАКӢ

Авзалов А.Х.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокуратури факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел.: +992904400303

E-mail: aardasher@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.11 – Назорати прокурорӣ

Фишурда. Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи масъалаҳои мубрами падидаҳои назорати прокурорӣ ва назоратбарии судӣ аз болои тафтишоти пешакӣ таҳқиқот бурдааст. Мавҷудияти шакли назорат аз болои раванди фаъолияти тафтишоти пешакӣ дар намуди назорати прокурорӣ ва назоратбарии судӣ маҳаки муҳими асоснок, қонунӣ ва адолатнок будани санадҳои қабулнамудаи муфаттиш баромад мекунад. Ҳамагуна қафолатҳои конституционӣ, ки дар муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ ба инсон ва шахрванд дода шудааст, ба воситаи амалигардонии вақолатҳои тафтишотӣ ва назоратӣ дар амал татбиқ карда мешаванд. Дар ин замина мавҷудияти мушкилоти амалигардонии ин қафолатҳоро муаллиф дар риоя нагардидан ва ё ба таври бояду шояд риоя нашудани мазмуну талаботи асосии қоидаҳои принсипиалии муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ мебинад. Муаллиф баъзе аз принсипҳои мурофиавии ҷиноятиро аз қабилӣ эҳтимолияти бегуноҳӣ, ҳифзи судӣ, таъмини ҳуқуқи гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ба ҳимоя, мустақилияти судҳо ва монанди инҳоро мавриди омузиш ва таҳлили қарор додааст. Қоркарди механизмҳои самарбахши падидаҳои назорати прокурорӣ ва назоратбарии судӣ, аз ҷониби муаллиф ҳамчун масъалаи маркази арзёбӣ гардида, дар баробари он барои беҳтар кардани таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ таклифу пешниҳодҳои судманд намудааст.

Калидвожаҳо: назорати прокурорӣ; назоратбарии судӣ; тафтишоти пешакӣ; принсипҳои мурофиавии ҷиноятӣ; муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ; прокурор; судя; муфаттиш; мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; мақомоти қорҳои дохилӣ; ҳуқуқи инсон; ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шахрванд.

НЕКОТОРЫЕ РАССУЖДЕНИЕ ВОКРУГ ПРОБЛЕМ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА И СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ ЗА ПРОИЗВОДСТВОМ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Авзалов А.Х.,

ассистент кафедры судебного права и
прокурорского надзора юридического
факультета ТНУ

Тел.: +992904400303

E-mail: aardasher@gmail.com

Научная специальность: 12.00.11 – Прокурорский надзор

Аннотация. В данной статье автор исследует актуальные проблемы институтов прокурорского надзора и судебного контроля за предварительным расследованием. Существование форма контроля за деятельности органов предварительного расследования в виде прокурорского надзора и судебного кантроля выступает как важнейшая предпосылка для принятия обоснованного, законного и справедливого процессуального решения со стороны следователя. Всякие конституционные гарантии, входящие в круг уголовно-процессуальных правоотношений, претворяется посредством осуществление следственных и надзорно-контрольных полномочий. В этой связи, автором, существование проблем претворение конституционных гарантии видится в соответствующем образом несоблюдение либо недостаточного соблюдения требования принципов уголовного процесса. Автором изучено и исследована некоторые принципы уголовного процесса, такие как презумпция невиновности, судебная защита, обеспечение подозреваемого, обвиняемого и подсудимого права на защиту, независимость судей и др. Разработка эффективных механизмов института прокурорского надзора и судебного контроля автором оценивается как центральный вопрос, и наряду с этим в целях улучшения практики правоприменения автором предлагается предложения по его улучшению.

Ключевые слова: прокурорский надзор; судебный контроль; предварительное расследование; принципы уголовного процесса; уголовно-процессуальных правоотношений; прокурор; судья; следователь; правоохранительные органы; органы внутренних дел; права человека; защита прав человека и гражданина.

SOME DISCUSSION AROUND THE PROBLEMS OF PROSECUTOR'S SUPERVISION AND JUDICIAL CONTROL OF THE PROCEEDINGS OF THE PRELIMINARY INVESTIGATION

Avzalov A.Kh.,

assistant of the Department of Judicial Law and Prosecutor's Supervision of the Law Faculty of TNU

Tel: +992904400303

E-mail: aardasher@gmail.com

Scientific specialty: 12.00.11 – Prosecutor's supervision

Annotation. In this article, the author investigates the actual problems of the institutions of prosecution supervision and judicial control over the preliminary investigation. The existence of a form of control over the activities of the preliminary investigation bodies in the form of prosecutor's supervision and judicial control acts as the most important prerequisite for adopting a justified, legal and fair procedural decision on the part of the investigator. Any constitutional guarantees entering into the range of criminal procedural legal relations are implemented through the implementation of investigative and supervisory-control powers. In this regard, the author, the existence of problems the implementation of the constitutional guarantees is seen in the corresponding manner as non-compliance or insufficient compliance with the requirements of the principles of the criminal process. The author has studied and studied several principles of the criminal process, such as the presumption of innocence, judicial protection, the provision of the suspect, accused and defendant of the right to defense, the independence of judges, etc. The author develops effective mechanisms of the institution of prosecutorial supervision and judicial control as a central issue, and along with In order to improve the practice of law enforcement, the author proposes proposals to improve it.

Keywords: prosecutor's supervision; judicial control; preliminary investigation; principles of criminal procedure; criminal procedural legal relations; prosecutor; judge; investigator; law enforcement bodies; law enforcement bodies; human rights; protection of human rights and citizenship.

Концепсияи волоияти қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳаки асосии созмон додани давлати ҳуқуқбунёдро ташкил медиҳад. Вобаста ба ин, ҳануз 12.12.1992 сол Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Мурочиатнома ба халқи шарифи Тоҷикистон изҳор дошта буд, ки «барои ҳар як давлати соҳибистиклол ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳимро зарур мешуморад, аз ҷумла, асоси қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро нав карда, онро бо назардошти нормаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ такмил дода, барои бунёди давлати нав -

давлати демократии ҳуқуқбунёд замина гузоштан лозим аст»¹⁶⁰. Маҳз ҳамин гуна ақидаҳо дар заминаи таҷрибаи давлатдорӣ миллатамон ба вучуд омада, барои бунёди ҷомеаи шакли нав, ҷомеае, ки дар он қонун ва талаботи қонун таъсири аввалиндараҷа дорад ва тамоми сохторҳои давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ дар асоси он амал мекунанд, пояи асос гузошта шудааст.

Ин ақидаҳои гаронарзиш, хушбахтона аз лиҳози расмӣ пурра инъикоси худро ёфтаанд. Яъне бо мурури вақт, дар ҳудуди кишварамон аллакай базаи муҳими қонунгузорӣ ташкил карда шуда низоми қонунгузорӣ созмон дода шуд. Дар асоси талаботи Конститутсия, кишварамон давлати ҳуқуқбунёд эълон карда шуд. Чуноне, ки профессор Сотиволдиев Р.Ш., қайд менамояд, «давлати ҳуқуқбунёд эълон гардидани Тоҷикистон маънои эътирофу риояи як қатор ақидаву назарияҳо, аз қабилӣ, волоияти ҳуқуқ ва қонуни ҳуқуқӣ, дахлнопазирии ҳуқуқҳои фитрии инсон ва шахрванд, афзалияти ҳуқуқи байналмиллалӣ нисбат ба ҳуқуқи дохилидавлатӣ, қонуниятӣ конституционӣ ва монанди инҳо, талаб мекунад»¹⁶¹. Яъне, падидаи давлати ҳуқуқбунёд бо падидаи волоияти қонун (волоияти ҳуқуқ) алоқаи ногуастани доранд. Чунки, якero бе мавҷудияти дигар дарк кардан номумкин аст.

Тафтишоти пешакӣ дар ростои падидаи «волоияти қонун» унсури асосии нишондиҳандаи сифати волоияти қонун баромад мекунад. Назария ва амалияи тафтишоти пешакӣ моҳиятан аз руи татбиқашон арзёби карда мешаванд. Ҳуди тафтишоти пешакӣ падидаи аслии муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ ба шумор рафта, мутобиқан дар қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ мустаҳкам шудааст. Тафтишоти пешакӣ дорои як қатор хусусиятҳои ба худ хос мебошад, ки таҳминан онҳо чунин мебошанд. Аз ҷумла, мустақилона амали шудани тафтишоти пешакӣ. Муфаттиш ҳамчун субъекти мустақили мурофиаи ҷиноятӣ тамоми амали худро дар асоси талаботи Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ба роҳ монда барои қабули қарори қонуни масъулияти ҳуқуқӣ дорад; давраи худмухтори мурофиаи ҷиноятӣ мебошад. Дар ин давраи мурофиа андешаи алоҳидаи муфаттиш баҳри ошкор кардани ҷиноят, собит кардани аломатҳои таркиби ҷиноят, фош намудани шахси содиркардаи ҷиноят, ба ҷавобгариҳои ҷинояти кашидани шахсе, ки дар содир кардани ҷиноят айбдор мебошад, ҷамъовариҳои далелҳо (чи айбдоркунанда ва чи сафедкунанда), муқаррар кардани оқибати ҷинояти содиршуда ва ҳаҷми зарар, инчунин дигар талаботҳои пешбиникардаи Кодекси мурофиавии ҷиноятиро (минбаъд – КМҶ) ба иҷро расонида хулосаи дақиқи худро интишор медиҳад.

Тафтишоти пешакӣ дорои мақсад, вазифа, субъект ва санади ниҳонии худ мебошад. Аз ин нуқтаи назар тафтишоти пешакӣ фаъолияти пурраи профессионалӣ ба шумор меравад;

¹⁶⁰ Раҳмонов Эмомалӣ. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз чор ҷилд. Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2002. – С.7.

¹⁶¹ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ. Барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2003. – С.476.

Тафтишоти пешакӣ ин сатҳи баланди барасмиятдарории муносибатҳои хусусияти ҳуқуқи дошта ба шумор меравад. Тамоми амалу чорабиниҳои мурофиавии ҷиноятӣ бо ҳуҷҷатҳои мурофиавӣ (қарор, протокол ва м.и.) шакли расмиро аз худ мекунад.

Мусалам аст, ки тафтишоти пешакӣ бинобар сабаби ба таввакал¹⁶² гирифтор шуданаш бояд доимо таҳти назорат ҷиҳати қонунӣ будани амалу санадҳои қабулшаванда, қарор дода мешавад. Тавакалият дар он дида мешавад, ки қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ ба муфаттиш имкониятҳои фарроҳ баҳри қабули қарор додааст. Тамоми қоидаҳои мурофиавии ҷиноятӣ, ки ба рафти тафтишоти пешакӣ мутаалиқ мебошанд имкониятҳои истиснокунанда бениҳоят зиёд доранд. Ин тарзи меъёрмуқарраркунӣ дуруст мебошад. Чунки, субъекти пешбарандаи тафтишоти пешакӣ имконияти воқеъии рафтори дурусти қонунии ҳудро пайдо карда метавонад.

Дар ҳудуди мурофиаи ҷиноятӣ тартиб, асосҳо, механизмҳо ва алоқамандию вобастагии маҷмуи амалҳо, вазифаҳо, уҳдадорихо, салоҳиятҳо ва ваколатҳои субъектони муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ мавриди танзимнамоӣ қарор гирифтааст. Тамоми рафти тафтишоти пешакӣ танҳо ва танҳо бояд аз руи талаботи КМҶ баргузор карда шавад. Чунки, КМҶ сарчашмаи бевоситаи муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ ба шумор меравад.

Пешбини кардани падидаи назорати прокурорӣ ва назоратбарии судӣ аз болои тафтишоти пешакӣ яке аз қоидаҳои муҳими муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ ба шумор меравад. Ба воситаи амали намудани назорати прокурорӣ ва назоратбарии судӣ мо имконияти воқеъии пайдо менамоем, ки қонуни, асоснок ва дуруст будани амалҳо ва санадҳои қабулнамудаи субъектони пешбарандаи тафтишоти пешакиро мавриди санҷиш қарор диҳем. Ин ду шакли назорат дар алоҳидаги аз руи предмети худ ва салоҳияти дар қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ пешбинишуда аз болои фаъолияти тафтишоти пешакӣ ба роҳ монда мешавад.

Аввалан, аз руи тафтишоти пешакӣ падидаи назорати прокурорӣ амал мекунад. Он баҳри санҷидани қонуни будани қарорҳои қабулнамудаи субъектони пешбарандаи тафтишоти пешакӣ равона шуда имконият намедихад, ки аз як тараф талабот муқарраркардаи КМҶ вайрон шавад ва аз тарафи дигар бо роҳи қабул шудани санади тафтишотӣ ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд поймол карда шавад. Назорати прокурорӣ аз болои тафтишоти пешакӣ пай дар пай ба роҳ монда шуда як навъ таъминоти ҳуқуқӣ ва таъмини кафолатҳои конститусионии риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд баромад мекунад. Дар ниҳоят мавҷудияти падидаи назорати прокурорӣ аз болои фаъолияти субъектони пешбарандаи тафтишоти пешакӣ дуруст ва саривақтӣ мебошад.

Сониян, аз руи тафтишоти пешакӣ падидаи назоратбарии судӣ амал мекунад. Ин падида аввалин маротиба бо қабул шудани Кодекси нави мурофиавии ҷиноятӣ мавриди истифода қарор дода шуд. Албата, кодекси

¹⁶² Ниг. Дуглас М. Риск как судебный механизм // Риск. Неопределенность. Случайность. 1994. №5.

қаблии муурофаивии ҷиноятӣ назоратбарии судиро инкор намекард, аммо дар чунин шакле, ки айни ҳол он ҷой дорад, мавҷуд набуд¹⁶³. Назоратбарии судӣ аз назорати прокурорӣ дида ба куллӣ тафовут дорад. Чунки мақомоти судии кишварамон мутобиқи Конститусия адолати судиро ба амал мебарорад. Яъне, таъминоти асосии мақомоти судии кишвар амалигардонии адолати судӣ ба ҳисоб меравад. Лекин, бо мақсади боз ҳам тақвият бахшидани устувории таъмини кафолатҳои конститусионӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои инсон, шахрванд, ҷамъият ва давлат падидаи назоратбарии судӣ дар қонунгузории соҳавӣ мустаҳкам карда шудааст. Назоратбарии судӣ нисбат ба назорати прокурорӣ маҳдудтар буда, оид ба масъалаҳои равона шудааст, ки танҳо дар меъёри дахлдори КМЧ пешбини шудаанд. Дар ниҳоят мавҷудият падидаи назоратбарии судӣ аз болои ғайриқонунии тафтишоти пешакӣ дуруст ва саривақтӣ мебошад.

Дар ниҳоят ҷиҳати вазънок кардани мавҷудияти падидаҳои назорати прокурорӣ ва назоратбарии судӣ асосҳои бениҳоят зиёдро овардан мумкин аст. Аммо нигаронии мо баҳри он равона карда мешавад, ки мо худ азму нияти созмон додани давлати воқеии демократӣ ва ҳуқуқбунёд, ки бошад аз чунин филтрҳо ба монанди назорати прокурорӣ ва назоратбарии судӣ васеъ ва ҳамаҷониба истифода кардан зарур аст.

Ба андешаи мо, проблемаҳои асосии дар рафти баргузории тафтишоти пешакӣ, ки дар кишварамон мушоҳида карда мешавад, тахминан чунин мебошанд.

Хусусияти декларативӣ доштани аксарияти принципҳои қонунгузории муурофаивии ҷиноятӣ, аз ҷумла, ҳифзи судӣ. Дар вазъияти муракаби ҳуқуқи дучор шуда, шахси дахлдор аз руи амалу санадҳои субъектони пешбарандаи тафтишоти пешакӣ шикоят менамояд. Аммо шикояти ӯ аз ҷониби суд бинобар сабаби идома доштани тафтишоти пешакӣ, қонуни ва асоснок будани амалу санадҳо ва ё ошкор нашудани ҳуқуқпоймолкунӣ ва қонуншиканӣ дар амали субъектони пешбарандаи тафтишоти пешакӣ рад карда шуда, шахс бо проблемааш боқи мемонад.

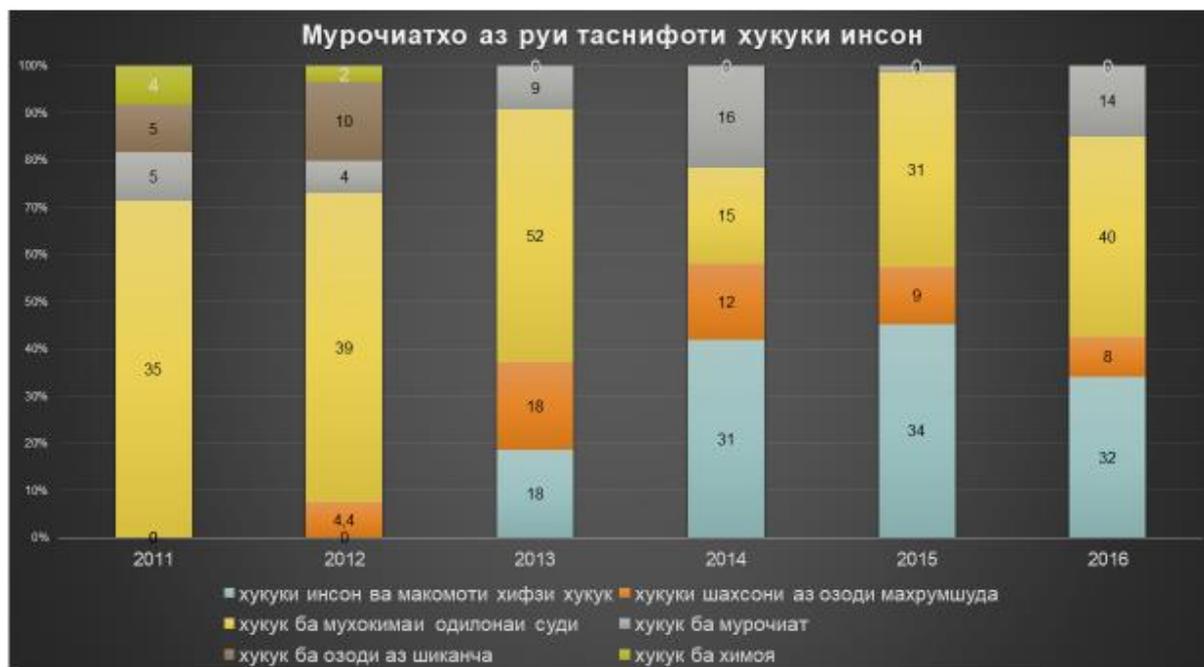
Мустақилияти судяҳо. Мутобиқи талаботи қонунгузории кишварамон ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Агар судя мустақил набошад пас чигуна метавонад баробарии моро таъмин намояд. Дар мавриде, ки судя аз субъекти пешбарандаи тафтишоти пешакӣ шакли электронии хулосаи айбдорӣ ва ё дигар ҳуҷҷатҳои хоҳиш менамояд, пас мо дар мустақил будани судяҳо хангоми баровардани санади судӣ эътимод надорем. Барои ин ҳолатро истисно кардан қонунгузор ба судя пеш аз ҳама падидаи тафтиши судии парванда ва пасон иқтидори қонундорро дар шакли котиби маҷлиси судӣ додааст, ки вазифаи функционалиашон бевосита баҳри ҳамин амал равона шудааст. Боз дигар ҳолате, ки мустақилияти судяро истисно менамояд ин ба тафтишоти иловагӣ баргардонидани парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Судя мустақилияти худро

¹⁶³ Права человека и уголовный процесс. Практика Европейского Суда по правам человека / Джереми Макбрайд; [пер. с англ. Власихин В.А. и др.]. – Науч.-аналит. изд. – М.: Развитие правовых систем, 2018. – стр. 285.

таъмин карда натавониста аз ноухдабароии худ парвандаи чиноятиро ба тафтишоти иловагӣ бармегардонад. Ҳол онки, дар асоси талаботи расмии КМЧ ва КЧ кишварамон тамоми имкониятҳои воқеи баҳри дар рафти муҳокимаи судӣ ҳал кардани тамоми пахлуҳои ходисаи чиноятӣ ҷой дорад.

Ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаи чиноятӣ. Мутаасифона вазъи риояи ҳуқуқи инсон дар рафти тафтишоти пешакӣ ҳамон зерин савол боқӣ мондааст. Дар рафти тафтишот гумонбаршаванда айбдоршаванда ва дар баъзе мавридҳо ҳатто шоҳидон ҷиҳати ҷимояи ҳуқуқашон шикоятҳо менамоянд. Шикоят аз он менамоянд, ки субектони пешбарандаи тафтишоти пешакӣ нисбати онҳо таҳдид, ирӯб, зуроварӣ, ҳатто зуроварӣ бо истифодаи қувваи ҷисмонӣ менамояд. Мисоли оддӣ таҷрибаи ШВКД №2 н. Сино шуда метавонад¹⁶⁴. Як унсури асосии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар он аст, ки фаъолияти онҳо баҳри ҷимояи ҳуқуқи инсон равона шудааст, вақте, ки чунин ходисаҳо пай дар пай рӯй медиҳанд мо пурра боварии мардумро нисбати худ ва фаъолияти кории мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз даст медиҳем. Таҷриба ва ақидаи иҷтимоии мардум айни замон аз он шаҳодат медиҳад, ки мо алақай боварии мардумро аз даст додаем. Наҳод, ки вазири корҳои дохилии ҶТ ҳатти телефони мустақими худро бо номи «телефони боварӣ» ба кор барад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳақиқат на инки мардум балки боварии роҳбарияти мақомоти корҳои дохили (минбаъд - МКД) аз кормандони тобеъ намондааст. Ин маънои онро дорад, ки роҳбарияти МКД дар тақдири минбаъдаи обрӯ ва эътибори МКД бетараф набуда аз мухошиши барканор кардани падидаҳои номатлубро дар фаъолияти МКД дорад, ки аз мавҷудияти падидаи сеюм бо номи назоратбарии маъмурӣ ва дохилидоравӣ дарак медиҳад. Нигаред ба ҷадвали мурочиатҳо ба Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

¹⁶⁴ Қазияи Шодиев: Оғози парвандаи чиноӣ нисбат ба муфаттиши шӯъбаи милиса/ <https://www.asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/laworder/20111116/azyiai-shodiev-o-oz-i-parvandai-ino-nisbat-ba-mufattishi-sh-bai-milisa>. Санаи мурочиат: 19.08.2020.

Эҳтимолияти бегуноҳӣ. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар баъзе мавридҳо одамро бо далелҳои бавосита ба ҷавобгарии ҷиноятии қашада онро маҳкум мекунанд. Арзу дархости ҳимоятгар вобаста ба ҷои ва дахлияти далелҳо ҳамзамон саҳеҳии онҳо аз ҷониби муфаттиш рад карда мешавад ва ё ба онҳо диққати зарурӣ дода намешавад. Лекин муқобилмаъноӣ онро мо дар чунин вазъият дида метавонем, яъне агар ин гуна далелҳо ба манфиати айбдоркунӣ набошанд аз ҷониби муфаттиш бо ҳар роҳ баҳона инкор ё рад карда мешаванд ва ё бо баҳонаҳои пуч, бемантиқ ва беасоси қонунӣ рад карда мешавад. Дар ин замина моро зарур аст, ки танҳо аз руи талаботи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки дар КМЧ пешбинӣ шудааст, амал кардан даркор аст.

Мувоҳида ва баробарии тарафҳо. Дар амалияи судӣ ҳолатҳое дида мешавад, ки фикру андеша ва мулоҳизаҳои тарафи ҳимоя дар рафти муҳокимаи судии парванда ба инобат гирифта намешаванд. Ин вазъият бо он асоснок карда мешавад, ки барои ҷиноятгар далелҳои ба муҳокимаи судии пешниҳодкардашро қаблан дар рафти тафтиши пешакии парванда пешниҳод накарда буд. Ҳамзамон рад кардани изҳори норозигӣ ва қаноатманд нашудани судшаванда аз далелҳои дар қабати парванда мавҷудбуда бо асосе, ки гуё барои ҷиноятгар қаблан дар ҳуҷҷатҳои дахлдори мувофиқ (амалан – парвандаи ҷиноятии) имзои худро гузоштааст ва ё айби пешбарӣшударо эътироф кардааст. Дар ин маврид саволе ба миён меояд, Оё ин принсип дорои механизми дахлдор нест?, Оё онро ҳамту дар меъри КМЧ инъикос намудаанд, «ради галочки»? ва монанди ин масъалаҳое ба бор меоянд, ки на танҳо ба низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ таъсир мерасонанд, балки ба фаъолияти тамоми шохҳои ҳокимият таъсири манфи имерасонад.

Таъмини ҳуқуқи ҳимоя ба гумонбарушда, айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар аксар

мавридҳо муфаттишон бо фиребу найранг даст зада шахсро аз имкониятҳои сари вақт раҳои ёфтани аз тортани мурофиаи ҷиноятӣ маҳрум менамоянд. Аз ҷумла, бо роҳи фиреб додани гумонбаршуда ва айбдоршаванда аз онҳо аризаи даст кашидан аз истифодаи ёрии ҷимотгар (адвокат) гирифта, онро ба парвандаи ҷиноятӣ ҳамроҳ карда, тамоми амалҳои тафтишотиро ба ҳазур анҷом дода, пасон дар эълон кардани айб, ки қонунгузори маҷбур мекунад, иштироки ҷимотгар таъмин карда шавад¹⁶⁵, пасон ҷимоятгарро ба тафтишот ворид карда, дар «бинои вайронаи сохташуда» (парвандаи ҷиноятӣ дар назар дошта шудааст) уро ворид мекунанд, ки имконияти воқеии ҷимоя кардани шахс аз даст рафтааст. Дар ин маврид тамоми кушиш ва талабҳои ҷимоятгар вобаста ба ҳифзи манфиатҳои шахс ғайриимкон мегардад. Тасаввур кунед, ки амали тафтишоти алақай баргузоршударо кадом муфаттиш ва ё прокурори онро тасдиқ карда рози мешавад, ки аз сари нав баргузор намоянд ва таасурот вобааста ба айби пешниҳодшуда тағйир ё бекор карда шуда, ботил эътироф карда шавад. Ҳеч як муфаттиш ба ин ҳолат рози нашуда, тамоми кушишу тавоноияшро баҳри деградатсия кардани ҷимоятгар равона мекунад, ки “танҳо парвандаи ҷиноятиаш ба суд ирсол карда шавад” ва аҳамият надорад, ки дар онҳо ҳуқуқи инсон поймол мешавад ва ё инсон дар заминаи хатогиҳои судӣ ба ҷазои носазо гирифта мешавад.

Тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва холисонаи парвандаи ҷиноятӣ. Қоидаи мазкур кулан поймол мегардад. Барои мисол, таҷрибаи тафтиши парвандаҳои ҷиноятиро аз Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, Кумитаи давлатии амнияти миллий ва Мақомоти корҳои дохилӣ овардан мумкин аст. Ҳамагуна парвандаҳои хому хуфталаи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия “дар вақташ аз суд мегузашт” ҳозир бошад ҳамагуна парвандаҳои хому хуфталаи Кумитаи давлатии амнияти миллий “аз суд гузашта истодааст”. Сари ин масъала ислоҳот дар самти татбиқи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ анҷом додан аз манфиат холи нест. Ба андешаи мо барои ин масъаларо дарк намудан дониши ҳуқуқи низ даркор нест, танҳо ақли расо ва фазилати умумии инсонӣ лозим аст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки сари ин масъала тадқиқоти амиқи ҳуқуқӣ ва сотсиологӣ бо иштироки намояндагони илм ва амалия ташкил ва гузаронида шавад.

Дар баробари ин, қайд кардан ба маврид аст, ки мутобиқ ба талаботи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ ва дигар қонунҳои ба падидаи тафтишоти пешакӣ алоқаманд, ҳамзамон таҷрибаи анқариб 80-90 солаи мавҷудияти мақомоти тафтишотӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки воҳидаҳои тафтишотӣ дар панҷ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ зерин тобеъияти роҳбарияти ин мақомотҳо қарор доранд. Инчунин аз нуқтаи назари салоҳиятнокии прокурор дар кишварамон аз болои рафти тафтишоти пешакӣ ваколатҳои ҳокимияти дорад. Маҷмуи ҳолатҳои номбаргардида табиист, ки ба рафти солими пешбурди тафтиши пешакӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ таъсири худро мегузорад. Бинобар ҳамин алақай вақти он расидааст, ки мо ҷиҳати созмон

¹⁶⁵ Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Моддаи 225. Қонун аз 21.07.2010. Тахти №618

додани сохтори махсуси тафтишоти чораҳои мушахас андешем. Пешниҳод менамоем, ки дар шабоҳат ба монанди таҷрибаи созмон додани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз руи қиёс дар атрофи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар боз як мақомоти нав бо назардошти мустақилияти қорӣ, ки самти асосии фаъолиятш тафтиш кардани парвандаҳои ҷиноятӣ бошад, созмон дода шавад. Ин мақомот бо шакли ташкилӣ-ҳуқуқии Агентӣ созмон дода шавад. Бо мақсади самаранок шудани фаъолияти ин ниҳоди нав бояд ба ин мақомот мустақилияти аниқ дода шавад.

Барои шарҳи проблемаҳои падидаи тафтишоти пешакӣ асосҳои гуногунро номбар кардан мумкин аст, ки таҷрибаи тафтишоти пешакиро мавриди муҳокимаи танқиди қарор дода шавад. Мавҷудияти майли айбдоркунӣ дар фаъолияти муфаттиш, прокурор ва судя, назаррас набудани таҷриба вобаста ба баровардани ҳукми сафедкунанда, ба сиёсат алоқаманд кардани мазмуну мундариҷаи парвандаҳои ҷиноятӣ, сатҳи баланди хатогии судӣ (дар маҷмуъ барои тафтишот, назорати прокурорӣ ва баррасии судии парвандаҳо), надоштани салоҳияти дуруст аз ҷониби баъзе адвокат, муфаттиш, таҳқиқбаранда, прокурор ва судя ҷиҳати одилона ва холисона ҳимоя кардани ҳуқуқи инсон, тариботи ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани нуфузи қонун, ба шумор меравад.

Худ як қазоват кунед, барои мисол, як парвандаи бо ҳодисаи қаллобӣ тафтишшавандаро ба иродаи сиёсии давлат алоқаманд менамоем. Ин тарзи масъалагузорӣ ба истифодаи донишҳои ҳуқуқӣ ягон алоқамандӣ надошта, баръакс, ба имичи сиёсии давлат, раҳна мезанаду ҳалос. Низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқро аз ин қабил субектон абадулмавт раҳо кардан даркор. Чунки, тамоми ихтисосҳои ҳуқуқшиносӣ таҳлилшуда аз қабил фаъолияти прокурорӣ, тафтишотӣ ва судӣ, касби ғайрисиёсӣ ба шумор рафта дар рафти фаъолиятшон умуман ба қорҳои сиёсӣ даҳолат намекунам. Ин ҳолат, ҳам дар амалия ва ҳам дар назарияи дарки муносибатҳои ҳуқуқӣ, доимо таъкид карда мешавад. Қадом асареро нахонем ба ин андеша моро побанд менамоем. Яъне тамоми тарзи рафтори қонунӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим шуда, танҳо аз ҷониби ҳуқуқшинос барасмият дароварда мешаванд.

Баъзе аз муаррихон масъалаи надоштани мустақилияти воқеъӣ дар амалигардонии адолати судӣ, мустақилият ва озоди дар бавучуд овардан ва дастгири кардани айбдоркунии давлатӣ дар проблемаҳои татбиқи қонун мебинанд. Марҳамат! Чигуна назаре надошта бошанд, ин қабил муаррихон, ва аз қадом нуқтаи назар баҳо додани ин падидахоро раво дониста бошанд ҳам, проблемаи волояти қонун боқи мемонад! Дар таҷриба бо андешаи маҳдуди шахсии худ, бо тангназарии худ дарк кардану нисбати муносибатҳои ҷамъияти раво донистани татбиқи “интихобии” меъёри қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ дар баробари рад кардани талаботи принципалии қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, дар ҳамагуна самтҳои татбиқи қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ мушоҳида мешавад.

Мусаллам аст, ки чунин тарзи татбиқи қонун то кунун падидаи «хатогии судӣ»-ро дар кишварамон ба сатҳи кунди оварда расонидааст.

Дар ин маврид падидаи ҳатогии судӣ бо мазмуни васеъаш фаҳмида мешавад. Ҳатогии асосӣ аз давраҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ ва тафтишоти пешакӣ маншаъ гирифта дар ҷараёни адолати судӣ, яъне мавриди моҳиятан муҳокима кардани парвандаи ҷиноятӣ боз идома меёбад. Дар аксар мавридҳо дониши ягонае, ки вобаста ба талаботи қонунгузорӣ дар муҳити ҳуқуқшиносон мавҷуд аст ва аксарият онро пазиروي мекунад, аз ҷониби баъзе аз ходимони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар шакли шикаста ва беназардошти талаботи дигари қонун, ки алоқамандии зич ва таъсири бевосита дорад ва дар ниҳоят мантиқан зарурати зинаи минбаъдаи татбиқи қонунро ташкил медиҳанд, мавриди радия қарор дода мешавад.

Мо ин проблемаро чигунае, ки арзёби накунем, проблема боқи мемонад ва мутаасифона ин қабил проблема ба тариқи низомнок ва муттасил то ҳол дар таҷриба пайдо шуда истодааст ва нисбати шахсони ба муносибатҳои муурофиавии ҷиноятӣ воридшаванда раво доништа шуда истодааст. Лекин, мутаасифона маҳаки ягонаи муайянкунӣ, ошкоркунӣ ва сари вақт бартараф кардани онҳо дар таҷриба то ҳол коркард нашудааст.

Албатта, барои ҳалли ин проблема мавҷудияти падидаи назорати прокурорӣ ва назоратбарии судиро номбар кардан мумкин аст, аммо чи суд, ки субъектони пешбарандаи тафтишоти пешакӣ ва субъектони амаликунандаи назорати прокурорӣ зери падидаи таъқиботи ҷиноятӣ амал карда, дар бартараф кардани чунин проблемаҳо манфиатдор нестанд. Дар ниҳоят мавҷудияти риоя ва иҷрои ҳуқуқ, озоди ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд зери савол гузошта мешавад. Ҳамзамон хатари дигар дар он дида мешавад, ки тамоми субъектони масъул аз мавҷудияти ин навъи муносибатҳои “нонавишта” огоҳи доранд, лекин дар бартараф кардан ва аз байн бардоштани онҳо бемасъулияти зоҳир намуда манфиатҳои шахсии худро болотар аз талаботи қонун ва талаботи қонунҳо мегузоранд.

Агар баъзе аз масъулон ба он андеша бошанд, ки талабот талаботи сиёсӣ аст ва ба замона мувофиқ аст, бо камоли эҳтиром иброз менамоем, ки ин тарзи ақидарони ботил аст. Мо эътироф мекунем, ки алоқамандии сиёсат дар ин маврид ҷой дорад, лекин ӯ бояд аз нигоҳи талаботи қонун ва танҳо дар заминаи риояи талаботи қонун ба амал бароварда шавад. Чунки дар давлати ҳуқуқбунёд маҳаки асоси риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба шумор рафта падидаи “қонуни ҳуқуқӣ” амал мекунад. Яъне, дар ҳар маврид чигуна вазъияти ҳуқуқие набошад, бояд ҳуқуқи инсон дар мадди аввал гузошта шуда муносибати ҳуқуқи ҳал карда шавад.

Ҳамин тариқ, ҳулосарони кардан мумкин аст, ки дар маҷмуъ риоя қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ дар сатҳи номуайян қарор дорад ва моро зарур аст, ки баҳри аз байн бурдани чунин ақида корҳои зиёдеро ба анҷом расонем. Дар ин замина вобаста ба масъалаи омӯхташуда пешниҳодҳои саривақтӣ менамоем.

Мазмуни талаботи баъзе аз қоидаҳои асосии Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ қуллан таҷдиди назар карда шавад. Аз ҷумла, принсипи мувоҳисави ва баробарии тарафҳо ба тарзи дуруст дар КМҶ инъикос

карда шавад. Масъалаи таъиноти кодекси муурофиавии ҷиноятӣ ва дар ин замина таъиноти асосии субъектони пешбарандаи тафтишоти пешакӣ дуруст арзёбӣ карда шавад. Падидаи тартиб додани фикри айбдоркунӣ ё хулосаи айбдоркунӣ пас аз анҷом ёфтани тафтишоти пешакӣ барҳам дода шавад. Падидаи ба тафтишоти иловагӣ баргардонидани парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби суд, судя пурра барҳам дода шавад.

Бо мақсади таъмини мақсадноки баробарвазнӣ ба ҳимоятгар дар муурофияи ҷиноятӣ салоҳияти дуруст ва мантиқан солим дода шавад. Дар меъёри дахлдори Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ аниқ ва саҳеҳ инъикос карда шавад, ки “субекти пешбарандаи муурофияи ҷиноятӣ дар ҳолати ворид шудани ариза, шикоя, дархост ва дигар муроҷиатҳо уҳдадор аст, ки ба шахси муроҷиаткунанда ҷавоби аниқ, дақиқ ва саҳеҳ бо нишон додани вачҳ, асосҳо ва ҷавоб ба саволи дар муроҷиат зикршуда, диҳад”.

Барои ба қор қабул намудани шахс ба сифати муфаттиш ва таҳқиқбаранда бояд шахсоне интиҳоб карда шаванд, ки сатҳи баландтарини дониш, қобилияти амиқи таҳлилӣ, малакаҳои ҷустуҷӯӣ, нотик, дорои ахлоқ ва маданияти сатҳи олий, инсондуст, ватандуст, адолатпарвар, иродаи матин, ва ҳифзкунандаи манфиатҳои қонунӣ дошта бошад. Ҳангоми интиҳоб ва ҷобачогузории муфаттишон ва таҳқиқбаранда аз хизмати психологҳо истифода кардан лозим аст, ки потенциали қориӣ ўро арзёбии дуруст карда тавонанд. Созмон додани мақомоти мустақили тафтишотӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ.

Адабиёт:

1. Авзалов А.Х. Некоторые аспекты прокурорского надзора при приостановлении и прекращение производства по уголовным делам преступлений коррупционного характера // Актуальные вопросы реформы процессуального законодательства и правоохранительной деятельности: материалы международной конференции). – Душанбе: Визави, 2016. – С.51.

2. Авзалов А.Х. Некоторые вопросы прокурорского надзора за предварительным расследованием преступлений коррупционного характера // Тезисы научных докладов республиканской научно-теоретической конференции (г.Душанбе, 21-29 апрел 2008 г.) – Душанбе: Изд-во. «ТГПУ», 2016. – С.30.

3. Авзалов А.Х. Некоторые рассуждения относительно программы судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан (перспективы развития судебной системы) // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2-3 (201). с. 205.

4. Авзалов А.Х. Психологияи ҳуқуқӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2014. С. 130.

5. Бобочонзода И.Х. Курси лексияҳо аз фанни ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – С.225.

6. Диноршоев А.М., Холова Н.Р. Содержание конституционного принципа презумпции невиновности и его закрепление в уголовно-

процессуальном законодательстве // Актуальные вопросы реформы процессуального законодательства и правоохранительной деятельности: материалы международной конференции (г. Душанбе, 25 ноября 2016 г.) – Душанбе: Виза, 2016. – С.137.

7. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – С. 282-283.

8. Кодекси муҳофизати ҷиноятии ҚТ. Кодекси амалқунанда. Санаи қабул 3.12.2009 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. С. 2009, №12, мод. 815, мод. 816; Қонуни ҚТ аз 21.07.2010 № 618, аз 25.03.2011 № 692, аз 2.08.2011 № 755, аз 16.04.2012 № 809, аз 03.07.2012 № 864, аз 01.08.2012 № 878, аз 28.12.2012 № 927, аз 28.12.2012 № 932, аз 22.07.2013 № 982, № 983, аз 14.03.2014 № 2014 № 1067, аз 27.11.2014 № 1134, аз 23.11.2015 № 1229, аз 15.03.2016 № 1275, аз 14.05.2016 № 1306, аз 23.07.2016 № 1332, № 1333, аз 24.02.2017 № 1381.

9. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе: Нашриёти “Контракт”, 2016. – С.9.

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҚТ”. Қонуни амалқунанда. Санаи қабул: 20.03.2008 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, с. 2008, № 3, мод. 191; с. 2011, №6, мод. 453; с. 2012, №4, мод. 261; с. 2014, №7, с. 1, мод. 398; с. 2016, №3, мод. 134.

11. Манова Н.С. Уголовное судопроизводство Республики Таджикистан. Учебник / Под. ред. Н.С. Мановой, Ю.В. Францифорова, Р.Р. Юлдошева. – Душанбе: ТАДЖПРИНТ, 2017. – С. 287.

12. Маърузаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон барои соли 2015. – Душанбе. 2016. – С.13.

13. Маърузаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон барои соли 2013. – Душанбе, 2014. – С.12.

14. Маърузаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон барои соли 2012. – Душанбе, 2013. – С. 8.

15. Неъматуллоев У.Э. Соотношение обыска и выемки в уголовно-процессуальном праве // Правовая Жизнь. – 2015. – №3 (11). – С.112-118.

16. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – С.727.

17. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Империл-Групп, 2003. – С. 476.

18. Тугел А.К. Соотношение судебного контроля и прокурорского надзора // Актуальные проблемы совершенствования прокурорского надзора, предварительного расследования по уголовным делам и уголовно-исполнительного законодательства в свете конституционных преобразований в Казахстане: Материалы международной научно-практической конференции (г. Астана, 18-19 октября 2007 г.) – Астана, 2008. – С.120.

19. Ҳисоботи прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яқхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017” // Садои мардум. – 2018. - 22 феврал. –№23 (3817). – С. 3.

20. Цветкова А., Махмудов И.Т. Соотношение прокурорского надзора и судебного контроля за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности в Республике Таджикистан // Уголовный процесс. – 2008. – №3. – С.83.

21. Раҳмон Э. Кормандони прокуратура таҷассумгари сиёсат ва симои давлат мебошанд. Суханронии Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони прокуратура // Садои мардум. – 2018. – 15 март. – №34 (3828). Саҳ. 2.

22. Юлдошев Р.Р., Махмадиев Х.Х., Акбарзода А.А. Преступность в Таджикистане (1991-2016 гг.). Научно-практическое пособие. – Душанбе: Издательство «КОНТРАСТ», 2018. – С. 33.

ХУСУСИЯТҲОИ ШАХСИЯТИ ЧИНОЯТКОР ОИД БА ПАРВАНДАҲОИ ЧИНОЯТИИ ОДАМКУШӢ ДАР ҲОЛАТИ АЗ ҲАДДИ МУДОФИАИ ЗАРУРӢ БАРОМАДАН

Шарипов С.С.,
ассистенти кафедраи криминалистика
ва фаъолияти экспертизаи судии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 918922122
E-mail: SHSS-85@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.12 – Криминалистика, фаъолияти экспертизаи судӣ,
фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ

Фишурда. Мақолаи мазкур натиҷаҳои омӯзиши шахсияти чинояткореро дар бар мегирад, ки кушторро дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан содир намудааст. Дар мақола хусусиятҳои шахсияти чинояткор оварда шуда, аломатҳои хосси шахсияти чинояткоре, ки одамкуширо дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан содир намудааст, муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: одамкушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан, ошкор ва тафтиши чиноятҳо, шахсияти чинояткор, баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ, хусусиятҳои шахсияти чинояткор.

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА ПО ДЕЛАМ ОБ УБИЙСТВЕ СОВЕРШЕННОГО ПРИ ПРЕВЫШЕНИИ ПРЕДЕЛОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ

Шарипов С.С.,
ассистент кафедры криминалистики и
судебно-экспертной деятельности
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 918922122
E-mail: SHSS-85@mail.ru

Научная специальность: 12.00.12 – Криминалистика, судебно-экспертной
деятельности, оперативно-розыскной деятельности

Аннотация. Данная статья посвящена результатам исследования личности преступника, совершившего убийство при превышении пределов необходимой обороны. В статье рассматриваются особенности и выявляются признаки типичной личности преступника, совершившего убийство при превышении пределов необходимой обороны.

Ключевые слова: убийство при превышении пределов необходимой обороны, раскрытие и расследование преступлений, личность преступника, превышении пределов необходимой обороны, особенности личности преступника.

FEATURES OF THE PERSONALITY OF A CRIMINAL IN CASES OF MURDER COMMITTED WHEN THE LIMITS OF NECESSARY DEFENSE ARE EXCEEDED

Sharipov S.S.,
assistant, Department of Forensics and
Forensic Activities, Law Faculty of Tajik
National University
Тел.: (+992) 918922122
E-mail: SHSS-85@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.12 – Forensics, forensic activity, operational-search activity

Annotation. This article is devoted to the results of a study of the personality of a criminal who committed murder in excess of the limits of necessary defense. The article examines and identifies the signs of a typical personality of a criminal who has committed a murder when the limits of necessary defense are exceeded.

Keywords: murder in excess of the limits of necessary defense, disclosure and investigation of crimes, identity of the offender, exceeding the limits of necessary defense, personality traits of the offender.

Хусусиятҳои шахсияти ҷинояткорро, ки барои ошкор ва тафтиши ҷинояти одамқушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан содир шудааст ва донишҷӯи онҳо аҳаммияти хеле калон дорад, дида мебароем.

Ҷуноне ки Н.Т. Ведерников қайд менамояд «шахсияти ҷинояткор ҳамчун объекти пайҳосилкунанда, ҳамчун манбаи маълумот оид ба ҷинояти содиршуда ва ҳамчун воситаи ошкор намудани ҷиноят омӯхта мешавад. Гирифтани маълумот дар бораи шахсияти ҷинояткор барои тафтиши ҷиноят аҳаммияти хеле калон дорад. Шахсияти ҷинояткори номаълум ҳангоми содир намудани ҷиноят маҷмӯи хусусиятҳои муайяни дохилӣ ва беруниро доро мебошад, ки дар аломатҳои гуногуни аҳаммияти криминалистидошта, зоҳир мегардад»¹⁶⁶.

Ҳангоми омӯзиши хусусиятҳои шахсияти ҷинояткори аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромада, ки дар натиҷаи он шахси ба ӯ ҳамла намударо ба қатл расонидааст, бояд дар назар дошт, ки барои охири таҳдид ба ҳаёт аз ҷониби худӣ ӯ барангехта шудааст. Маҳз ҳамин ҳолат, хусусиятҳои

¹⁶⁶ Ведерников Н.Т. Личность преступника в криминалистике и криминологии // Вестник Томского государственного университета. – 2014. – №384. – С. 149.

шахсияти ҷинояткоре, ки одамкуширо дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан, содир намудааст, дар бар мегирад. Ҳамчунин, ҳолати мазкур боиси фарқ кардани хусусиятҳои шахсияти ҷинояткори мазкур аз тавсифи криминалистии ҷинояткороне, ки дигар намуди ҷиноятҳои одамкуширо содир намудаанд, мегардад.

Бояд қайд кард, ки шахсе, ки кушторро дар ҳолати баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ содир намудааст, қасди куштани ҳамлагарро надошт. Таҳлили парвандаҳои ҷиноятӣ тибқи моддаи 107 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КҶ ҚТ) нишон медиҳанд, ки дар бештари ҳолатҳо мудофияе, ки ҳудуди он аз ҳад гузаштааст, ҳадафи боз доштани таҷовуз ба ҳаёт ва саломатии мудофиякунандаро дошт. Шахси мудофиякунанда ғайриқонунӣ будани амалҳои интиҳобнамуда ва иҷронамудаи худро ҷиҳати аз ҳаёт маҳрум намудани ҷабрдида хеле хуб дарк мекард. Дар шароити муайян чунин афрод қодиранд, ки ҷиноят содир кунанд.

Шахсе, ки одамкуширо дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан содир намудааст, дар аксар мавридҳо қаблан дучори ҳамлаҳои мунтазам ва лату кӯб аз ҷониби ҷабрдида ва ё эҳтимолан шахсони дигар гардидааст. Аксар вақт одамкушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан аз ҷониби занҳо содир шуда, 48%-и шумораи умумии ҷинояткоронро, ки категорияи ҷиноятҳои баррасишавандаро содир намудаанд, ташкил дода, мутаносибан шумораи мардон 52%-ро ташкил медиҳад. Ин ҳолат бо он асоснок карда мешавад, ки дар муноқишаҳои оилавӣ занон аксар вақт гирифтори ҳамлаҳо ба ҳаёт ва саломатии худ аз ҷониби шавҳарон, ҳамзистон ва дигар шахси ҷинси мард мегарданд, ки онҳо дар натиҷа ҷабрдида оид ба парвандаи одамкушӣ дар ҳолати баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ мегарданд. Олоти ҷинояти одамкушӣ дар ҳолати баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ, ҳамчунин ба ҷинсияти ҷинояткор ва синну соли ӯ вобастагӣ дорад. Ҳамин тавр, тибқи маводҳои парвандаи ҷиноятӣи №7424 шаҳрванд Воҳидова Зулфия Мухторовна соли таваллудаш 14 январи соли 1972 истиқоматкунандаи шаҳри Исфараи вилояти Суғд шавҳари худ Воҳидов С.-ро хангоми баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ аз ҳаёт маҳрум сохт. Ҳодисаи ҷиноят чунин рӯй додааст: соли 2009 дар шаҳри Исфараи вилояти Суғд, дар саҳни ҳавлии хонаи истиқоматии сохтмонаш нотаом дар мавриди якдигарнофаҳмии навбатии оилавӣ, миёни Воҳидова З. ва Воҳидов С. муноқиша ба амал меояд, ки дар натиҷа Воҳидов С. ҳамсари худ Воҳидова З.-ро мавриди лату кӯб қарор дода, ба ӯ осеби ҷисмоние мерасонад, ки ҳамчун осеби ҷисмонии ба саломатии инсон зарарнарасонида ҳисобида мешавад. Сипас, Воҳидова З. бо мақсади ҳимояи худ аз таҳдид ва лату кӯби шавҳараш Воҳидов С. ўро тела дода, аз худ дур менамояд. Чун воқеа дар наздикии сохтмон ба вуқӯъ меомад, Воҳидова З. дидаю дониста, ки хангоми афтидани шавҳараш эҳтимолияти ба арматураҳои девори сохтмон бархӯрдани шавҳараш ҷой дорад, бо вучуди ин, ўро ба қафо тела медиҳад. Дар натиҷаи афтидан, сари шавҳараш ба арматураҳои девори нимсохтмон бархӯрда, боиси

расонидани зарари ҷисмонии барои ҳаёт ва саломатиаш хавфнок мегардад. Дар ҷойи ҳодиса марги Воҳидов С. каме пас аз захм бардоштаниш, бинобар сабаби талафоти зиёди хун ба вукӯъ меояд¹⁶⁷.

Проблемаи асосии амалияи тафтишӣ дар он аст, ки бинобар сабаби мушкил будани ҳолати исботи баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ ва мазмуни диспозитсияи м. 107 КҶ ҚТ бештари ҷиноятҳои дар чунин ҳолат содиршаванда, дар амалияи тафтишӣ ҳамчун одамкушии оддӣ бо м. 104 КҶ ҚТ бандубаст (квалификатсия) карда мешаванд.

Охири ҷиноят бо м. 107 КҶ ҚТ (Одамкушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан ё дар ҳолати баромадан аз ҳадди чораҳое, ки барои дастгир намудани шахси ҷиноят содиркарда заруранд) дар соли 2009 ба қайд гирифта шудааст. Бинобар ин сабаб, таҳлили хусусиятҳои шахсияти ҷинояткор оид ба парвандаҳои ҷиноятии одамкушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан бо дарназардошти амалияи тафтишотӣ ғайриимкон аст. Ва моро зарур мебояд, ки масъалаи мазкурро аз нуқтаи назари илмӣ мавриди баррасӣ қарор дода, таҷрибаи амалии баъзе давлатҳои хориҷиро ба инобат гирем.

Омӯзиши адабиётҳои илмӣ ва таҷрибаи татбиқи қонунгузориҳои соҳаи қабл нишон медиҳад, ки ҷинояткор ва ҷабрдида дар парвандаҳои ҷиноятии одамкушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан, чун қоида, ба як гурӯҳи иҷтимоӣ тааллуқ доранд ва бо ҳам робитаи шахсӣ доранд. Доираи тавсифи синну солии ҷинояткорон хеле васеъ аст: аз 16 то 55 сола.

Таҳлилҳои илмӣ оид ба вазъи оилавии ҷинояткороне, ки дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан одамкушӣ содир намудаанд, ба мо имконият медиҳанд, ки дар бораи таносуби баробари содир шудани ҷинояти мазкур аз ҷониби шахсони мучаррад ва оиладор (мутаносибан 48% ва 52%) ҳарф занем. Ҷинояткорони қаблан судшуда бо дигар намуди ҷиноят дар 22% ҳолатҳо вомехӯранд. 38%-и нафароне, ки одамкуширо дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан содир намудаанд, ҳангоми содир намудани ҷиноят дар ягон ҷой қор намекарданд. Сатҳи маълумотнокӣ нишон медиҳад, ки 17%-и нафароне, ки одамкуширо дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан содир намудаанд, бемаълумотанд, 57% дорои маълумоти миёнаи махсус ва 26%-и ҷинояткорон дорои маълумоти олӣ мебошанд. Вазъи молиявии шахсоне, ки дар 74%-и ҳолатҳо ҷинояти одамкуширо дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан содир намудаанд, паст мебошад¹⁶⁸.

Н.В. Михалева тавсифи криминалистии шахсияти одамкушро оварда, қайд менамояд, ки: «ба одамкушон дар 10%-и ҳолатҳо мавҷудияти парешонҳолии рӯҳии дараҷаҳои гуногун хос аст. Хусусияти хосси аксарияти парешонҳолии рӯҳӣ дар заминаи майзадагӣ ба вучуд омадааст (70%-и ҳолатҳо, дар 30%-и ҳолатҳои боқимонда, сабаби бемории ирсӣ ё

¹⁶⁷ Бойгонии Суди шаҳри Исфара.

¹⁶⁸ Галимзянова Г.А. Типологические особенности личности преступника по делам об убийстве, совершенного при превышении пределов необходимой обороны // Студенческие Южно-Уральские криминалистические чтения. Сборник научных статей по материалам VII-й Всероссийской студенческой научно-практической конференции. Выпуск 7. – Уфа, 2018. – С. 32.

дигар сабабҳо мебошанд)»¹⁶⁹. Бисёр вақт ва дар ҳолати баромадан аз ҳадди мудофиаи зарурӣ шахсони мудофиакунанда хислатҳои психопатикӣ доштанд. Дағалии (бадрафтории) мунтазам ва зӯрварӣ нисбат ба чунин шахсон барои ба вучуд омадани шахси хашмгин мусоидат намудааст. Идоракунии паст ва ноустувории эмотсионалӣ дар шахсони мудофиакунанда дар 42%-и ҳолатҳо ба назар расида, илова бар ин, чунин шахсон аз зуд хашмгин шудан азият мекашанд (беш аз 40%) ва мунтазам нӯшокиҳои спиртӣ истеъмол менамоянд (дар 38%-и ҳолатҳо).

Ҳамин тавр, шахсияти ҷинояткоре, ки дар ҳолати аз ҳадди мудофиаи зарурӣ баромадан одамкушӣ содир намудааст, дорои хусусиятҳои мушаххас мебошад. Одамкушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофиаи зарурӣ баромадан аз ҷониби занон ва мардон тақрибан баробар содир мешавад. Ҷинояткор, чун қоида, синну солаш аз 20 то 30 сола буда, қаблан суд нашудааст, маълумоти миёнаи махсус дорад, дар вазъияти молиявӣ нисбатан паст қарор доранд ва нисфи шахсони мудофиакунанда оиладор мебошанд. Ҷинояткор ва ҷабрдида аз рӯйи парвандаҳои ҷиноятӣ одамкушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофиаи зарурӣ баромадан, чун қоида, ба як гурӯҳи иҷтимоӣ тааллуқ дошта, бо ҳам робитаи шахсӣ доранд. Дар бештари мавридҳо шахси мудофиакунанда дорои хислатҳои психопатикӣ мебошанд. Дағалии (бадрафтории) мунтазам ва зӯрварӣ дар нисбати чунин шахсон боиси ба вучуд омадани шахси хашмгин гардидааст. Тақрибан дар нисфи ҳолатҳо онҳое, ки одамкуширо дар ҳолати аз ҳадди мудофиаи зарурӣ баромадан, содир менамоянд, аз ҷиҳати эмотсионалӣ ноустувор буда, худро идора карда натавониста, аз зуд хашмгиншавӣ азият мекашанд ва мунтазам нӯшокиҳои спиртӣ истеъмол менамоянд. Дар шароитҳои муайян чунин шахсон ба содир кардани ҷиноят қодир мебошанд.

Адабиёт:

1. Ведерников Н.Т. Личность преступника в криминалистике и криминологии // Вестник Томского государственного университета. – №384. – 2014. – С. 148-152.
2. Галимзянова Г.А. Типологические особенности личности преступника по делам об убийстве, совершенного при превышении пределов необходимой обороны // Студенческие Южно-Уральские криминалистические чтения. Сборник научных статей по материалам VII-й Всероссийской студенческой научно-практической конференции. Выпуск 7. – Уфа, 2018. – С. 28-34.
3. Михалева Н.В. Криминалистическая характеристика личности убийцы // Известия Тульского государственного университета. – №1. – 2011. – С. 300-310.
4. Бойгонии суди шаҳри Исфара.

¹⁶⁹ Михалева Н.В. Криминалистическая характеристика личности убийцы // Известия Тульского государственного университета. – 2011. – №1. – С. 304.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ КАФОЛАТИ БОНКӢ

Исмонализода С.И.,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи
соҳибкорӣ ва тичорати факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ
Тел.: (+992) 985742498

Ихтисои илмӣ: 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ

Роҳбари илмӣ: Кабутов Э.Д., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Мирбобоева Р.В., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда. Дар мақолаи мазкур мафҳум ва хусусиятҳои кафолати бонкӣ ҳамчун яке аз тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ мустақил тибқи қонунгузори граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, таносуби он бо дигар падидаҳои ба он монанди ҳуқуқи граждани ва гардиши электронии он мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: замонат, кафолати мустақил, кафолати бонкӣ, кафил, принцип, бенефитсиар, батанзимдодорӣ ҳуқуқӣ, кафолати бонкии электронӣ.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ БАНКОВСКОЙ ГАРАНТИИ

Исмонализода С.И.,
ассистент кафедры
предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 985742498

Научная специальность: 12.00.03 – гражданское право;
предпринимательское право; семейное право; международное частное
право

Научный руководитель: Кабутов Э.Д., кандидат юридических наук, доцент
Рецензент: Мирбобоева Р.В., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В настоящей статье проанализированы понятие и особенности банковской гарантии как независимого способа обеспечения исполнения обязательств в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, её соотношение с другими с ним схожими правовыми явлениями, и их электронный оборот.

Ключевые слова: поручительство, независимая гарантия, банковская гарантия, гарант, принципал, бенефициар, правовое регулирование, электронные банковские гарантии.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF A BANK GUARANTEE

Ismonalizoda S.I.,
assistant department of Business and
Commercial law, faculty of law, TNU
Phone: (+992) 985742498

Scientific specialty: 12.00.03 – Civil law; business law; family law; private international law

Scientific adviser: Kabuton E.D., candidate of Law, dotsent

Reviewer: Mirboboeva R.V., candidate of Law, dotsent

Annotation. This article discusses the concept and features of the bank guarantee as a way to ensure the fulfillment of obligations in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan and ratio of the bank guarantee with others with him similar institutions of civil law.

Keywords: guarantee, independent guarantee, bank guarantee, guarantor, principal, beneficiary, legal regulation, electronic demand guarantees.

Тибқи моддаи 397 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КГ ҚТ) дар асоси кафолат – бонк, дигар муассисаи кредитӣ ё ташкилоти суғурта (кафил) бо хоҳиши шахси дигар (принсипал) ба кредитори принсипал (бенефитсиар) мутобиқи шарти ўҳдадорӣ бо кафолат таъминшуда, бо пешниҳоди талабномаи бенефитсиар оид ба пардохти маблағ ўҳдадорӣ хаттӣ медиҳанд.

Падидаи кафолати бонкӣ дар шакли ҳозирааш барои қонунгузори граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан зухуроти нав ба ҳисоб меравад.

Қаблан кафолати бонкӣ, дар доираи қонунгузори граждани ҳамчун намуди шартномаи замонат ба ҳисоб мерафт. Кафолати бонкӣ имрӯз бо замонат умумияти зиёдро надорад. Ғайр аз он дар байни дигар тарзҳои таъмини иҷрои ўҳдадорӣ кафолати бонкӣ бо хусусиятҳои ба худ хос, таркиби субъективии махсус ва мазмуни робитаҳои ҳуқуқиаши мавқеи муайянро дорад¹⁷⁰.

Кафолати бонкӣ аз замонат бо нишонаҳои зеринаш тафовут дорад:

- надоштани хусусияти аксессуарӣ;
- асоси бавучудой;
- барасмиятдарории муносибатҳо;

¹⁷⁰ Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. (аз 30.06.1999).

– замонат бо шартнома ва кафолати бонкӣ бошад бо қонун ва шартнома асоснок гардонида мешавад.

Муносибатҳо вобаста ба кафолати бонкӣ тариқи додани ҳуҷҷате, ки шароити додани кафолат ва дурустии сарчашмаи онро муайян менамояд, барасмият дароварда мешавад. Муносибатҳо вобаста ба замонат бошад, тариқи шартномае, ки дар шакли хаттӣ байни қарздор аз рӯи уҳдадории асоси ва зомин баста мешавад, расмӣ мегардад.

Агар мутобиқи шартномаи замонат ба ҳайси зомин ҳамагуна субъекти ҳуқуқи граждани дар доираи қобилияти ҳуқуқдорию амалкуниаш баромад намояд, пас дар кафолати бонкӣ бонкҳо, дигар ташкилотҳои қарзӣ ва ё суғуртавӣ, ки аз ҷониби бонки миллии иҷозатномаи кафолати бонкӣ дода шудааст, баромад карда метавонанд. Вобаста ба мазмуни уҳдадории шахси таъминотро пешниҳод намуда бошад, пас уҳдадории кафил ҳамавақт хусусияти пулӣ, уҳдадории зомин бошад, ҳам пулӣ ва ҳам ғайрипулиро дорад.

Агар тартиби пешниҳод намудани талабот ба зомин дар асоси қоидаҳои ҷавобгарии муштарак ва иловагӣ муайян карда шавад, пас дар муносибат нисбати кафил дар кафолати бонкӣ тариқи қоидаҳои махсус, яъне дар шакли хаттӣ бо замима намудани ҳуҷҷатҳои дахлдор муайян карда мешавад.

Б.М. Гангало хусусиятҳои зерини хосро нисбат ба кафолати бонкӣ номбар менамояд:

– мустақилӣ, новобастагӣ аз уҳдадории таъминшаванда, ҳатто агар дар кафолат иқтибос ба ин уҳдадорӣ ҷой дошта бошад;

– бебозхонд будан, яъне кафил ҳамон вақте кафолатро бозхонд карда метавонад, ки агар чунин имконият дар он дарҷ шуда бошад:

– ногузирии ҳуқуқ дар он дида мешавад, ки ҳуқуқи талабот тибқи нисбати кафил дар сурате ҷойд дошта метавонад, ки агар дар ҳуди кафолат нишон дода шуда бошад¹⁷¹;

– имконият, ки барои супоридани кафолат принципал ба кафил мукофотпулӣ медиҳад.

Таркиби субъективии кафолати бонкӣ аз се нафар: кафил, принципал ва бенефитсиар иборат мебошад.

Ба сифати кафил танҳо бонк ва ё дигар ташкилоти кредитӣ ё суғуртавӣ баромад карда метавонад. Агар барои таъмини ягон намуд уҳдадорӣ «кафолати бонкӣ» аз ҷониби дигар субъектон (масалан, аз ҷониби шахсони ҳуқуқи ғайритиҷоратӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ё худидоракунии маҳаллӣ ва дигарон) дода шавад, пас чунин кафолат безътибор дониста мешавад, чунки ин субъектҳо тариқи додани кафолат аз доираи қобилияти ҳуқуқи худ берун мебароянд.

Ба сифати принципал шахсе баромад менамояд, ки дар ягон намуди уҳдадории шартномавӣ ҳамчун қарздор ба ҳисоб меравад¹⁷². Додани

¹⁷¹ Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики. – С. 55.

¹⁷² Гражданское право. Часть первая: Учебник / Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. – М.: Юристъ, 1997. – С. 435; Аванесова Г. Применение банковской гарантии и договора поручительства в банковской практике // Хозяйство и право. – 1996. – №7.

кафолати бонкӣ бо хоҳиши принципал амалӣ карда шуда, агар чунин хоҳиш мавҷуд набошад, пас он безътибор дониста мешавад.

Ба сифати бенефитсиар кредиторӣ принципал аз рӯи кафолати бонкии таъминшаванда баромад менамояд.

Раванди барасмиятдарории кафолати бонкӣ аз якҷанд давраҳо иборат мебошад. Дар давраи аввал, қарздор мутобиқи ягон намуди уҳдадорӣ (принципал) ба бонк ва ё дигар ташкилоти қарзию суғуртавӣ (кафил) бо хоҳиши додани уҳдадорӣ бо назардошти ҳолатҳои мушаххас оид ба пардохт намудани маблағи муайян ба кредитораш (бенефетсиар) зимни пешниҳод гардидани талаботи хаттии охирон, мурочиат менамояд. Ғайр аз хоҳиш оид ба додани кафолати бонкӣ, ин ҷо мумкин аст, ки шартҳои кафолати оянда, андозаи мукофотпулӣ, ки оянда аз ҷониби принципал пардохт мегардад муқаррар карда шавад. Муносибати принципал ва кафил вобаста ба додани кафолати бонкӣ, тариқи созишномаи тарафҳо ба танзим дароварда мешавад, ки дар он андозаи мукофотпулӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорихоии тарафҳо, шарт ва ҳолатҳои дигари умумӣ муқаррар мегардад.

Инчунин, тавассути кафолати бонкӣ мумкин аст, ки ҳуқуқи кафил барои бозхонди кафолат, шартҳои чунин бозхонд, ҳуқуқи бенефетсиар доир ба гузашт кардани талабот ба дигар шахс, муҳлати ба қувва даромадани кафолати бонкӣ ва охирон маҳдуд гардидани масъулияти кафил дар назди бенефетсиар барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорӣ вобаста ба кафолат муқаррар карда шавад.

Муносибатҳо вобаста ба кафолати бонкӣ, метавонанд тариқи тартиб додани танҳо як ҳуҷҷат, ки аз ҷониби тарафҳо, яъне кафил ва бенефетсиар ва ҳатто принципал барасмият дароварда шаванд. Дар баробари ин ҳуҷҷат на танҳо шартҳои кафолат, балки қоидахоро доир ба муносибатҳои дутарафаи кафил ва принципалро метавонад дар бар гирад.

Уҳдадорӣ кафил бояд дар шакли хаттӣ барасмият дароварда шавад. Риоя накардани шакли хаттии кафолати бонкӣ ба ғайриимкон гардидани ҳаволасозӣ ба нишондоди шохидон оварда расонида, вале пешниҳод намудани далелҳои хаттӣ ва дигар далелҳоро истисно намесозад, - қайд менамояд олими рус С.В. Сарбаш. Воқеан, аз лиҳози нуқтаи назари амалӣ, кафолати бонкии шифоҳиро тасаввур намудан ҳам мушкил мебошад.

Додани кафолати бонкӣ, одатан тариқи додани мактуби «кафилӣ», ё ин ки ҳуҷҷат бо номи «Кафолати бонкӣ» ё худ «Кафолат» расмӣ гардонида мешавад.

Аксарияти олимон, кафолати бонкиро аҳди яктарафа номбар менамоянд¹⁷³. Лекин бархе аз олимон ақидаи мазкурро ҷонибдорӣ намекунанд. Масалан, В.А. Хохлов чунин меҳисобад, ки «кафолати бонкӣ» метавонад аҳди ҳам яктарафа, дутарафа ва бисёртарафа бошад:

¹⁷³ Сборник образцов гражданско-правовых договоров (с комментариями). М.: Юрид. Фирма «Контракт»; Инфра – М, 1997. - С. 37; Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Таджикистан. Части первой с использованием судебной практики / Авторский коллектив. – Душанбе, 2004. - С. 588.

ҳамаи онҳо аз ҳолатҳои мушаххас ва аз муносибатҳои воқеӣ вобастагӣ доранд¹⁷⁴.

Барасмиятдарории муносибатҳо, вобаста ба кафолати бонкӣ, воқеан метавонад тавассути ҳуччате, ки аз ҷониби кафил ва бенефитсиар ва ё кафил, бенефетсиар ва принсипал басташуда амалӣ карда мешавад. Мусаллам аст, ки В.А. Хохлов дар ҳолати мазкур мафҳумҳои «шартнома-аҳд» ва «шартнома-ҳуччат»-ро омехта намуда истодааст. Доир ба додани қарз ва ё анҷом додани ин ё он амал аз ҷониби бенефетсиар ба сифати аксепт, ҳаминро қайд намудан ба маврид аст, ки дар ин ҷо низ ба хатогӣ роҳ дода шудааст. Дар кафолат метавонад, дарҷ гардад, ки он пас аз додани қарз ба қувваи қонунӣ дарояд. Ҳатто дар чунин ҳолат оид ба созишномаи тарафҳо сухан рондан асос вучуд надорад¹⁷⁵- қайд менамояд Б.М. Гонгалло. Чунин ақидаи муаллиф, ба андешаи мо нисбатан асоснок мебошад. Барои додани кафолати бонкӣ иродаи танҳо як тараф кафил асос ва басанда мебошад. Аз ин бармеояд, ки кафолати бонкӣ аҳди яктарафа буда, дар натиҷаи бастанӣ он уҳдадорӣ яктарафа ба миён меояд, ки тибқи он кафил уҳдадор мегардад ба манфиати бенефетсиар маблағи пулии муайяно пардохт намояд.

Ба ақидаи Т.В. Богачев, асоси бавучудоии муносибатҳои вобаста ба кафолати бонкӣ ин таркиби ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Пеш аз ҳама, бастанӣ шартнома байни присипал ва кафил вобаста пешниҳод кардани кафолати бонкӣ зарур аст. Баъдан, супоридани кафолати бонкӣ, ки ҳамчун аҳди яктарафа баромад менамояд, зарур ҳисобида мешавад¹⁷⁶- қайд менамояд муаллиф.

Воқеан аз таҳлили меъёрҳои Кодекси граждани, ки ба кафолати бонкӣ бахшида шудааст, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки пеш аз супоридани кафолати бонкӣ, созишномаи байни кафил ва принсипал ҷой дошта метавонад. Тавре, ки аз моддаи 408 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, кафолат баҳри иҷрои созишномаи кафил ва присипал дода мешавад.

Кафил ва присипал дар давраи ҳалли масъала вобаста ба пешниҳод намудани кафолат, метавонанд доир ба ҳамаи паҳлӯҳои ҳуқуқ ва уҳдадорихоҷшон суханронӣ накунанд. Вале, мавҷуд набудани ҳуччати хаттӣ ва ҳам пурра нишон надодани ҳуқуқу уҳдадорихо маъноӣ вучуд надоштани созишномаи байни кафил ва присипалро надорад¹⁷⁷. Тавре, ки аз таҷриба бармеояд, мавҷуд набудани созишномаи хаттӣ байни принсипал ва кафил маъноӣ безътибор будани уҳдадорӣ кафилро дар назди бенефетсиар надорад.

Кафолати бонкӣ одатан баҳри таъмини иҷрои уҳдадорӣ аллакай мавҷудбуда дода мешавад. Лекин, барои додани кафолат баҳри дар оянда таъмини уҳдадорӣ минбаъда ягон маҳдудият ҷой надорад. Дар ин ҳолат,

¹⁷⁴ Хохлов В.А. Ответственность за нарушение договора по гражданскому праву. – С. 170.

¹⁷⁵ Гонгалло Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики. – С. 58

¹⁷⁶ Гражданское право. Часть первая: Учебник / Под ре. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. – М.: Юристъ, 1997. – С. 435.

¹⁷⁷ Гонгалло Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики. – С. 61.

кафолати бонкӣ аз лаҳзаи бавучудоии уҳдадории тавассути кафолат таъминшаванда, агар дар он муҳлати дигар муқаррар нагардида бошад, ба вучуд меояд. Аз руи қоидаҳои умумии тибқи м.402 КГ ҚТ пешбинишуда, кафолати бонкӣ аз лаҳзаи додани он ба қувва мебарояд¹⁷⁸.

Додани кафолати бонкӣ, асоси бавучудоии муносибатҳои ҳуқуқӣ байни бонк ва ё дигар ташкилотҳои қарзину суғуртавӣ ва кредитори шахси сеюм ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ, кафолати бонкӣ яке аз намудҳои муҳим ва мустақили тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ба ҳисоб рафта, манфиатҳои кредиторро (бенефетсиар) пуфрра таъмин месозад. Тариқи он уҳдадориҳои гуногун, аз ҷумла уҳдадориҳои қарзӣ таъмин карда мешаванд.

Адабиёт:

1. Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон. Қисми 1. аз 30.06.1999.
2. Гражданское право. Часть первая: Учебник / Под ре. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. – М.: Юристъ, 1997. – С. 435.
3. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. вопросы теории и практики. – М.: Статут, 2004.
4. Сарбаш С.В. Элементарная догматика обязательств: Учебное пособие / Исслед. Центр частн. права им. С. С. Алексеева при Президенте РФ, Рос. школа частн. права. - 2-е изд., стер. – М.: Статут, 2017. – 336 с.
5. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики. – С. 55.

---

¹⁷⁸ Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон. Қисми 1. аз 30.06.1999.

ҲУҚУҚИ УҲДАДОРӢ ОИД БА САРВАТҲОИ АСЪОРӢ**Каримов Х.С.,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ
ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии
ДМТ**Тел.:** (+992) 502167620**Е-mail:**

khurshed.Karimov1993@inbox.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ;
ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ**Роҳбари илмӣ:** Сангинов Д.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда. Дар мақолаи мазкур оиди уҳдадориҳо нисбат ба арзишҳои асборӣ сухан меравад. Мафҳуми уҳдадорӣ аз даврони қадим мавриди омӯзиш қарор ёфта, дар илми муосир низ оиди уҳдадорӣ ақидаҳои гуногун вучуд дорад. Дар мақола ҳамчунин ҳуқуқи уҳдадориҳои субъектҳои муносибатҳои асборӣ мавриди таҳлил қарор дода шуданд. Муаллифи мақола чунин мафҳуми уҳдадориро пешниҳод менамояд: уҳдадориҳо нисбати арзишҳои асборӣ инчунин навъи уҳдадориест, ки тавасути онҳо қарздор вазифадор аст, ки амалҳои муайяни амволиро ба манфиати кредитор иҷро намояд (интиқоли арзишҳои асборӣ) ва кредитор ҳуқуқ дорад аз қарздор иҷрои вазифаҳои бар зимааш доштаро талаб намояд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, уҳдадорӣ, намуд, субъект, объект, арзишҳои асборӣ.

ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННОЕ ПРАВО ОТНОСИТЕЛЬНО ВАЛЮТНЫХ ЦЕННОСТЕЙ**Каримов Х.С.,**ассистент кафедры
предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета ТНУ**Тел.:** (+992)502167620**Е-mail:**

khurshed.karimov1993@inbox.ru

Научная специальность: 12.00.03 – Гражданское право;
предпринимательское право; семейное право; международное частное
право

Научный руководитель: Сангинов Д.Ш.; доктор юридических наук
профессор

Аннотация. В данной статье говорится о понятии обязательств относительно валютных ценностей. Понятие обязательство разрабатывалось и развивалось с древнейших времен и продолжает дорабатываться современной наукой. В статье также определены права и обязанности субъектов данного явления. Автор статьи предлагает следующее определение понятия обязательств: обязательства относительно валютных ценностей это такие обязательства, с помощью которых должник обязан выполнить определенные имущественные действия в пользу кредитора (передача валютных ценностей), а также кредитор вправе требовать от должника исполнения возложенных на него задач.

Ключевые слова: право, обязанности, виды, субъект, объект, валютные ценности.

THE CONCEPT OF OBLIGATIONS IN RELATION TO CURRENCY VALUES

Karimov KH.S.,
assistant of the Department of
Entrepreneurial and Commercial law
Faculty, TNU
Тел.: (+992) 502167620
E-mail: Khurshed.Karimov1993@inbox.ru

Scientific specialty: 12.00.03 – Civil law; business law; family law; private international law

Research supervisor: Sanginov D.S., Doktor of Legal Sciences, Professor

Annotation. This article considers the concept of obligations in relation to currency values. The concept of obligation has been worked out and developed since ancient times and continues to be refined by modern science. The article also defines the rights and obligations of the subjects of this phenomenon. The author of the article proposes the following definition of the concept of obligations: obligations in relation to currency values are such obligations with the help of which the debtor is obliged to perform certain property actions in favor of the creditor (transfer of currency values), and the creditor has the right to demand that the debtor perform the tasks assigned to him.

Keywords: law, liability, types, subjects, currency values.

Дар қонунгузории муосири кишвар дар маҷмӯъ, мафҳуми умуми эътирофшудаи уҳдадорӣ ҳуқуқи граждани ташаккул ёфтааст. Ибораи уҳдадорӣ аз замони қадим маълум буд. Аз ҷониби ҳуқуқшиносони классикии Рими қадим дар Институтсияҳои Юстиниан ибораи уҳдадорӣ

муқаррар шуд, ки мувофиқи он “Уҳдадорӣ роҳҳои ҳуқуқие мебошад, қувваи он моро маҷбур месозад барои иҷро кардани амали муайян ба манфиати ин ё он шахс дар мувофиқа бо меъёрҳои ҷамъияти шахрвандиамон”¹⁷⁹.

Ф.К. Савини қайд карда аст: “Уҳдадорӣ аз болои шахси бегона ҳукмфармоӣ кардан аст, аммо на ба тамоми инсон (дар акси ҳол он ба нест шудани шахс оварда мерасонад), балки танҳо бар амалҳои танҳои ӯ, ки метавонад аз озодони ин шахс ҷудо бошанд ва ба иродаи мо тобеъ бошад”. Ҳамин тариқ, хусусияти асосии уҳдадорӣ ҳуқуқи як шахс ба амалҳои шахси дигар мебошад; бо уҳдадории асбӯрӣ – аз амалиёт оид ба интиқоли арзишҳои асбӯрӣ¹⁸⁰.

Уҳдадорӣ ин занҷираҳои ҳуқуқие дар назар дошта мешавад, ки бо қувваи он мо уҳдадор мешавем, ки ин ё он амалро дар мувофиқат бо ҳуқуқи давлатамон содир кунем¹⁸¹.

Г.Ф. Шершеневич ба уҳдадориро “чунин муносибатҳои ҳуқуқие, ки ҳуқуқи як шахсро ба амали маълуми шахси мушаххаси дигар ифода мекунад” ишора кардааст. Ҳамзамон олим таърифро васеъ намуда, ба он ишора мекунад, ки уҳдадорӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ аст¹⁸².

Тибқи ақидаи О.С. Иоффе объекти ҳуқуқи уҳдадорӣ ба монанди дигар муносибатҳои граждани – ҳуқуқӣ, ҳаракати муайяни шахси уҳдадор эътироф карда мешавад¹⁸³.

Сарфи назар аз баъзе фарқиятҳо дар таърифи мафҳуми мавриди баррасӣ қарордошта, бояд қайд кард, ки қариб ҳамаи олимони ҳамчун аломатҳои муҳими уҳдадории гражданиро уҳдадории як шахс (қарздор) -ро барои иҷрои як амали муайян ба манфиати шахси дигар (кредитор) муайян мекунанд, дар ҳамин ҳолат (кредитор) ҳуқуқ дорад иҷрои ин уҳдадориро талаб кунад, қарздор дорони уҳдадории дахлдор дар қисмати баргардонидани арзишҳои асбӯрӣ мебошад.

Дар моддаи 328 Кодекси граждани ҚТ чунин мафҳуми уҳдадори омадааст: “аз рӯи уҳдадори як шахс (қарздор) бояд ба ғайри шахси дигар (кредитор) амали муайянеро анҷом диҳад. Масалан молу мулкшро ба ӯ диҳад, корро иҷро кунад, пулро супорад ва ғайра ё аз иҷрои ягон амал худдорӣ намояд. Кредитор бошад, ҳақ дорад аз қарздор иҷрои уҳдадориҳояшро талаб намояд”¹⁸⁴.

Ҳуқуқи уҳдадорӣ оид ба арзишҳои асбӯрӣ дорони субъект, объект ва мазмун мебошад.

Ба сифати тарафҳои уҳдадорӣ кредитор ва қарздор баромад мекунад. Яъне ба ҳайси субъектҳои амалиёти асбӯрӣ резидент ва ғайрирезидент

¹⁷⁹ Дождев Д.В. Римское частное право: учебник для вузов / под ред. В.С.Нерсисянца. – М.: НОРМА, 1996. – С. 427.

¹⁸⁰ Савиньи Ф.К. Обязательственное право / Перевод с немецкого В. Фукс и Н. Мандро. – М.: Типография А.В. Кудрявцевой, Софийская набер. Д. Котельниковой. – №2. – 1876. – 579 с.

¹⁸¹ Римское частное право: учебник / под ред. И.Б.Новицкого, И.С.Перетерского – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2008. – С. 264.

¹⁸² Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – М.: НОРМА, 2001. – С. 346.

¹⁸³ Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юрид. Лит, 1975.

¹⁸⁴ Кодекси граждани ҚТ аз 30 июни соли 1999. – Душанбе: Ирфон, 2004.

дониста мешавад. Амалиёти асъорӣ раванди фаъолияти ду субъект мебошад. Кредитор ҳамчун тарафи фаъол дар уҳдадорӣ эътироф шуда ҳуқуқ дорад аз қарздор иҷро кардани амали муайян ва худдорӣ намудан аз иҷрои онро талаб намояд. Қарздор ҳамчун тарафи ғайри фаъол дар уҳдадорӣ ба ҳисоб рафта уҳдадории вай барои содир кардани амали муайян ба ғайри кредитор ё худдори намудан аз иҷрои он равона карда шудааст.

Мувофиқан уҳдадории субъективи қарздор оид ба иҷрои амали муайян ё худдорӣ намудан аз иҷрои амали муайян дар муносибатҳои уҳдадорӣ-ҳуқуқӣ қарз ва ҳуқуқи субъективи кредитор оид ба талаби иҷрои амали муайян ҳуқуқи талабкунӣ номгузори мешавад¹⁸⁵.

Амалиётро бо арзишҳои асъорӣ ин амали шахрвандон ва ё шахсони ҳуқуқӣ оид ба хариду фурӯши арзишҳои асъорӣ, мубодила ё истифодаи онҳо ҳамчун воситаи пардохт алоқаманд доништан зарур аст.

Дар айни ҳол бонкҳои тижоратӣ хизматҳои зиёди бо асъор алоқамандро пешниҳод мекунад. Амалиёти асъории бонкҳои тижоратӣ ба якҷанд намуд (хизмат) чундо мешавад:

1. Амалиёт оид ба ҳисоббаробаркунии байналмиллалӣ;
2. Кушодани суратҳисоби асъорӣ ба муштарӣ ва пешбурди он;
3. Ба роҳ мондани муносибатҳои ахборотӣ бо бонкҳои хориҷӣ;
4. Амалиёти ғайрисавдоии бонк;

Ба ҳайси объект бошад ҳуди арзишҳои асъорӣ баромад менамояд, бо вучуддории онҳо байни тарафҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вучуд меояд. Мазмуни уҳдадорӣ оид ба арзишҳои асъорӣ ин ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии марбут ба ҳамдигар мебошанд.

Қонуни ҚТ “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” аз 13 июни соли 2013 дар моддаи 13 ҳуқуқи уҳдадориҳои резидент ва ғайррезидентро оиди баргардонидани асъори хориҷӣ ва пули миллӣ чунин муқарар намудааст:

1. Резидентҳо уҳдадоранд дар муҳлати пешбиниқардаи шартнома барои ба суратҳисобҳои худ дар бонкҳои ваколатдор ворид шудани дороиҳои зерин чораҳои зарурӣ андешанд:

- пули миллӣ ва ё асъори хориҷӣ, ки аз ҷониби ғайррезидент ҷиҳати пардохт барои содироти мол (қор ё хизматрасонӣ) ба резидент интиқол дода шудааст;

- пули миллӣ ва ё асъори хориҷӣ, ки ҷиҳати пешпардохт барои ворид кардани мол (қор ё хизматрасонӣ) ба ғайррезидент интиқол шудааст (дар ҳолатҳои аз ҷониби ғайррезидент қисман ё пурра иҷро нашудани уҳдадориҳо).

2. Резидентҳо ҳуқуқ доранд дар ҳолатҳои зерин ҳангоми ҳисоббаробаркунии содироту воридоти мол (қор ё хизматрасонӣ) ба

¹⁸⁵Ҳиматов Ҳ.Н., Қурбонализода Н.Ш., Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хоҷамуродов Д.Г., Бобоонов Ҳ.З., Ҳуқуқи уҳдадорӣ / Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: СИНО, 2016. – С. 10.

суратҳисобҳои худ дар бонкҳои ваколатдор пули миллӣ ё асъори хориҷиро ворид накунад:

- ба суратҳисоби худ дар бонки хориҷӣ ворид кардани пули миллӣ ва ё асъори хориҷӣ барои иҷрои уҳдадориҳои мутобиқи шартномаҳои асъорӣ;

- ба суратҳисоби худ дар бонки хориҷӣ ворид кардани пули миллӣ ва ё асъори хориҷӣ барои таъмини фаъолияти воҳидҳои сохтории худ дар хориҷа;

- дар ҳолати қатъ гаштани уҳдадориҳои ғайррезидент ҳангоми ҳисоббаробаркунии мутақобилаи талабот;

- қатъ гаштани уҳдадориҳои аввалаи ғайррезидент ҳангоми бо уҳдадориҳои нав ва ё тартиби дигари иҷро иваз шудани онҳо байни ҳамон як шахс¹⁸⁶.

Таҳлили меъёри қонун имкон медиҳад, ки ҳулоса барорем бо назардошти навъи уҳдадориҳои мушаххаси шахсони ҳуқуқӣ уҳдадориҳо оид ба арзишҳои асъорӣ аз инҳо иборатанд, ки онҳо:

а) резидент (қарздор) уҳдадор аст, ки арзиши асъорро ба манфиати резидент (кредитор) интиқол диҳад ё пардохтро бо арзишҳои асъорӣ анҷом диҳад ва кредитор-резидент ҳуқуқ дорад аз қарздор иҷро кардани уҳдадориҳои худро талаб кунад;

б) резидент (қарздор) ба таври қонунӣ уҳдадор аст, ки арзиши асъорро ба манфиати ғайррезидент (кредитор)-и дигар гузаронад ё бо арзиши асъор пардохт кунад ва кредитор-ғайррезидент ҳуқуқ дорад талаб кунад, ки аз қарздор уҳдадориҳои худро иҷро кунад;

в) ғайррезидент (қарздор) ба таври қонунӣ уҳдадор аст арзиши асъорро ба манфиати резидент (кредитор)-и дигар гузаронад ё бо арзишҳои асъорӣ пардохт кунад ва кредитор-резидент ҳуқуқ дорад аз қарздор уҳдадориҳои худро талаб кунад;

г) ғайррезидент (қарздор) уҳдадор аст, ки арзиши асъорро ба манфиати ғайррезидент (кредитор)-и дигар интиқол диҳад ё бо арзиши асъор пардохт кунад ва кредитор-ғайррезидент ҳуқуқ дорад талаб кунад, ки аз қарздор уҳдадориҳои худро иҷро кунад;

Бо дарназардошти муқаррароти Қонун “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” уҳдадориҳои асъориро тақсим кардан мумкин аст ба:

а) уҳдадориҳо, ки субъектҳои онҳо резидентҳо мебошанд;

б) уҳдадориҳо, ки субъектҳои онҳо ғайррезидент мебошанд;

в) уҳдадориҳо, ки субъектҳо резидентҳо ва ғайррезидентҳо мебошанд.

Кодекси гражданинӣ ҚТ ду асоси ба вучуд омадани уҳдадориҳоро муқаррар кардааст:

1. Шартномаи ҳуқуқи гражданинӣ;

2. Уҳдадориҳо дар натиҷаи расонидани зарар.

Тамоми он уҳдадориҳо, ки мазмуни онҳо пардохти маблағи муайян ба фоидаи кредитор ташкил медиҳад уҳдадориҳои пулӣ ба ҳисоб

¹⁸⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” аз 13 июни соли 2013 моддаи 13. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №6, мод. 402)

мераванд. Аслан ҳамаи уҳдадориҳо мумкин аст ба уҳдадориҳои пулӣ мубадал гарданд, ҳарчанд чунин уҳдадориҳоро муносибатҳои пулӣ ташкил надиҳанд. Уҳдадориҳои пули натавонанд аз шартномаҳо, инчунин дар натиҷаи расонидани зарар низ пайдо шуданаш мумкин аст.

Уҳдадориҳои пулӣ гурӯҳи уҳдадориҳои гуногунпахлуро ташкил дода метавонад аз дилхоҳ шартномаҳои граждани-ҳуқуқии музднок ё дар натиҷаи ғайри қонуни расонидани зарар ба вучуд меояд. Уҳдадориҳои пулӣ метавонанд дар шакли асосӣ ё иловагӣ баромад кунанд. Шартномаҳо, ки мазмуни онҳоро бевосита пардохти маблағи муайян ташкил медиҳад (шартномаи кредит, шартномаи суратҳисоби бонкӣ, шартномаи қарз ва ғайра) ва шартномаҳо пардохти маблағ дар онҳо дуҷумдараҷа ба ҳисоб меравад (шартномаи хариду фурӯш, шартномаи иҷора ва ғайра).

Дар натиҷаи чамъбасти гуфтаҳои боло, таърифи зерини уҳдадориро ба арзишҳои асъорӣ пешниҳод менамоем. Уҳдадорӣ нисбат ба арзишҳои асъорӣ чунин уҳдадориест, ки ба воситаи он қарздор вазифадор аст амали муайяни амволиро ба манфиати кредитор иҷро кунад (интиқоли арзишҳои асъорӣ) ва кредитор ҳуқуқ дорад аз қарздор иҷрои вазифаҳои бар зимааш доштаро талаб намояд.

Адабиёт:

1. Дождев Д.В. Римское частное право: учебник для вузов /под ред. В.С.Нерсисянца. – М.: НОРМА, 1996. – С. 427.
2. Савиньи Ф.К. Обязательственное право / Перевод с немецкого В.Фукс и Н. Мандро. – М.: Типография А.В. Кудрявцевой, Софийская набер. Д. Котельниковой. – № 2. – 1876. – 579 с.
3. Римское частное право: учебник /под ред. И.Б.Новицкого, И.С.Перетерского – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2008. – С 264.
4. Шершеневич, Г.Ф. Курс гражданского права. – М.: НОРМА, 2001. – С. 346.
5. Кодекси граждании ҚТ аз 30 июни соли 1999. // (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод.153)
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” аз 13 июни соли 2013 // (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №6, мод. 402)
7. Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юрид. Лит, 1975.
8. Ҳиматов Ҳ.Н., Қурбонализода Н.Ш., Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хоҷамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи уҳдадорӣ / Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Сино, 2016. – С. 159.

ҲОЛАТИ ҲУҚУҚИИ РОҲҲОИ АВТОМОБИЛГАРД ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шабонов Ш.С.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва
тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 900078893

Е-mail: shohkarims.7@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳуқуқи
оилавӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Роҳбари илмӣ: Сангинов Д.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда. Дар мақолаи мазкур мушкилоти ҳолати ҳуқуқии роҳҳои автомобилгард ҳамчун объекти ҳуқуқ баррасӣ шуда, қонунгузорӣ ва асосҳои назариявӣ таҳлил гардидаанд. Инчунин дар мақола муаллиф тартиби бақайдгирӣ ва ҳуқуқи моликият нисбат ба роҳҳои автомобилгардро таҳлил намудааст. Таҳлили амалиявии роҳҳои автомобилгард аз он шаҳодат медиҳанд, ки қонунгузорӣ аз амалия тафовути зиёд дорад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки муомилоти озодаи роҳҳои автомобилгардро пешбинӣ менамояд, то ҳол дар таҷриба мавриди истифода қарор нагирифтаанд. Ҳолати ҳуқуқии амиқи роҳҳои автомобилгард аҳамияти назаррас бобати ҳалли бахсҳои истифодаи объектҳои умум, ба ҷавобгарӣ ҷалб намудани соҳибони роҳҳои автомобилгард барои истифодаи ғайрмақсадноки роҳҳои автомобилгард, ҳангоми муқаррар намудани шартҳои созишномаи сармоягузорӣ, созишномаҳои шарикӣ бахши давлатӣ ва хусусӣ оид ба лоихақашӣ, сохтмон ва истифодабарии роҳҳои автомобилгард доранд.

Калидвожаҳо: объекти ҳуқуқ, роҳҳои автомобилгард, ҳуқуқи моликият, моликияти ғайриманкул.

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Шабонов Ш.С.,

ассистент кафедры
предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета Таджикского

национального Университета

Тел.: (+992) 900078893

Е-mail: shohkarims.7@gmail.com

Специальность: 12.00.03 – Гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное частное право

Научный руководитель: Сангинов Д.Ш., доктор юридических наук
профессор

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы правового статуса автомобильных дорог как объект права, анализируются законодательство и докторальные основы. А также автором рассматривается порядок регистрации и права собственности на автомобильных дорог. Практическая исследования автомобильных дорог приводит к тому что законодательство намного опережает практику. Нормативно правовые акты предусматривающие свободное оборотоспособность автомобильных дорог ещё не применены в практике. Определение правового статуса автомобильной дороги как объект права может эффективно сказаться при разрешении споров о пользовании неограниченным кругом лиц объектами общего пользования, привлечении собственника автомобильной дороги к ответственности за ненадлежащее содержание принадлежащего ему имущества, при формировании условий инвестиционных соглашений, соглашений о государственно–частном партнерстве, связанных с проектированием, строительством и эксплуатацией автомобильных дорог.

Ключевые слова: объект права, автомобильные дороги, права собственности, недвижимое имущество.

LEGAL STATUS OF CAR ROADS IN ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Shabonov Sh.S.,

assistant at the Department of
entrepreneurial and commercial law, law
faculty Tajik national University

Phone: (+992) 900-07-88-93

E-mail: shohkarims.7@gmail.com

Scientific specialty: 12.00.03. – Civil law; business law; family law; private
international law

Research supervisor: Sanginov D.S., Doktor of Legal Sciences, Professor

Annotation. The article examines the problems of the legal status of car roads as an object of law, analyzes the legislation and doctoral foundations. The author also examines the procedure for registration and ownership of car roads. Practical research of car roads leads to the fact that legislation is much ahead of practice. Regulatory legal acts providing for the free turnover of car roads have not yet been applied in practice. Determining the legal status of a road as an

object of law can effectively affect the resolution of disputes about the use of public facilities by an unlimited number of persons, bringing the owner of the road to responsibility for improper maintenance of his property, when forming the terms of investment agreements, public-private partnership agreements related with the design, construction and operation of highways.

Key words: object of law, car roads, property rights, immovable property.

Гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ дар давлати мо боиси пураҳамият гарадидани нақлиёти автомобилӣ, рушди иқтисодиёт бошад боиси болоравии нақши ин объектҳо мегардад. Муомилоти молу мулки бошад дар Ҷумҳуриямон маҳз тавассути роҳҳои автомобилгард ба роҳ монда мешвад. Дар ҳолати корӣ қарор надоштани роҳҳои автомобилгард боиси зарар дидан, аз даст додани фоида, ки дар сарфа кардани миллионҳо тонна сӯзишворӣ, садҳо одамони фавтида, аз даст додани садҳо ҳазор бору бағоч ва таъмири ҳазорҳо воситаҳои нақлиёт гаштааст. Зарари умумии ҳамасолаи аз сабаби нобоб будани роҳҳои автомобилгард бузург аст.

Тибқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдорӣ”, роҳҳои автомобилгард - роҳи автомобилгард ҷузъҳои мебошанд, ки ба ҳам алоқаманд буда, ҳаракати доимӣ ва бехатарии автомобилҳоро таъмин менамоянд¹⁸⁷. Аз мафҳуми додашуда метавон хусусиятҳои зеринро тавсиф намуд:

-маҷмӯи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд;

- ҳаракати воситаҳои нақлиётро таъминкунанда.

Дар мафҳуми додашуда унсурҳои муҳим ва мушаххас ёдрас нашудаанд, инчунин таносуби роҳи автомобилро аз роҳи оҳан ва вазъи ҳуқуқии онҳоро низ мутаассифона мушоҳида намудан мушкил аст.

Роҳи автомобилгард аз дигар роҳҳои воситаҳои нақлиёт бо таъиноти қитъаи замини ҷудошуда фарқ кунонида мешавад, яъне ҳолати ҳуқуқии замин, ки роҳи автомобилгард дар он ҷойгир аст, ва соҳибмулкии шахс ба ин замин. Чунин заминҳо аз фонди замин барои эҳтиёҷоти ғайрикишоварзӣ пешниҳод мегарданд. Инчунин заминҳо бо мақсади истифодаи муваққатӣ аз ҷониби мақоми роҳдор иҷора гирифта мешаванд. Ба сифати иҷорадиҳанда субъектони хусусӣ ва оммавӣ баромад карда метавонанд. Агар замини ҳамшафат дар моликияти шахси воқеӣ қарор ошта бошад пас тибқи шартномаи иҷора он метавонад ба мақоми роҳдор, муассиса ё ин ки корхона дода шавад. Агар роҳи иҷорагирифта бо мақсади ҳаракати воситаҳои нақлиёт истифода гардад, пас мумфарш гардидани он вобаста ба мӯҳлати иҷорагирифта ба роҳ монда мешавад. Роҳҳои автомобилгард бо мақсади замонавӣ ва мутобиқи стандарт буданашон, инчунин заминҳои дигаре, ки ба минтақаи ҷудошуда ҳамшафат нестанд ва аз тарафи ташкилотҳои давлатии фаъолияти роҳдорӣ ишғол шудаанд, барои истифодабарии доими ва ё муваққатӣ ҷудо карда мешаванд.

¹⁸⁷Қонуни ҶТ «Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, №4, қ- 1, мод. 296; соли 2009, №7-8, мод.498; с. 2013, №7, мод. 527, №12, мод. 895; Қонуни ҶТ аз 15.03.2016 с., №1302

Дар асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдорӣ заминҳои роҳҳои автомобилгард барои истифодаи умумӣ ва ё ин ки иҷора ба мақомоти роҳдорӣ ва ё шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ки соҳибони роҳҳои автомобилгард барои сохтани роҳҳои автомобилгард, таҷдид ва истифодабарӣ, инчунин барои иморату иншоотҳои, ки барои хизматрасонӣ истифода мегарданд, пешниҳод мекунанд.

Тибқи қонуни мазкур роҳҳо ба давлатӣ (истифодаи умум), муассисавӣ ва хусусӣ тақсим мешаванд. Чунин таснифбандӣ аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори ин соҳа Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад¹⁸⁸. Роҳҳои автомобилгард аз рӯи таъиноташон ба роҳҳои автомобилгарди истифодаи умум (дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ), аз рӯи субъектҳои ҳуқуқи моликият бошад ба роҳҳои автомобилгарде, ки ба моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, моликиятти коммуналӣ ва моликияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мансубанд, таснифбандӣ мегарданд¹⁸⁹.

Ба роҳҳои автомобилгард он роҳҳои мансубанд, ки ҳам байни шаҳру деҳот ва ҳам роҳҳои байналмиллалиро дар бар мегиранд. Роҳҳои автомобилгарди байналмиллалӣ дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мегарданд. Тарти муайян намудани роҳҳои, ки ба моликияти давлат тааллуқу доранд, одатан аҳамияти мудофиавӣ ва иқтисодӣ доранд, бинобар ин онҳоро хусусӣ намудан мумкин нест. Чунин роҳҳо бо пешниҳоди мақоми давлатии идоракунии фаъолияти роҳдорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мегардад. Роҳҳои дорои аҳамияти Ҷумҳуриявӣ дар панҷ сол як маротиба тамдид мегарданд.

Маҳалҳои таснифи роҳҳои автомобилгард аслан бо аҳамияти онҳо ба роҳ монда мешавад. Чун роҳҳои автомобилгарди маҳаллӣ аслан роҳҳои ҳастанд, ки байни кучаю гузаргоҳҳо, хатҳои ҳаракати нақлиёти ҷамъиятии шаҳру деҳот, роҳҳои дорои аҳамияти маҳаллидошта, ки дар дохили ин минтақаҳо ҳаракати нақлиётро таъмин мекунанд шомил ҳастанд.

Аслан нисбат ба роҳҳои автомобилгард ҳуқуқи ашёи дар шакли ҳуқуқи моликият, ки дарбаргирандаи унсурҳои доштан, истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ намуданро дорост паҳн намегардад. Роҳҳои автомобилгарди муассисавӣ ва хусусӣ танҳо дар асоси пешбурди хоҷагидорӣ ва ё ин ки идораи оперативӣ ба субъектҳои хусусӣ дода мешавад. Роҳҳои автомобилгард, ки дар заминҳои нақлиётӣ ҷойгиранд тибқи моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон моликияти истисноии давлат мебошанд, чун аз замин ҷудо вучуд дошта наметавонанд. Онҳо аслан дар мувозинати корхона қарор дошта барои ҳалли вазифаҳои махсуси давлатӣ, таъмини боркашонии дохилихоҷағӣ, истехсолӣ ва технологӣ истифода мешаванд. Соҳибони ин роҳҳо метавонанд ҳангоми гирифтани ҳулосаи мусбӣ мақомоти дахлдор ин роҳҳоро барои истифодаи умум пешниҳод

¹⁸⁸ Наимов Б.Г. Зеленцов А.Б. Разрешительная деятельность органов внутренних дел в Республике Таджикистан // Вестник ВИПК МВД России. Москва. 2018. №2. - С.128-134.

¹⁸⁹ Қонуни ҚТ «Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, №4, қ- 1, мод. 296; соли 2009, №7-8, мод.498; с. 2013, №7, мод. 527, №12, мод. 895; Қонуни ҚТ аз 15.03.2016 с., №1302.

намоянд. Тартиби истифодаи онро бошад худи онҳо муқаррар мекунанд. Роҳҳои мазкур метавонанд, ҷӣ пулакӣ пешниҳод гарданд ё ин ки ройгон. Дар маҷмуъ моли мулки роҳҳои автомобилгард натавонанд дарбаргирандаи худи роҳ бо мумфаршаш, инчунин иншоот ва ватҳизоте, ки барои нигоҳубини роҳҳо заруранд шомиланд, замин (дар бораи заминҳои ки роҳҳои автомобилгард дар он ҷойгиранд) ки дар он роҳи автомобилгард ҷой дорад қисми ҷудонашавандаи роҳҳои автомобилгард мебошад.

Авҷгирии сохтмони роҳҳои автомобилгард чун қоида истифодаи заминҳои навро тақозо мекунанд, дар ин асно танзими пурсамари ҳуқуқи муносибатҳои замин аҳамияти муҳим пайдо мекунанд. Мутаассифона мӯҳлати бардавоми барқарор намудани маблағи сарфшуда дар сохтмони роҳ, ҷалби сармои хусусиро ба ин соҳаи хоҳиш медиҳад. Дар соҳаи мазкур ҷалби сармои бояд чунин ба роҳ монда шавад, ки сармоиғузори дар роҳҳои автомобилгард ҷалбкунанда бошанд, бо вучуди он ки замин моликияти истисноии давлат аст. Шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ бошад воситаи самароники анҷом додани ин мақсад буда, таносуби манфиатҳои давлат ва бахши хусусӣ бояд ба инобат гирифта шаванд¹⁹⁰. Заминҳои нақлиёт то ҳол таҳлили амиқи худро дар қонунгузори кишвар наёфтааст. Таваҷҷӯҳи асосӣ ба заминҳои кишоварзӣ равона шудааст. Дар рисолаҳои илмии олимҳои соҳаи ҳуқуқ ҳолати ҳуқуқи заминҳои нақлиётӣ баррасӣ гардидаанд, ки ин заминҳои роҳи оҳан, нақлиёти ҳавоӣ, ва обӣ буда, ба заминҳои роҳҳои автомобилгард диққати назаррас дода нашудааст. Муносибатҳои, ки дар партави истифода, ҳифз ва идоранамоии заминҳои роҳҳои автомобилгард ба вучуд меоянд, аҳамияти заруриро касб накардаанд. Аслан заминҳои роҳҳои нақлиётӣ бо хусусиятҳои зеринашон фарқ мекунанд.

- барои фаъолияти роҳдори пешбинӣ мешаванд;
- дар моликияти ҶТ, мақомоти маҳаллӣ ҳокимияти давлатӣ, шахсон ҳуқуқӣ ва воқеӣ қарор доранд;
- таъиноти асосии онҳо ин ҷойгир намудани объектҳои нақлиёти автомобилӣ дар онҳо мебошад;
- ба категорияи заминҳои нақлиётӣ ва таъиноти махсус дохилдан;
- таркиби дохилии худро дороянд;
- худи роҳи автомобилгард, минтақаи ҳамшафат объектҳои хизматрасонии автомобилӣ ба шумор мераванд.

Ҳолати ҳуқуқи заминҳои нақлиётӣ бояд дар қонуни ҶТ «Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдори» оварда шавад, ва бо дарназардошти он дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, тағйири иловаҳо ворид гарданд.

Дар қонунгузори оид ба роҳҳои автомобилгард фаъолияти роҳдори муқаррароти мушаххас доир ба шакли моликияти нисбат ба роҳҳои автомобилгард оварда нашудааст. Яъне ҳолати ҳуқуқи роҳҳои

¹⁹⁰Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2012, №907; Қонуни ҶТ аз 28.012.2012 с., №907.

автомобилгард ҳамчун моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, моликияти маҳаллӣ ва хусусӣ дар қонунгузорӣ мушаххас карда шаванд.

Адабиёт:

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, №4, қ- 1, мод. 296; соли 2009, №7-8, мод.498; с. 2013, №7, мод. 527, №12, мод. 895; Қонуни ҚТ аз 15.03.2016 с., №1302// аз 15.03.2016с., №1302//www.mmkt.tj (санай мурочиат: 25.01.2021).

2. Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2012, №12, қ. 1, мод. 998; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., №1348; аз 02.01.2019 с., № 1577; аз 02.01.2019 с., № 1578// аз 02.01.2019с., № 1578// www.mmkt.tj (санай мурочиат: 26.01.2021).

3. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми 1 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с.2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557 // www.mmkt.tj (санай мурочиат: 20.01.2021).

4. Концепсияи рушди қонунгузориин гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон/ аз 30.04.2004с., таҳти №4// www.mmkt.tj // (санай мурочиат: 26.01.2021).

5. Наимов Б.Г. Зеленцов А.Б. Разрешительная деятельность органов внутренних дел в Республике Таджикистан // Вестник ВИПК МВД России. – М., 2018. – №2. – С. 128-134.

6. Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии молумулки ғайриманкул ва ҳуқуқҳо бо он» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, №3, мод. 194; с. 2013, №7, мод. 525; Қонуни ҚТ аз 02.01.2018 с., №1502; аз 20.06.2019 с., №1629//www.mmkt.tj // (санай мурочиат: 22.01.2021).

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ**РОЛЬ ТРУДА В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕКА: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ****Бобозода У.Э.,**лаборант кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ**Тел:** (+992) 985759191**E-mail:** bobozodaue@gmail.com**Научная специальность:** 12.00.01 – Теория и история права и государства;
история правовых и политических учений**Научный руководитель:** Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент**Рецензент:** Кодиркулов Х.Р., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. Данная статья исследует сравнительно-правовой анализ право человека на труд в законодательствах Республики Таджикистан и Российской Федерации. Исследуя сравнительно-правовой анализ данных вопрос, закрепляется значимость данного вопроса в международных актах и национальных законодательствах Республики Таджикистан и Российской Федерации. Автор, выдвигает обоснованные аргументы, изучение которых имеют большую пользу на сегодняшний день в процессе модернизации трудоустройства цивилизации.

Ключевые слова: права человека, труд, право человека на труд, правовая культура человека, модернизация труда, законодательство, Республика Таджикистан, Российская Федерация.

НАҚШИ МЕҲНАТ ДАР РУШДИ ИНСОН: ТАНЗИМИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ**Бобозода У.Э.,**лаборанти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ**Тел:** (+992) 985759191**E-mail:** bobozodaue@gmail.com**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Роҳбари илмӣ: Саъдизода Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Қодирқулов Х.Р., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда. Дар мақолаи мазкур таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҳуқуқи инсон ба қор дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия баррасӣ шудааст. Омӯзиши таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии масъалаи мазкур, аҳамияти ин масъала дар санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия муқаррар карда шудааст. Муаллиф далелҳои асоснок овардааст, ки омӯзиши онҳо имрӯз дар раванди навсозии шуғли тамаддун ғоидаи қалон дорад.

Қалидвожаҳо: ҳуқуқи инсон, меҳнат, ҳуқуқи инсон ба меҳнат, фарҳанги ҳуқуқи инсон, муосиршавии меҳнат, қонунгузорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Россия.

THE ROLE OF LABOUR IN HUMAN DEVELOPMENT: COMPARATIVE LEGAL REGULATION OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION

Bobozoda U.E.,
laboratory Assistant, Department of
Human Rights and Comparative Law,
Faculty of Law, TNU
Phone: (+992) 985759191
E-mail: bobozodaue@gmail.com

Scientific Specialty: 12.00.01 – Theory and history of law and state; history of legal and political doctrines

Scientific adviser: Sa'dizoda J., candidate of science in law, docent

Reviewer: Qodirqulov H.R., candidate of science in law, docent

Annotation. This article explores a comparative legal analysis of the human right to labour in the legislation of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation. Exploring the comparative-legal analysis of these issues, the importance of this issue in international acts and national legislations of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation is enshrined. The author, puts forward reasonable arguments, the study of which is of great benefit for today in the process of modernization of employment of civilization.

Key words: human rights, labour, human right to work, culture of human rights, labour modernization, legislation, Republic of Tajikistan, Russian Federation.

В нынешние времена труд считается основной формой существования человека во многих странах земного шара, тем не менее многие

государства создают все необходимые условия трудоустройства для населения, и тем самым обеспечивает их определёнными видами занятости. Труд способствует полноценному развитию человека в современной международной сообществе. История стала свидетелем того, что на всех стадиях общественной формации развития человечества, существенную роль в жизнедеятельности человека сыграл труд. Начиная с первобытнообщинного строя до настоящего времени труд формировался в сознании людей, как основной источник полноценного существования человека в целом. Ещё в Декларации Великого Кира предусматривалась права человека на труд в эпоху Ахменидского государства¹⁹¹. В настоящий момент уровень трудовой деятельности человека оценивается как уровень социально-экономического положения в обществе. Более того, данная деятельность является источником заработка в жизни человека. В процессе жизнедеятельности труд сформировался таким образом, что он представляет собой материальную ценность. Таким образом, трудовая деятельность человека обеспечивает дальнейшее существование, самого лица в современном мире. Такой деятельности прежде всего способствует повышенная правовая культура среди населения, в котором правосознание среди людей складывается на базе правового воспитания¹⁹².

Большинство государств мира принимают необходимые меры и предоставляют все возможные средства для реализации этой деятельности. Далеко, не все люди обеспечены работой или определённым видом занятости. Эскалация данной деятельности больше всего связана с тем, что существует большая конкуренция среди населения, во всех отраслях жизнедеятельности гражданского общества. Обосновывая данное высказывание хочу отметить, что ключевым словом является слово «престиж», и среди подрастающей молодёжи сложилось такое мнение, как легко поступить в престижный ВУЗ и найти престижную работу. Но ввиду существующих обстоятельств не все желающие могут себе это позволить. Ещё со школьных годов сознание индивида складывается таким образом, что оно формируется конкурентным способом в повседневной жизни. И это явление непосредственно влияет на дальнейшее развитие правосознания человека. Исходя из вышеизложенного, следует отметить, что именно с юности сознание человека формируется таким образом, что конкуренция стимулирует человека для саморазвития и собственного места в обществе в целом¹⁹³.

Основным нормативно-правовым актом, служащим в качестве первоисточника в сфере права человека на труд служит Кодекс законов о

¹⁹¹ Более подробно см: Саъдизода Дж. Сафарзода Н.Ф. Декларация Кира Великого и Великая Хартия Вольностей: сходства и различия. (на тадж. яз.) // Правовая жизнь. Издательства юридического факультета ТНУ. №2 (10). – Душанбе, 2015. – С. 71-85.

¹⁹² Более подробно см: Саъдизода Дж. Правовая культура и культура прав человека: теоретический анализ (на тадж. яз.) // Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. №3/7 (99). Душанбе: «Сино», 2012. – С. 81-84.

¹⁹³ Более подробно см: Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

труде СССР 1918 года. Именно соответствующий нормативно-правовой акт заложил основной фундамент в становлении права на труд в цивилизации человечества, как способ формирования труда в правовом государстве. Что касается международных стандартов, закрепляющих право на труд, оно было заложено на международном документе таким, как «Всеобщая декларация прав человека (ВДПЧ) от 10.12.1948 года, данный международный документ является основой международного правового регулирования прав человека и поныне во всём мире¹⁹⁴. Как гласит статья 23 ВДПЧ:

«1. Каждый человек имеет право на труд, на свободный выбор работы, на справедливые и благоприятные условия труда и на защиту от безработицы.

2. Каждый человек, без какой-либо дискриминации, имеет право на равную оплату за равный труд.

3. Каждый работающий имеет право на справедливое и удовлетворительное вознаграждение, обеспечивающее достойное человека существование для него самого и его семьи, и дополняемое, при необходимости, другими средствами социального обеспечения.

4. Каждый человек имеет право создавать профессиональные союзы и входить в профессиональные союзы для защиты своих интересов»¹⁹⁵.

Всеобщая декларация прав человека закрепило право на труд на международной арене. Таким образом, страны-участницы, ратифицировавшие данный международный акт утвердили право на труд в своих законодательствах.

Право на труд являясь правом второго поколения по времени возникновения, входит в круг экономических и социальных прав человека по сферам общественных отношений, так «Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах принята 16 декабря 1966 года в статье 6 и 7, разъясняют данное право, как экономический феномен». Статья 6 МПЭСКП:

«1. Участвующие в настоящем Пакте государства признают право на труд, которое включает право каждого человека на получение возможности зарабатывать себе на жизнь трудом, который он свободно выбирает или на который он свободно соглашается, и предпримут надлежащие шаги к обеспечению этого права.

2. Меры, которые должны быть приняты участвующими в настоящем Пакте государствами в целях полного осуществления этого права, включают программы профессионально-технического обучения и подготовки, пути и методы достижения неуклонного экономического, социального и культурного развития и полной производительной

¹⁹⁴ Бобозода У.Э. Правовое регулирование права человека на труд в Таджикистане и России. // Теоретические вопросы реализации прав человека в Республике Таджикистан: материалы республиканской научно-практической конференции (7 декабря 2020 года) // Под редакцией доктора юридических наук, профессора Рахмон Д.С. – Душанбе: Типография ТНУ, 2020. – С.361.

¹⁹⁵ Статья 23, Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года.

занятости в условиях, гарантирующих основные политические и экономические свободы человека»¹⁹⁶.

Статья 7 МПЭСКО:

«Участвующие в настоящем Пакте государства признают право каждого на справедливые и благоприятные условия труда, включая также:

1. Вознаграждение, обеспечивающее, как минимум, всем трудящимся:

1.1. Справедливую зарплату и равное вознаграждение за труд равной ценности, без какого бы то ни было различия, причем, в частности, женщинам должны гарантироваться условия труда не хуже тех, которыми пользуются мужчины, с равной платой за равный труд;

1.2. Удовлетворительное существование для них самих и их семей в соответствии с постановлениями настоящего Пакта;

2. Условия работы, отвечающие требованиям безопасности и гигиены;

3. Одинаковую для всех возможность продвижения в работе на соответствующие более высокие ступени исключительно на основании трудового стажа и квалификации;

4. Отдых, досуг и разумное ограничение рабочего времени и оплачиваемый периодический отпуск, равно как и вознаграждение за праздничные дни»¹⁹⁷.

В результате имплементации, то есть применение международных норм в свои законодательства, законодательства Республики Таджикистан и Российской Федерации утвердили право на труд (свобода труда) в своих Конституциях. Конституция Республики Таджикистан в статье 35 непосредственно закрепляет право человека на труд, что является основой правового регулирования общественных отношений в сфере труда. Конституция Российской Федерации, в свою очередь в статье 37 закрепляет свободу труда.

Статья 35 Конституции Республики Таджикистан закрепляет, что «каждый имеет право на труд, выбор профессии, работу, охрану труда и социальную защиту от безработицы. Заработная плата не должна быть ниже минимальной оплаты труда. Всякие ограничения в трудовых отношениях запрещаются. За равный труд выдается равная оплата. Никто не может быть привлечен к принудительному труду за исключением случаев, определенных законом»¹⁹⁸.

Статья 37 Конституции Российской Федерации предусматривает, следующее:

«1. Труд свободен. Каждый имеет право свободно распоряжаться своими способностями к труду, выбирать род деятельности и профессию.

2. Принудительный труд запрещен.

¹⁹⁶ Статья 6, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года.

¹⁹⁷ Статья 7, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года.

¹⁹⁸ Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе. – 2016. – С. 41.

3. Каждый имеет право на труд в условиях, отвечающих требованиям безопасности и гигиены, на вознаграждение за труд без какой бы то ни было дискриминации и не ниже установленного федеральным законом минимального размера оплаты труда, а также право на защиту от безработицы.

4. Признается право на индивидуальные и коллективные трудовые споры с использованием установленных федеральным законом способов их разрешения, включая право на забастовку.

5. Каждый имеет право на отдых. Работающему по трудовому договору гарантируются установленные федеральным законом продолжительность рабочего времени, выходные и праздничные дни, оплачиваемый ежегодный отпуск»¹⁹⁹.

Констатируя вышеизложенное, что является немаловажным, законодательство Российской Федерации признаёт труд свободным, в отличие от законодательства Республики Таджикистан, где труд относится к числу экономических прав человека. Отличительная черта этих двух явлений прежде всего заключается в том, что страна, признающая свободу труда, снимает с себя обязательство перед индивидом за его обеспечения трудом. Государство, где труд признан как право, принимает соответствующие программы для достижения нужных результатов.

Анализируя право человека на труд, исходя из изученных международных документов, таких как ВДПЧ и МПЭСКП складывается мнение, что данные документы рассматривают право на труд как экономический феномен.

Однако Европейская социальная хартия, принятая 1961 года, вступившая в силу в 1965 году, которая была пересмотрена в 1996 году преподносит право на труд как социальное явления.

Констатируя данное явление, труд представляет для большинства людей исключительно материальную ценность. Считаю, что в стране, где труд закреплён в сознании людей как способ достижения материальных благ, где подрастающее поколение не мотивирована для осуществления трудовой деятельности, как средство прогресса к индустриальным и постиндустриальным обществам. Уверен в том, что государству и гражданскому обществу по силу реструктуризировать сложившийся момент в лучшую сторону, исходя из желания этих субъектов.

Литература:

1. Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Декларация Кира Великого и Великая Хартия Вольностей: сходства и различия. (на тадж. яз.) // Правовая жизнь. Издательства юридического факультета ТНУ. №2 (10). Душанбе, 2015. – С. 71-85.

2. Саъдизода Дж. Правовая культура и культура прав человека: теоретический анализ (на тадж. яз.) // Вестник Таджикского национального

---

¹⁹⁹ Конституция Российской Федерации, принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 года. – С. 12-13.

университета. Серия гуманитарных наук. №3/7 (99). Душанбе: «Сино», 2012. – С. 81-84.

3. Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

4. Бобозода У.Э. Правовое регулирование права человека на труд в Таджикистане и России // Теоретические вопросы реализации прав человека в Республике Таджикистан: материалы республиканской научно-практической конференции (7 декабря 2020 года) // Под редакцией доктора юридических наук, профессора Рахмон Д.С. – Душанбе: Типография ТНУ, 2020. – С. 360-370.

5. Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года.

6. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года.

7. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. – 64с.

8. Конституция Российской Федерации, принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 года. – 76с.

ТАШАККУЛИ ҲУҚУҚ БА ОЗОДӢ ВА ДАХЛНОПАЗИРИИ ШАХСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Низомзода К.Х.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии ДМТ

Тел.: (+992) 988430430

E-mail: nizomof@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Роҳбари илмӣ: Саъдизода Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Муқарриз: Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда. Дар мақолаи мазкур асосҳо ва ҷанбаҳои конституционии ҳуқуқ ба озодӣ дахлнопазирии шахсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллиф андешаву дидгоҳҳои гуногунро оид ба таҳкими ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ дар низоми қонунгузори ҚТ дар замони шӯравӣ ва истиқлолият таҳлил намудааст. Диққат ба он ҷалб карда мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон анъанаи қадимаи таъмини ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиро дар низоми қонунгузори хеш дорост. Дар асоси таҳлили масъалаи мазкур ба хулосае омадан лозим аст, ки ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ дар ҷаҳони муосир ва ё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати муҳимтарин ҳуқуқи конституционӣ баромад менамояд, ки айни замон дар ҳоли рушд ва инкишоф қарор дорад.

Калидвожаҳо: Конституция, низоми қонунгузорӣ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шахрванд, ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ, ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирии шахсӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иттиҳоди Шӯравӣ.

РОЗВИТИЕ ПРАВО НА СВОБОДУ И ЛИЧНУЮ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Низомзода К.Х.,

соискатель кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета ТНУ

Тел.: (+992) 988430430

E-mail: nizomof@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – Теория и история права и государства; история правовых и политических учений

Научный руководитель: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Шоев Ф.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В данной статье исследуются основы и аспекты конституционного права на личную свободу в Республике Таджикистан. Автор анализирует различные взгляды на укрепление права на личную свободу и неприкосновенность в законодательной системе Республики Таджикистан в советское время и независимость. Обращается внимание на то, что в Республике Таджикистан существует многовековая традиция обеспечения права на свободу и личную неприкосновенность в своей законодательной системе. На основе анализа этого вопроса следует сделать вывод, что право на свободу и личную неприкосновенность является одним из важнейших конституционных прав в современном мире или в Республике Таджикистан, которое в настоящее время совершенствуется и развивается.

Ключевые слова: Конституция, законодательная система, права человека, конституционные права и свободы человека и гражданина, право на личную свободу и неприкосновенность, право на неприкосновенность человека, Республика Таджикистан, Советский Союз.

DEVELOPMENT OF THE RIGHT TO FREEDOM AND PERSONAL INVOLABILITY IN TAJIKISTAN

Nizomzoda K.K.,

Applicant at the Department of Human Rights and Comparative Law, Faculty of Law, TNU

Phone: (+992) 988430430

E-mail: nizomof@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – Theory and history of law and state; history of legal and political doctrines

Scientific adviser: Sa'dizoda J., candidate of science in law, docent

Reviewer: Shoev F.M., candidate of science in law, docent

Annotation. This article examines the foundations and aspects of the constitutional right to personal freedom in the Republic of Tajikistan. The author analyzes different views on strengthening the right to personal freedom and inviolability in the legislative system of the Republic of Tajikistan during the Soviet era and independence. Attention is drawn to the fact that in the Republic of Tajikistan there is a centuries-old tradition of ensuring the right to freedom and personal inviolability in its legislative system. Based on the analysis of this issue, it should be concluded that the right to freedom and personal security is

one of the most important constitutional rights in the modern world or in the Republic of Tajikistan, which is currently being improved and developed.

Key words: Constitution, legal system, human rights, constitutional human and civil rights and freedoms, the right to personal freedom and inviolability, the right to human inviolability, the Republic of Tajikistan, the Soviet Union.

Пас аз ба даст овардани Истиқололияти миллӣ ва қабули нахустин Конститутсияи давраи соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми қонунгузории хешро такмил дода, дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ба сифати яке аз субъектҳои комилҳуқуқ ва пешбаранда дар самти ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд шинохта шуд. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон ва шаҳрвандро дар маркази таваҷҷуҳ қарор дода, ҳимоя ва ҳифзи судии онро дар муносибатҳои ҷамъиятӣ тавассути қонунҳои соҳавӣ кафолат додааст. Ҳифзи ҳуқуқ ва ҳимояи судии он яке аз нишонаҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд ба шумор рафта, таъмин ва амалисозии он таваҷҷуҳи хосро дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ба худ тақозо менамояд. Бо ташаккули институт ва дигар механизмҳои ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми инсон боз ҳам боло рафта, ҳуқуқу озодиҳои ӯ мавриди ҳифзу ҳимоя қарор гирифт.

Ҳуқуқу озодии инсон ягона падидаи иҷтимоӣ ва мавзӯи мубрамост, ки аз замони пешин то ба имрӯз дар маркази таваҷҷуҳи ҳам файласуфон, ҳуқуқшиносон ва ҳам сиёсатшиносон қарор дорад²⁰⁰. Аз ин рӯ,

²⁰⁰ Пас аз ба даст овардани Истиқололияти давлатӣ дар ин самт пажӯҳишҳои мукаммали илмӣ анҷом дода шуданд. Муфассал ниг.: Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР–граф, 2016. – 316 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико–методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР–граф, 2013. 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.; Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.; Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ–тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ–ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане. / автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саъдизода Джаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 22 с.; Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права. Материалы межвузовской научно-практической конференции 24–25 марта 2014 года / Под общей ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва–Душанбе, 2014 – С. 264–272; Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ–ДАНА», 2014. – С. 63–67; Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110–114; Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкilotи корбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014–209; Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.; Диноршоев, А.М. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.; Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе,

Конститутсияи ҚТ дар моддаи 5-ум инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олий эътироф карда, давлат ҳимояи ҳуқуқӣ ва таъмини ҳамаҷонибаи онро тавассути қонунгузорӣ кафолат додааст, ки аз мавҷудияти принципи инсондӯстӣ дар мамлакат дарак медиҳад. Ин ҳама тадбирҳои андешидаи давлату ҳукумат шаҳодати онанд, ки инсон, ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои ӯ дар мадди аввал қарор дошта, дар як сатҳи муайян дар баробари дигар манфиатҳои ҷамъият, давлат ва дигар ҳуқуқҳои дастаҷамъонаи ҷомеаи башар меистанд. Ҳеч касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс кардан мумкин нест. Ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шудан аз ёрии адвокат ҳуқуқи истифода намуданро дорад (моддаи 19-уми Конститутсияи ҚТ).

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ яке аз ҳуқуқҳои муҳим ва пешбар буда, дар баробари дигар ҳуқуқҳои озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар таъмини озодии шахс нақши ҳалқунандаро дорост. Агарчи дар замони пешин ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ, инсон ва шаҳрвандро танҳо аз дастгиркуниҳои беасос ва ҳабсҳои ғайриқонунӣ ҳимоя менамуд, имрӯз бошад, дар марҳилае, ки тамоми давлатҳо аз зери истисмор озод гашта, истисноияту мустақилият ба даст овардаанд, ҳуқуқи мазкур инсон ва шаҳрвандро дар тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ аз даҳлат кардан ба ҳаёти шахсӣ, маънавию рӯҳӣ ва дигар ҳолатҳо озод эмин нигоҳ медорад. Дахлнопазирии инсон бо озодии ӯ дар як радиф қарор дошта, дар тамоми муносибатҳо дар як самт меистад. Искандаров З.Ҳ. дуруст қайд намудааст: «Азбаски озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ арзишҳои ба ҳам хеле наздиканд, ҳолати озодӣ талаб менамояд, ки шахсияти ӯ низ дахлнопазир бошад. Вагарна ӯ озод нест»²⁰¹.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии инсон ва шаҳрванд ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ дошта, таърихи тӯлонӣ дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар давлатҳои пешрафта ва мутамаддин дар низоми қонунгузорию хеш ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ кафолат

2015. – С. 250.; Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.; Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015. – С. 112.; Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.; Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.; Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. 164 саҳ.; Сафарзода Н.Ф. Исторические предпосылки зарождения международного права в период зороастризма // Государствоведение и права человека. (Научно-практический журнал юридического факультета ТНУ) №4(12). Душанбе, 2018. – С. 16-22.; Сафарзода Н.Ф. Нигоҳе ба сарчашмаҳои ҳуқуқи инсон: аз аҳди бостон то соҳибхитиёрӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. (Маҷаллаи илмӣ-амалии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) №3(11). Душанбе, 2018. – С. 21-25. Абдуллоев П.С. Состязательное начало и международное сотрудничество в сфере уголовного процесса на примере постсоветских стран // Природа российского уголовного процесса и принцип состязательности: к 125-летию со дня рождения М.С. Строговича. Материалы конференции. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. 2020. – С. 135-141; Абдуллоев П.С. Упрощенный порядок выдачи лиц по уголовным делам при международном сотрудничестве (на примере постсоветских государств) // Государство и право. 2020. № 8. – С. 55-64.

²⁰¹ Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 136 с.

додааст. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ дар низоми қонунгузории Тоҷикистон сарчашмаи хешро ҳанӯз аз аввалин Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Бухоро аз 23 сентябри соли 1921 гирифтааст. Бешак, аввалин маротиба ҳамаи шаклҳои озодӣ, аз қабилӣ озодии эътиқоди динӣ, озодии суҳан, озодии ҳаракат, дахлнопазирӣ инсон ва дахлнопазирӣ манзил дар Конститутсияи мазкур мустақам карда шуда буданд. Мафҳуми дахлнопазирӣ инсон дар моддаи 8 сарҳати 2-юм ҳамчун меъёри ҳуқуқии манъкунанда аз ҳабсҳои ғайриқонунӣ ва истисмори судӣ маънидод карда мешуд. Мувофиқ ба диспозитсияи моддаи 8-уми Конститутсияи мазкур: «Ҳар як шахрванди ҶШХБ дар дохили худуд ва берун аз он бе таъсиррасонӣ ба ҳуқуқи дигарон дар доираи муқарраргардидаи қонун аз озодии суҳан, хат, маҷлис ва чамъомад васеъ истифода мебаранд. Ҳеч як шахрванди ҶШХБ-ро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс ва ҷазо додан мумкин нест. Ҳар як шахрванди комилҳуқуқи ҶШХБ аз озодии ба ӯ муқарраргардида бе таъсиррасонӣ ба ҳуқуқҳои дигарон истифода менамояд. Дахлнопазирӣ шахсии ҳар як шахрванди ҶШХБ аз даҳолати берунӣ ва таъсиррасонии дигарон дар доираи муқарраргардидаи қонунгузорӣ ҳифз мегардад»²⁰².

Дар ин марҳила дар Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ нақши декретҳои қабулнамудаи Кумитаи Иҷроияи марказӣ бағоят бузург буд. То қабули Конститутсияи ҶШХБ дар қонунгузории солҳои 1917-1920 масъалаи тафтишоти пешакии парвандаҳои судӣ аз ҷониби Комисарияти халқии Адлия ба амал бароварда мешуд ва 16-уми декабри соли 1917 декрет «Дар бораи кофтуков, ҳабс ва ҳама гуна амалҳои тафтишотӣ дар асоси иҷозати мақомоти тафтишотӣ ва суд» қабул гардид. Маҳз декрети мазкур ҳама гуна ҳабсҳои ғайриқонунӣ ва дигар масъалаҳои судиро барҳам зада, амалҳои тафтишотиро танҳо ба мақомоти тафтишотии минтақаҳои алоҳида иҷозат меод²⁰³. Ин ҳама масъалаҳои барасишаванда ҳамчун қадамҳои аввалин бобати ҷой додани ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ инсон ва шахрванд дар низоми қонунгузорӣ ба шумор мерафт. Дар он давра, ки ба марҳилаи оғози салтанати Иттиҳоди Шӯравӣ рост меомад, ҳимояи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи шахрвандон нақши ҳалқунандаро мебозид. Мебоист бо танзими меъёри мазкур гурӯҳи зиёди одамоне, ки ғайриқонунӣ ва ё бо ғарази ҳуқумати подшоҳӣ ба ҳабс гирифта шуда буданд, аз онҳо озод мегардиданд.

Сессияи II КИМ-и ИҶШС баъди анҷоми корҳои зиёд моҳи октябри соли 1924 дархости халқҳои Осиёи Миёнаро дар бораи тақсимои давлатию миллӣ, ташкили ҷумҳуриҳои нави шӯравии сотсиалистӣ ва вилоятҳои мухтор қонеъ гардонд. КИМ-и умумироссиягӣ, масъалаҳои тақсимои давлатию миллиро ҳамачониба омӯхта, дар қарори худ аз 14 октябри соли 1924 «Дар бораи тақсимои Ҷумҳурии Мухтории

²⁰² Тахиров Ф.Т. Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917–1994 гг.). – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 838 с.

²⁰³ Декрети умумихалқии Комисариати Халқии Адлия тахти №147 «Дар бораи кофтуков, ҳабс ва ҳама гуна амалҳои тафтишотӣ дар асоси иҷозати мақомоти тафтишотӣ ва суд» аз 16 декабри соли 1917 // Коряковцев В.В. История уголовного процесса России. – С-Петербург, 2003. – С. 26.

Сотсиалистии Туркистон ба воҳидҳои ҷудоғонаи худмухтор» – ташкили Ҷумҳурии Мухтории Сотсиалистии Тоҷикистонро дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон матлуб донида, 27 октябри соли 1924 КИМ-и ИҶШС ин қарорро ба ҳукми қонунӣ даровард²⁰⁴. Маҳз 27 октябри соли 1924 санаи муҳими таърихӣ барои халқи тоҷик маҳсуб меёфт. Таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтории Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ибтидои эҳёи давлатдорӣ миллии ҳазор сол пеш азбайнафтаи халқи тоҷик гардид. Мавҷудияти чунин ҷумҳурӣ маънои мавҷудият ва эҳёи номи халқи тоҷик ва давлатдорӣ миллии онро дошт буд. Маҳз ҳамин давра марҳилаи эҳёи низоми ҳуқуқи халқи тоҷик маҳсуб меёбад.

Дар низоми қонунгузори Тоҷикистони мухтор Конститутсияи якуми ҶМШС Тоҷикистон мақоми маҳсус дошт. Ин Конститутсия дар асоси Декларатсияи ҳуқуқи халқи меҳнаткаш ва истисморшаванда, Конститутсияи ИҶШС, Конститутсияи ҶШС Ўзбекистон, Декларатсияи ташкилёбии ҶШС Ўзбекистон ва ҶМШС Тоҷикистон тартиб ёфта, Анҷумани дуҷуми Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон онро 28 апрели соли 1929 қабул карда буд. Ба ақидаи Ф. Тоҳиров ин Конститутсия дар давраи ташкилёбии давлати миллии, барпо кардан ва тараққиёти Тоҷикистони мухтор роҳи тайкардаи халқи тоҷикро ҷамъбаст карда, принсипҳои асосии сохти нав ва ҳуқуқи навро ба ҳукми қонун даровард ва сарчашмаи асосии тамоми низоми ҳуқуқи ҷумҳурӣ гардид. Ин Конститутсия нисбат ба Конститутсияи ҶШС Ўзбекистон мақоми ҳуқуқи Тоҷикистон, аз он ҷумла доираи органҳои қонунгузоро мукаммалтар муқарар кард. Дар Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон соли 1929 ва Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон соли 1931 шаклҳои гуногуни озодӣ – озодии сухан, ҳаракат, ибрази ақида ва дигар ҳуқуқҳои сиёсии шахрвандон мустақкам шуда буданд, аммо ба мафҳуми дахлнопазирии инсон рушанӣ андохта нашуда буд. Ба андешаи А.И. Имомов Конститутсияи ИҶШС соли 1924 ва Конститутсияҳои Тоҷикистон солҳои 1929 ва 1931 низоми қонунгузори шӯравиро тағйир надоданд, тамоми низоми қонунгузорӣ танҳо аз кодекс, қарорҳо ва қарордодҳо иборат буд, онҳо ҳадафи асосии ҷумҳуриҳои иттифоқиро муқарар мекарданд²⁰⁵.

Дар асоси Конститутсияи ИҶШС (25 ноябри сол 1936) аз тарафи КИМ ҶШС Тоҷикистон 1 марти соли 1937 Конститутсияи нав қабул мегардад, ки ҳуқуқи озодихои шахрвандони ҶШС Тоҷикистонро мустақкамтар менамояд. Дар боби 9-ум, моддаи 112, ки аз моддаи 127 Конститутсияи ИҶШС сарчашма мегирифт, чунин пешбинӣ шуда буд: «Ҳар як шахрванди ҶШС Тоҷикистон ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ дорад. Ҳеч кас беасос мавриди дастгиркунӣ қарор намегирад, ба ҷуз ҳукми суд ва иҷозати прокурор». Барои иҷроиши қатъии меъёрҳои муқараргардида

²⁰⁴ Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – С. 115-116.

²⁰⁵ Конститутсияҳои Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф (зери назари Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ, профессор Ф. Раҳимӣ, д.и.ф., профессор А.А. Шамолов. Мухарири масъул н.и.х ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон, дотсент А.Имомов). – Душанбе, 2014. – С. 168-169.

КИМ ИҶШС дар асоси декрет дар бораи «Мақоми ҳуқуқи прокуратура» назоратро ба прокурор вогузор менамояд.

Дар идома санадҳои меъёрие қабул гардиданд, ки ҳуқуқ ба дахлнопазирии инсонро ҳамчун принцип мустаҳкам намуданд. 17 августи соли 1961 аз тарафи Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси муҳофизатии ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон қабул мегардад, ки дар он мафҳуми дахлнопазирии инсон ба тариқи мушаххас пешбинӣ карда мешавад.

Мувофиқ ба моддаи 6-уми Кодекси муҳофизатии ҶШС Тоҷикистон: «Бе қарори суд ё иҷозати прокурор ҳеч касро ҳабс кардан мумкин нест». Диспозитсияи моддаи мазкур тартиби ба ҳабс гирифтани шахсро равшан намуда, ба ҳабс гирифтани шахсро танҳо ба ваколати мақомоти суд ва прокуратура вогузор менамояд. Дар сурати аз ҷониби дигарон содир намудани кирдори мазкур мақомоти олии қонунгузори ҶШС Тоҷикистон кирдори мазкурро ҷиноят эътироф намуда, тартиби баррасии онро ба моддаи 135 Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон вогузор менамояд²⁰⁶. Дар идомаи диспозитсияи моддаи 6 Кодекси муҳофизатии ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон мақомоти қонунгузор прокурорро вазифадор менамояд, ки ҳар як шахсро, ки аз озодӣ маҳрум карда шудааст, зиёда аз муҳлати дар қонун ё ҳукми суд пешбинишуда дар ҳабс мебошад, дарҳол озод кунад. Кодекси мазкур на танҳо тартиби маҳрум сохтан аз озодӣ, инчунин асосҳои маҳрумнамӣ аз озодиро мавриди танзим қарор дода буд. Фасли 10-ум, боби 35-уми кодекси мазкур, ки моддаҳои 413-431-ро дар бар мегирифт, пурра ба масъалаҳои ба ҳабс гирифтани бахшида шуда буд.

14 апрели соли 1978 дар иҷлосияи ҳаштуми ғайринавбатии Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон, аз ҷониби вакилон ба тариқи овоздиҳӣ Эълумия «Дар бораи қабул ва эълон намудани Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон» қабул карда мешавад, ки санаи мазкур рӯзи қабули Конститутсияи 3-юми ҶШС Тоҷикистон эълон мегардад. Институтҳои дахлнопазирии инсон дар алоқамандӣ бо моддаи 54 Конститутсияи ИҶШС (соли 1977) ҳамчун принцип дахлнопазир будан аз ҳама намуди дастгиркунии беасос ва истибдоди судӣ қафолат дода шуда буд.

Дахлнопазирии шахс ҳолатест, ки ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои муҳими иҷтимоии шахсро таъмин менамояд.

Озодӣ ҳамчун мафҳуми фалсафӣ қисмати асосии ҳуқуқ ба дахлнопазирро ташкил медиҳад. Чунки бе озодӣ на танҳо ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ, балки дигар ҳуқуқҳои озодҳои инсон маъно ва мазмуни ҳудро гум мекунанд. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ арзишҳои аз ҳамдигар ҷудонопазир мебошанд. Озодии инсон бе дахлнопазирӣ ва дахлнопазирии шахсият бе озодӣ ҷой дошта наметавонанд. Яъне шахсе, ки пурра озод аст, ӯ дахлнопазир мебошад. Ва агар дахлнопазирии шахс таъмин шуда бошад, пас ӯ озод аст. Аз ин рӯ, мазмуни ҳуқуқ ба озодӣ ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсият ба ҳам тавъам ва наздик буда,

²⁰⁶ Кодекси ҶШС Тоҷикистон. Кодекси протсессуалии ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 71.

ҳамдигарро пурра менамоянд. Озодӣ ба шахс имконият медиҳад, ки рафтору хоҳиши худро мувофиқ ба иродаи хеш анҷом дода, нақш ва аҳамияти худро дар ҷомеаи имрӯза дарк намояд.

Дахлнопазирии шахс аз тарафи давлат кафолат дода шудааст (моддаи 18 Конституцияи ҚТ).

Конституцияи Ҷумҳурии Соҳибистиқлоли Тоҷикистон дар қатори дигар конституцияҳои кишварҳои абарқудрад тамоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҷой дода, боби алоҳидаро ба ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшидааст. Дар баробари дигар ҳуқуқу озодиҳо, ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии инсон ва шаҳрванд сарфи назар карда нашудааст. Конституцияи мазкур ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсонро дахлнопазир эътироф намуда, амалишавӣ ва ҳимояи ҳуқуқи онҳоро кафолат додааст. Дар Конституцияи ҚТ ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ба маънии озод будан аз шиканҷа, муносибатҳои ғайриинсонӣ ва озод будан аз ҳар гуна таъбиз ба ҳаёти шахсии ҳар як нафар фаҳмида шуда, мувофиқ ба моддаи 19-ум ҳар як шахсро аз ҳар гуна дастгиркуниҳои беасос ва ҳабсҳои ғайриқонунӣ ҳимоя намудааст. Дар ин меъёр ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии инсон ҳамчун меъёри мурофиавӣ дарк карда шуда, танзими минбаъдаи он ба таври муфассал ба қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ ва мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмури ҳавола карда шудааст.

Таҷрибаи таҳаввули институти дахлнопазирии инсон дар мамлақати мо нишон медиҳад, ки дар баробари мустаҳкам гардидан дар Конституция ва дигар санадҳои меъёрӣ, татбиқ намудани он дар ҳаёти воқеӣ, яъне дарк кардани мазмуну муҳтавои он дар ҳаёти ҳуқуқи ҳар як шахс аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ба андешаи Г. Овадюк: «Ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ яке аз манфиатҳои муҳимтарини иҷтимоӣ мебошад, ки на танҳо шароитро баҳри қоньгардонии эҳтиётҷоту манфиатҳои афроди алоҳида, инчунин рушд ва ташаккули асосҳои демократии ҷомеаро низ таъмин менамояд». Дар идома муаллиф ақидаи худро талқин дода, қайд намудааст: «Агар ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ дар ҷомеа амалӣ нагардад, пас татбиқи дигар категорияҳои ҳуқуқ имконнопазир мебошад. Муносибати давлат ба озодӣ ва дахлнопазирии тамоми аҳоли, сатҳи кафолати ҳуқуқи он, амалигардонӣ дар ҳаёти инфиродии ҳар як инсон, худ аз пешрафти ҷомеаи шаҳрвандӣ дарак медиҳад. Аз ин лиҳоз омӯзиши ҳамаҷонибаи институти мазкур нақши беандоза дорад, чунки маҳз ба воситаи он муносибати тарафайни шаҳрванд бо давлат ва дигар мақомоти давлатӣ муайян мегардад»²⁰⁷.

Аз ин рӯ, ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ, ки дар моддаи 18-уми Конституцияи ҚТ мустаҳкам шудааст, маънии истифода намудани ин ҳуқуқро дорад. Аҳамияти ҳуқуқи мазкур дар он аст, ки он ҳамчун ҳаққи азали шахс ба шумор рафта, аз лаҳзаи таваллуд ба ҳар як кас тааллуқ

²⁰⁷ Овадюк Г. Конституционное право на личную неприкосновенность человека и гражданина. – Москва, 2006 – С. 32.

дошта, аз инсон танҳо ҳуқуқи истифода намуданро талаб менамояд. Амалигардонии ҳуқуқ, чун дигар зухуроти ҳуқуқӣ дар фаъолияти давлатӣ таҷассум ёфта, аз тарафай давлат эътироф, қафолат ва ҳимояро талаб менамояд. Аз ин лиҳоз барои ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ кофист, ки давлат онро эътироф, риоя ва дар сатҳи конститусионӣ қафолат диҳад. Қафолати ҳуқуқии он ҳамавақт ҷой дошта, ҳимояи он бошад, танҳо дар ҳолати вайрон намудан ва аз ҷониби шахрванд анҷом додани ин ё он амал пайдо мешавад.

Хулоса карда, гуфтан мумкин аст, ки ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ дар низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд яке аз ҳуқуқҳои пешбар ва муҳим ба ҳисоб рафта, ҳамеша дар таҳаввул қарор дошта, баҳри таъмини озодӣ, ягонагӣ, манфиату манзалати инсон дар ҷомеаи имрӯза хизмат менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон мекӯшад, то ки ҳуқуқу манфиатҳои инсонро дар сатҳи зарурӣ таъмин намояд.

Адабиёт:

1) Абдуллоев П.С. Состязательное начало и международное сотрудничество в сфере уголовного процесса на примере постсоветских стран // Природа российского уголовного процесса и принцип состязательности: к 125-летию со дня рождения М.С. Строговича. Материалы конференции. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. 2020. – С. 135-141.

2) Абдуллоев П.С. Упрощенный порядок выдачи лиц по уголовным делам при международном сотрудничестве (на примере постсоветских государств) // Государство и право. 2020. № 8. – С. 55-64.

3) Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 413 с.

4) Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015. – С. 112.

5) Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.

6) Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.

7) Искандаров З.Ҳ. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 136 с.

8) Кодексҳои РСС Тоҷикистон. Кодекси протсессуалии ҷиноятии РСС Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 84 с.

9) Конституция (Основной закон) Бухарской Народной Советской Республики 1921 г // Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917-1994 гг.) / Составитель: д.ю.н., проф., академик Академии наук Республики Таджикистан, заслуженный деятель науки и техники Республики Таджикистан Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: Дониш, 2014. – 838 с.

10) Конституция Таджикской ССР от 1937 г. // Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917-1994 гг.) / Составитель: д.ю.н., проф., академик Академии наук Республики Таджикистан, заслуженный деятель науки и техники Республики Таджикистан Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: Дониш, 2014. – 838 с.

11) Конституции Таджикской ССР. Конституция (Основной закон) Таджикской Советской Социалистической Республики от 14 апреля 1978 г. // Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917-1994 гг.) // Составитель: д.ю.н., проф., академик Академии наук Республики Таджикистан, заслуженный деятель науки и техники Республики Таджикистан Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: Дониш, 2014. – 838 с.

12) Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.

13) Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: Эр–граф, 2016. – 316 с.

14) Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

15) Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико–методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР–граф, 2013. 160 с.

16) Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

17) Овадюк Г. Конституционное право на личную неприкосновенность человека и гражданина – Москва, 2006 – 191с.

18) Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.

19) Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкилоти қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014-209.

20) Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

21) Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан.

юр. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.

22) Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.

23) Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.

24) Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.

25) Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114.

26) Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67.

27) Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права. Материалы междуниверситетской научно-практической конференции 24–25 марта 2014 года / Под общей ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва-Душанбе, 2014 – С. 264-272.

28) Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане. / автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саъдизода Джахонгир. – Душанбе, 2017. – 22 с.

29) Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

30) Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. 164 саҳ.

31) Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.

НИЗОМИ ҲИФЗИ САЛОМАТИ**Ҳакимов Ш.Ш.,****Ғозиев Ф.М.,**магистрантони шуъбаи рӯзонаи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон**Тел:** 988781778; 987824848**E-mail:** shahbozhakimov97@mail.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат;
таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ**Роҳбари илмӣ:** Саъдизода Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда. Дар ин мақола хусусиятҳои соҳаи тандурустӣ, сохтори системаи тандурустӣ, мафҳумҳо ва самтҳои асосии рушди саломатии аҳоли ва ислоҳоти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тандурустӣ баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: саломатии ҷамъиятӣ, сифати хизматрасониҳои тиббӣ, муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ, ислоҳоти соҳаи тандурустӣ, бемориҳои муҳим аз ҷиҳати иҷтимоӣ.

СИСТЕМА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ**Ҳакимов Ш.Ш.,****Ғозиев Ф.М.,**Магистранты очного отделения
юридического факультета Таджикского
национального университета**Тел:** 988781778; 987824848**E-mail:** shahbozhakimov97@mail.ru**Научная специальность.** 12.00.01 – Теория и история государства и
права, история правовых и политических учений**Научный руководитель:** Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент**Рецензент:** Шоев Ф.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В этой статье обсуждаются особенности сектора здравоохранения, структура системы здравоохранения, концепции и ключевые направления развития общественного здравоохранения, а также

многое о реформах Правительства Республики Таджикистан в секторе здравоохранения.

Ключевые слова: общественное здоровье, качество медико-санитарных услуг, внешние трудовые мигранты, реформа здравоохранения, социально-значимые заболевания.

HEALTH CARE SYSTEM

Khakimov Sh.Sh.,

Goziev F.M.,

Full-time undergraduates of the Faculty of Law of the Tajik National University

Tel.: 988781778; 987824848

E-mail: shahbozhakimov97@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – Theory and history of the law and state, history of the doctrines of the law and state

Scientific adviser: Sa'dizoda J., candidate of science in law, docent

Reviewer: Shoev F.V., candidate of science in law, docent

Annotation. This article discusses the specifics of the health sector, the structure of the health care system, key areas of public health development, and much about the reforms of the Government of the Republic of Tajikistan in the health sector

Key words: public health, quality of health services, external labor migrants, health care reform, socially significant diseases.

Саломатии аҳоли нишондиҳандаи муҳимми маҷмӯи омилҳои иқтисодӣ, экологӣ, эпидемиологӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ мебошад, яъне сатҳ ва сифати зиндагии аҳолиро дар бар мегирад. Давраи гузариш, ки бо тағйирёбии системаи иҷтимоӣ иқтисодӣ, танҳо ба захираҳо ва имкониятҳои худ така кардан, ба бозори ҷаҳонӣ ва фазои технологӣ ворид шудан тавсиф ёфта, ба нишондиҳандаҳои асосии аҳоли ва дар маҷмӯъ дар соҳаи тандурустии кишвар таъсири манфӣ расонд. Мушкилоти тиббӣ иҷтимоӣ имрӯза бо дарназардошти тамоюлҳои дахлдори байналмилалӣ, ки дар Консепсияи қабулшудаи ислоҳоти соҳаи тандурустӣ пешбинӣ шуда, тавассути рушди ҳамачонибаи кумаки аввалияи тиббӣ санитарӣ ва институти тибби оилавӣ ҳал карда мешаванд.

Имрӯз дар сатҳи миллӣ пажӯҳишҳои зиёд оид ба паҳлуҳои гуногуни илм ва амалияи ҳуқуқшиносӣ анҷом пазируфтааст²⁰⁸, аммо дар самти ҳифзи

²⁰⁸ Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.; Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-

саломатӣ таҳқиқоти бунёди ангуштшуморанд. Бояд қайд намуд, ки баъзе аз олимони ватанӣ ба масъалаи ҳифзи саломатии аҳоли таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, паҳлуҳои алоҳидаи онро мавриди баррасӣ қарор дода истодаанд, ки метавонад дар рушди илми ҳуқуқшиносии ватанӣ таъсиргузор бошад²⁰⁹.

Тандурустӣ як баҳши давлатӣ мебошад, ки ҳифзи саломатии аҳолиро таъмин менамояд. Ин маҷмӯи тадбирҳои дорои хусусияти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, илмӣ, тиббӣ, санитарӣ-гигиенӣ, зиддиэпидемиявӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки ба ҳифз ва таҳкими солимии ҷисмонӣ ва рӯҳии ҳар як шахс, нигоҳ доштани ҳаёти солим ва расонидани ёрии тиббӣ дар ҳолати

тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права. Материалы межвузовской научно-практической конференции 24–25 марта 2014 года / Под общей ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва-Душанбе, 2014 – С. 264-272; Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67; Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114; Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкилоти корбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014-209; Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.; Сафаров, Б.А. Концепции по правам человека: монография / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2012. – 160 с.; Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.; Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры / Д.С. Сафаров. – Душанбе, 2014. – 227 с.; Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.; Сафаров, Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Бахтовар Амралиевич. – Душанбе, 2015. – 366 с.; Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.

²⁰⁹ Муфассал ниг.: Сафарзода Н.Ф. Зарурати таъсис додани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёти ҳуқуқӣ. (Маҷаллаи илмӣ-иттилоотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) №3 (31). – Душанбе, 2020. – С. 45-57.; Сафарзода Н.Ф. Мафҳуми ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ баҳшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 163-168.; Сафарзода Н.Ф. Право на здоровье: сравнительно-правовой анализ // Современная юридическая наука и практика: актуальные проблемы: сборник научных статей по материалам V Международного научно-практического форума магистрантов, аспирантов и молодых ученых (Саратов, 20 марта 2020 г.) / ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия». – Саратов: Изд-во ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия», 2020. – С. 66-67.; Сафарзода Н.Ф. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ба саломатӣ дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 213-221.; Сафарзода Н.Ф. Реализация права на здоровье в современном мире // Леденцовские чтения. «Бизнес. Наука. Образование». Правовые и экономические аспекты: сборник материалов VIII Международной научно-практической конференции. Секция высшего образования с участием специалистов и обучающихся среднего профессионального образования и школьников (г. Вологда, 23 апреля 2020 г.) / ответственный редактор Ю. А. Пеганова; Северо-Западный институт (филиал) Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). – Вологда: Фонд развития филиала МГЮА имени О.Е. Кутафина в г. Вологде, 2020. – С. 546-550.

бад шудани саломатӣ равона карда шудааст. Барои ин муассисаҳои махсуси иҷтимоӣ таъсис дода мешаванд.

Тандурустӣ қисми ҷудонашавандаи рушди байналмилалӣ мебошад. Низоми муассири тандурустӣ метавонад дар иқтисодиёт, рушд ва саноаткунони кишвар саҳми назаррас гузорад. Тандурустӣ чун анъана омили муайянкунандаи солимии ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва некуаҳволии одамони тамоми ҷаҳон ҳисобида мешавад.

Ҳар як инсон ҳуқуқ дорад, ки солим бошад, ба хадамоти тиббӣ дастрасӣ дошта бошад, хӯрок хӯрад ва аз зиндагӣ каноатмандро соҳиб бошад. Давлат барои таъмини аҳоли бо ин шароит масъул аст, зеро рушди кишвар аз амали дастаҷамъонаи одамони солим вобаста аст.

Бо дарназардошти ислоҳот дар соли 1997, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи дарозмуддати миллӣ «Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи саломатии аҳоли то соли 2005»-ро, ки аз ҷониби Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҶТ таҳия шудааст, қабул намуд, ки дар он 29 вазифаи ҷаҳонӣ оид ба беҳтар намудани низоми тандурустӣ ва саломатии аҳоли дар бар гирифта шудааст. Пас аз ин, Маҷлиси Олӣ, Қонуни ҶТ "Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли"-ро қабул кард, ки дар қатори дигар санадҳои қонунгузорӣ, ҳуқуқи аҳолиро дар интиҳоби хидматҳои системаи гуногунсоҳаи тандурустӣ, масалан давлатӣ ва хусусӣ пешбинӣ намуд. Сипас Кодекси тандурустӣ қабул гардид, ки тамоми санадҳои қонунгузори соҳаро муттаҳид сохт. Дар асоси он тамоми муассисаҳои давлатии тиббӣ ба аҳоли хидмати ройгон мерасонанд.

Марҳилаи якуми Барнома ё Стратегияи мазкур давраи аз соли 1997 то 2001-ро дар бар мегирифт. Афзалиятҳои асосии он азнавташкилдихӣ ва рушди кумаки аввалияи тиббию санитарӣ, аз қабилӣ ҷорӣ намудани тибби оилавӣ, тағйирот дар кадрҳо ва сиёсати дорусозӣ, системаи маблағгузори сершумор, тақсими маблағҳо ба манфиати кумаки аввалияи тиббию санитарӣ ва гузариш ба системаи суғуртаи тиббӣ мебошанд.

Дар доираи барномаи ислоҳот, ҷорабиниҳо оид ба тағйир додани инфрасохтори тандурустӣ тавассути коҳиш додани ҷойҳои бесамари беморхонаҳо, рушди шабакаи муассисаҳои кумаки аввалияи тиббию санитарӣ амалӣ карда мешаванд. Аз ҷумла давоми солҳои 1993-1997 сеяки катҳои бесамари беморхонаҳо кам карда шуданд. То соли 1997 ба ҳар 10000 нафар аҳоли 71,2 кати беморхона рост меомад, ҳол он ки дар соли 1993 ин рақам 104,8 буд. Ин раванд идома дорад ва шумораи катҳои беморхонаҳо боз 40% кам карда мешаванд. Ҳангоми қабули таҷрибаи кишварҳои дигар дар самти хусусигардони беморхонаҳо эҳтиёт бояд кард ва ислоҳот бояд тадриҷан амалӣ карда шаванд, то омилҳои мусбати дар давраи гузашта ба даст овардашуда нобуд нашаванд.

Низоми тандурустӣ дар Тоҷикистон дар заминаи низоми тандурустии шӯравӣ рушд карда, то имрӯз бо каме тағйироти сохторӣ боқӣ мондааст. Низоми тандурустии Шӯравӣ дар маҷмӯъ ҳамаҷониба, вале ба дараҷаи баланд мутамарказ ва босамар буд. Аҳоли ҳуқуқ дошт, ки ба доираи васеи хидматҳои аз ҷониби давлат пешниҳодшаванда ва асосан аз ҳисоби бучаи

давлат маблағгузоришаванда дастрасӣ дошта бошад. Пардохтҳои хусусӣ танҳо бо якчанд хадамоти ғайри саломатӣ маҳдуд буданд, дар ҳоле ки баъзе пардохтҳои ғайрирасмӣ барои кормандони соҳаи тандурустӣ барои гирифтани имтиёзҳои таъбибат пардохта мешуданд. Аммо бисёр протоколҳо ва расмиёти таъбибат ба стандартҳои муосир ҷавобгӯ набуданд, низоми идоракунӣ ба иерархия асос ёфта буд ва интихоби истеъмолкунандагон ба таври назаррас маҳдуд буд²¹⁰.

Низоми тандурустӣ дар Тоҷикистон як силсила тағйироти мураккабро дар самти гузариш ба системаи нави тандурустӣ аз сар меғузаронад, ки механизмҳои гуногуни идоракунӣ, маблағгузорӣ ва фаъолиятро дар бар мегирад. Дар айни замон, давлат мақоми асосии маблағгузор ва таъминкунандаи хидматрасонии тиббӣ дар Тоҷикистон мебошад. Аммо пардохтҳои хусусӣ аз беморон манбаи хеле калонтари даромад нисбат ба маблағгузории давлатӣ мебошанд.

Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи тандурустиро дар сатҳи миллий идора мекунад, дар ҳоле ки мақомоти маҳаллӣ (дар сатҳи вилоят ва ноҳия) аксарияти хадамоти тандурустии минтақавӣ ва канории минтақаро идора мекунанд. Ташкилоти хидматрасонии тиббӣ бо сохтори маъмурии кишвар рост меояд, хидматҳо мувофиқи зинаҳои уфуқии маъмурият ташкил карда мешаванд ва барномаҳои миллий ба тариқи амудӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳамин тариқ, идоракунии соҳаи тандурустӣ тибқи чор сатҳи маъмурияти зерин ташкил карда шудааст:

а) Сатҳи ҷумҳуриявӣ: Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

б) Сатҳи вилоятӣ ва шаҳрӣ (Душанбе): шуъбаҳои тандурустӣ дар минтақаҳо ва шуъбаҳои ҳокимияти иҷроияи шаҳри Душанбе (ҳукуматҳо);

в) Сатҳи ноҳиявӣ ё шаҳрӣ: беморхонаҳои марказӣ, ноҳиявӣ ё шаҳрӣ, ки онҳо, инчунин шуъбаҳои тандурустии ноҳиявӣ ё шаҳрӣ мебошанд;

г) Сатҳи ҷамоат (деҳа): хадамоти ибтидоии санитарии канорӣ.

Дар Тоҷикистон системаи ҳатмии маблағгузории соҳаи тандурустӣ амал мекунад, аммо тавре, ки дар боло қайд кардем, пардохти ҳаққи хидматрасонӣ аз ҳисоби беморон манбаи асосии даромади системаи тандурустӣ шудааст. Қумаки байналмилалӣ рушд саввумин манбаи муҳими маблағгузории соҳаи тандурустӣ мебошад.

Дар соли 2003, қисми зиёди маблағҳои соҳаи тандурустӣ (71%) аз ҳисоби пардохтҳои хусусии беморон иборат буданд, дар ҳоле ки ин нисбат ба 68% дар соли 1999 каме зиёдтар буд; қисми зиёди ин маблағҳо барои доруҳо сарф карда шуданд. Пардохтҳои хусусӣ манбаи асосии маблағгузории тамоми хадамоти тандурустӣ буданд, ба истиснои хадамоти беморхонаҳо (ба истиснои доруҳо) ва хадамоти тандурустии ҷамъиятӣ. Хонаводаҳо 96% дар хариди доруҳо барои таъбибати берун аз беморхона,

²¹⁰ Гафур Ходжамуродов, Бернд Речел в сотрудиничество с Сантино Северони, Бенуа Мативе. Таджикистан: Обзор системы здравоохранения // Серия: Системы здравоохранения: время перемен Том 12, № 2. – ВОЗ, 2010, – С. 69-70.

61% ба хизматрасониҳои амбулаторӣ, 52% ба доруҳои статсионарӣ ва 37% ба хизматрасониҳои беморхонаҳо сахм гузоштанд (Cashin, 2004a). Тибқи лоиҳаи Стратегияи Миллии Рушди 2006, пардохтҳои хусусӣ (аксаран ғайрирасмӣ) 70% тамоми хароҷоти соҳаи тандурустиро, маблағҳои бучет - 16% ва кумаки донорҳо - 14%-ро ташкил медиҳанд²¹¹.

Ҳоло Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ ба таҳияи ҳисобҳои миллии тандурустӣ шурӯъ кардааст, то хароҷоти тандурустиро дар тамоми соҳаҳо ва аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ ҳисоб кунад. Мувофиқи ҳисобҳои тандурустии соли 2007, сахми беморон тақрибан 72% тамоми хароҷоти тандурустиро ташкил медиҳад, маблағгузориҳои ҳукумат 18% ва донорҳои беруна 10%-ро ташкил медиҳанд. Тасвир дар сатҳи ноҳия то андозае фарқ дошт, ки дар он ҷо беморон тақрибан 27% хароҷоти тандурустии ноҳияро дар соли 2007 пардохт кардаанд. Аз ин бармеояд, ки қисми зиёди пардохтҳои беморон ба кумаки статсионарӣ (аз ҷумла доруҳо) дар сатҳи вилоят ва шаҳри Душанбе марбут аст²¹².

Ҳадафи низоми тандурустӣ таъмин намудани сиёсатгузoron ва таҳлилгарони соҳаи тандурустӣ бо маълумоти муқоисавӣ барои беҳтар кардани системаҳои тандурустӣ мебошад. Шарҳи системаҳои тандурустӣ имконият фароҳам меорад, ки:

а) усулҳои гуногуни ташкил, маблағгузорӣ ва расонидани хизматрасонии тиббӣ ва нақшҳои субъектҳои асосии низомҳои тандурустиро муфассал омӯхта;

б) сохтори ташкилӣ, инчунин равандҳои таҳия ва татбиқи барномаҳои ислоҳоти соҳаи тандурустӣ ва мундариҷаи онҳоро тавсиф кунанд; муайян кардани мушкилоти муҳим дар соҳаи тандурустӣ, инчунин бахшҳои, ки омӯзиши амиқтарро талаб мекунанд;

в) ба сиёсатгузoron ва таҳлилгарони кишварҳои мухталиф василаи паҳн кардани иттилоот дар бораи низоми тандурустӣ ва мубодилаи таҷриба оид ба стратегияҳои ислоҳоти онҳо;

г) ба дигар муҳаққиқон ва таҳиягарон дар гузаронидани меъёрҳои амиқи идоракунии тандурустӣ кумак мекунад.

Ҳаллу фасли масъалаҳои соҳа бо душвории методологӣ сарукор дорад. Дар бисёр кишварҳо, маълумот дар бораи низоми тандурустӣ ва натиҷаҳои ислоҳоти онҳо нисбатан кам аст. Аз сабаби набудани пойгоҳи ягонаи маълумот, нишондиҳандаҳои микдорӣ бояд аз манбаъҳои гуногун ба даст оварда шаванд: Идораҳои миллии оморӣ, Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (OECD), Хадамоти омории Иттиҳоди Аврупо (Eurostat), Ҳазинаи Байналмилалӣ Асбор (IMF), Бонки Ҷаҳонӣ ва як қатор манбаъҳои дигаре, ки муаллифон онҳоро мувофиқ меҳисобиданд.

²¹¹ Гафур Ходжамуродов, Бернд Речел в сотрудничестве с Сантино Северони, Бенуа Мативе. Таджикистан: Обзор системы здравоохранения // Серия: Системы здравоохранения: время перемен Том 12, № 2. – ВОЗ, 2010, – С.70.

²¹² Гафур Ходжамуродов, Бернд Речел в сотрудничестве с Сантино Северони, Бенуа Мативе. Таджикистан: Обзор системы здравоохранения // Серия: Системы здравоохранения: время перемен Том 12, № 2. – ВОЗ, 2010, – С.71.

Дар баробари бартариҳои тартиб додани тафсириҳо дар формати ягона камбудии низ мавҷуданд, зеро дар кишварҳои мухталиф низоми маблағгузори ва пешниҳоди ҳадамоти тиббӣ мавҷуданд. Афзалиятҳо дар он аст, ки формати муштарақ имкон медиҳад, ки чӣ гуна ҳалли як масъала ва мушкилот дар кишварҳои гуногун таҳлил карда шаванд. Низомҳои тандурустӣ метавонанд барои онҳое, ки сиёсат ва стратегияҳои тандурустиро дар кишвари худ таҳия мекунанд, манбаи муфид бошанд. Онҳо, инчунин метавонанд барои истифодаи меъёрҳои тандурустӣ истифода шаванд²¹³.

Низоми тандурустӣ маҷмӯи ташкилотҳо, муассисаҳо ва захираҳои мебошанд, ки ҳадафи асосии онҳо ба беҳтар намудани саломатӣ равона шудааст. Низоми тандурустии амалкунанда захираҳои инсонӣ, захираҳои молиявӣ, иттилоот, таҷҳизот, мавод, нақлиёт, коммуникатсия ва идоракунии куллиро талаб мекунад. Низоми тандурустӣ бояд хидматҳои расонад, ки ҷавобгӯ ба талаботи муосир ва ба таври баробар ба ҳамаи одамон дастрас бошанд ва ба эҳтироми мардум равона шуда бошанд. Низоми хуби тандурустӣ ҳамарӯза самар ба бор меорад. Масалан, низоми тандурустӣ ба модар манфиат меорад ва бо фиристодани мактуб ба ӯ хотиррасон мекунад, ки писараш бояд аз бемории барои ҳаёт таҳдидкунанда эм карда шавад. Худи ҳамин чизро дар бораи як оила дар деҳа гуфтан мумкин аст ва дар ниҳоят ба оби тоза аз ҷоҳе, ки ба шарофати маблағгузори ҳукумат барои лоиҳаи беҳдошти ба таври дуруст нигоҳубин карда мешавад, дастрасӣ пайдо мекунад; ё шахсе, ки ВНМО / БНМО доруҳои зидди ретровирусӣ ва маслиҳати ғизо мегирад ва дар беморхонаи дастрас мунтазам муоина карда мешавад.

Масъулияти ниҳой барои фаъолияти умумии низоми тандурустӣ дар як кишвар ба дӯши ҳукумат аст, аммо роҳбарии солим дар ноҳияҳо, шаҳрҳо ва муассисаҳои тандурустии алоҳида низ муҳим аст. Тақвият бахшидани низомҳои тандурустӣ ва ба таври муътадилтар кор кардан ҳамчун стратегияи калидии паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва мусоидат ба рушд эътироф карда мешаванд.

Мушкилоти низомҳои тандурустӣ танҳо ба кишварҳои камбизоат маҳдуд намешавад. Баъзе кишварҳои сарватманд аз ҳисоби ҳифзи иҷтимоии нобаробар аҳолии зиёде доранд, ки ба хизматрасонии тиббӣ дастрасӣ надоранд, дар ҳоле ки баъзеҳо бо сабаби истифодаи бесамари захираҳо ба болоравии нархҳо мубориза мебаранд.

Низомҳои тандурустӣ ташкилотҳои мебошанд, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои аҳоли дар баҳши саломатӣ мақсаднок таъсис дода шудаанд. Мувофиқи маълумоти Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ низоми хуби тандурустӣ механизми маблағгузори, қувваи хуби омӯзишдида ва ба кадрҳои кӯфӣ музднок ва муассисаҳои тандурустии хубро барои расонидани доруворӣ ва технологияи босифат талаб мекунад.

²¹³ Гаيبов А.Г., Гундаров И.А., Лукьянов Н.Б. Таджикистан в зеркале медико-демографических процессов и общественного здоровья на постсоветском пространстве. – Душанбе, 2007.

Низоми муассири тандурустӣ метавонад дар рушди иқтисодиёт ва саноатикунонии кишвар саҳми назаррас гузорад. Тандурустӣ чун анъана омили муайянкунандаи солимии ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва некуаҳволии одамони тамоми мамлакатҳои ҷаҳон ҳисобида мешавад.

Адабиёт:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-razvitiya-obschestvennogo-zdorovya-i-zdravooohraneniya-v-tadzhikistane>
2. Ахмедов А.А., Мирзоева З.А., Одинаев Ф.И. Здоровоохранение Таджикистана на современном этапе и основные направления его совершенствования. – Душанбе, 2002.
3. Гаибов А.Г., Гундаров И.А., Лукьянов Н.Б. Таджикистан в зеркале медико-демографических процессов и общественного здоровья на постсоветском пространстве. – Душанбе, 2007.
4. Гафур Ходжамуродов, Бернд Речел в сотрудничестве с Сантино Северони, Бенуа Мативе. Таджикистан: Обзор системы здравоохранения // Серия: Системы здравоохранения: время перемен Том 12, № 2. – ВОЗ, 2010, – 209 с.
5. Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.
6. Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.
7. Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико–методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР–граф, 2013. 160 с.
8. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.
9. Одинаева С.М., Каноатов Д.Я., Элназарова А.А. Здоровый образ жизни как один из важнейших факторов достижения человеческой безопасности в Республике Таджикистан // Вестник Авиценны. – Душанбе, 2008. – №3. – С. 116-119.
10. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.
11. Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкилоти қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014-209.
12. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.
13. Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан.

юр. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.

14. Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Бахтовар Амиралиевич. – Душанбе, 2015. – 366 с.

15. Сафаров Б.А. Концепции по правам человека: монография / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2012. – 160 с.

16. Сафаров Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.

17. Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры / Д.С. Сафаров. – Душанбе, 2014. – 227 с.

18. Сафарзода Н.Ф. Зарурати таъсис додани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Хаёти ҳуқуқӣ. (Маҷаллаи илмӣ-иттилоотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) №3 (31). – Душанбе, 2020. – С. 45-57.

19. Сафарзода Н.Ф. Мафҳуми ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ // Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзоди илмӣ ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 163-168.

20. Сафарзода Н.Ф. Право на здоровье: сравнительно-правовой анализ // Современная юридическая наука и практика: актуальные проблемы: сборник научных статей по материалам V Международного научно-практического форума магистрантов, аспирантов и молодых ученых (Саратов, 20 марта 2020 г.) / ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия». – Саратов: Изд-во ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия», 2020. – С. 66-67.

21. Сафарзода Н.Ф. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ба саломатӣ дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири доктори илмӣ ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 213-221.

22. Сафарзода Н.Ф. Реализация права на здоровье в современном мире // Леденцовские чтения. «Бизнес. Наука. Образование». Правовые и экономические аспекты: сборник материалов VIII Международной научно-практической конференции. Секция высшего образования с участием специалистов и обучающихся среднего профессионального образования и школьников (г. Вологда, 23 апреля 2020 г.) / ответственный редактор Ю. А. Пеганова; Северо-Западный институт (филиал) Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). – Вологда: Фонд развития филиала МГЮА имени О.Е. Кутафина в г. Вологде, 2020. – С. 546-550.

23. Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и

права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114.

24. Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67.

25. Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права. Материалы межвузовской научно-практической конференции 24–25 марта 2014 года / Под общей ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва-Душанбе, 2014 – С. 264-272.

26. Саъдизода Ч. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Чаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

**ТАВСИФИ УМУМИИ КОНВЕНСИЯ ОИД БА ДАСТРАС НАМУДАНИ
МАЪЛУМОТ, ИШТИРОКИ ҚОМЕА ДАР РАВАНДИ ҚАБУЛИ
ҚАРОРҲО ВА ДАСТРАС БУДАНИ АДОЛАТИ СУДӢ ВОБАСТА БА
МАСЪАЛАҲОИ МУҲИТИ ЗИСТ (ОРХУС)**

**Акбарализода Қ.А.,
Чалилзода У.А.,**
Магистрантони курси 1
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ
Тел: (+992) 926600974
E-mail: jasurbek_e@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.06. – Ҳуқуқи замин; ҳуқуқи сарватҳои табиӣ;
ҳуқуқи экологӣ; ҳуқуқи кишоварзӣ

Роҳбари илмӣ: Раҳмон Д.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Саъдизода Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур сохт ва хусусиятҳои умумии Конвенсияи Орхусси соли 1998 таҳлил карда шудааст. Конвенсияи мазкур дар амалияи байналмилалӣ ягона конвенсияест, ки ҳуқуқи инсонро оид ба дастрасӣ ба иттилооти экологӣ таъмин менамояд. Суръатҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бештар бо таъсири антропогенӣ ба табиат ҳамроҳӣ мекунанд, дар аксари ҳолатҳо чунин таъсир манфӣ мебошад, ки ин зарурати иштироки ҳар як шахс дар ҳалли масъалаҳои марбут ба муҳити зистро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалӣ экологӣ, ҳуқуқи экологии инсон, Конвенсияи Орхус 1998, маълумоти экологӣ.

**ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОНВЕНЦИИ О ДОСТУПЕ К
ИНФОРМАЦИИ, УЧАСТИИ ОБЩЕСТВЕННОСТИ В ПРОЦЕССЕ
ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ И ДОСТУПЕ К ПРАВОСУДИЮ ПО
ВОПРОСАМ, КАСАЮЩИМСЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
(ОРХУССКОЙ)**

**Акбарализода Дж.А.,
Джалилзода У.А.,**
Магистранты 1-го курса
юридического факультета ТНУ
Тел: (+992) 926600974
E-mail: jasurbek_e@mail.ru

Научная специальность: 12.00.06. – Земельное право; природоресурсное право; экологическое право; сельскохозяйственное право

Научный руководитель: Рахмон Д.С., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье анализируется структура и общая характеристика Орхусской Конвенции 1998 года. Данная Конвенция является единственной в международной практике предусматривающая право человека на доступ к экологической информации. Темпы социального и экономического роста все более сопровождаются антропогенными воздействиями на природу, в большинстве случаев такое воздействие носит негативный характер, что указывает на необходимость участия каждого человека в решении вопросов касающиеся окружающей среды.

Ключевые слова: международное экологическое право, экологические права человека, Орхусская конвенция 1998 года, экологическая информация.

**GENERAL CHARACTERISTICS OF THE CONVENTION ON
ACCESS TO INFORMATION, PUBLIC PARTICIPATION IN DECISION-
MAKING AND ACCESS TO JUSTICE IN ENVIRONMENTAL MATTERS
(AARHUS)**

**Akbaralizoda J.A.,
Jalilzoda U.A.,**
1st year undergraduates
Faculty of Law, TNU
Tel: (+992) 926600974
E-mail: jasurbek_e@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.06. – Land law; natural resources law; environmental law; agricultural law

Academic adviser: Rahmon D. S., doctor of legal sciences, professor
Reviewer: Sa'dizoda J., candidate of legal sciences, associate professor

Abstract: The article reviews the structure and general characteristics of the 1998 Aarhus Convention. That Convention is the only in international practice that provides human right for access to environmental information. The rates of social and economic growth are increasingly accompanied by anthropogenic impacts on nature, in most cases such impact is negative, which indicates a need for everyone to participate in resolving environmental related issues.

Keywords: international ecological law, ecological rights, the Aarhus Convention 1998, ecological information.

Концепсияи ҳуқуқи экологии инсон дар тӯли солҳои зиёд таҳия шуда истодааст. Дар ин муддат, бисёр давлатҳо ба конституцияҳои худ муқарраротро оид ба ҳифзи ҳуқуқи экологии инсон ворид карданд, ки ба тақмили низоми ҷимояи ин ҳуқуқҳо мусоидат намуд.

Баррасии масъалаҳои фарҳанги ҳуқуқии экологӣ, фарҳанги ҳуқуқи инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои экологии инсон мавриди таваҷҷуҳи бисёре аз олимони ватанӣ қарор гирифтааст, аз ҷумла Э.С. Насриддинзода²¹⁴, Р.Ш. Сотиволдиев (Шарофзода)²¹⁵, А.М. Диноршоҳ (Диноршоев)²¹⁶, Д.С. Раҳмон²¹⁷, М.М. Соҳибзода²¹⁸, Ҷ. Саъдизода²¹⁹, Р.Ҷ. Ҷабборов²²⁰ ва ғ. Аммо, яке аз ҷанбаҳои муҳими ҳуқуқи экологии инсон, яъне дастрасӣ ба маълумоти экологӣ ва иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳои экологӣ ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст.

М.М. Бринчук, ҳуқуқҳои экологиро ҳамчун “ҳуқуқҳои эътироф ва дар қонунгузорӣ муқарраргардидаи шахс, таъмини қонун намудани ниёзҳои гуногуни инсон дар ҳамкорӣ бо табиат” муайян мекунад²²¹.

Ба андешаи Р.Ҷ. Ҷабборов, инсон қисми ҷудонашавандаи табиат аст. Мақсади охирини ҳифзи муҳити зист ин таъмини нигоҳдории инсон ҳамчун як вучуддорандаи солими экологӣ ва иҷтимоӣ аст²²².

Вале дар мувофиқаткунии ҳуқуқи экологӣ ихтилоф вучуд дорад. Ҳангоми баррасии бодикқати қонунгузории миллии давлатҳо, ба он

²¹⁴ Ниг.: Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.;

²¹⁵ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2005. – 524 с.

²¹⁶ Ниг.: Диноршоев, А.М. Закрепление прав и свобод человека в Конституции Республики Таджикистан / А.М. Диноршоев. – Душанбе, 2014. – 144 с.

²¹⁷ Ниг.: Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

²¹⁸ Ниг.: Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: нашри аввал. – Душанбе: ЭР-граф, 2020. – 584 с.

²¹⁹ Ниг.: Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Ҷ. Оид ба омӯзиши ҳатмии фанни таълимии ҳуқуқи инсон дар низоми таҳсилоти олий // Аҳбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – №2. – Душанбе, 2015. – С. 29-34; Саъдизода Ҷ. Аз таърихи рамзҳо оид ба ҳуқуқи инсон: дар мисоли Рашан // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ. (Маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи башар) / зерӣ таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 79-85.; Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114.

²²⁰ Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Диловар, 2004. – С. 93.

²²¹ Ниг.: Бринчук, М.М. Экологическое право. – М.: Юрист, 1998. – 688 с.

²²² Ниг.: Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Диловар, 2004. – С. 93.

диққат дода мешавад, ки техникаи таъмини ҳуқуқҳои экологӣ аз ҷониби давлатҳо пешбинӣ шудааст, хеле гуногун аст.

Дар ин шароит, ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун механизми муассир бояд модели худро барои ҳифз ва риояи ҳуқуқ ва уҳдадорихои экологӣ пешниҳод намояд.

Конвенсияи Орхус (минбаъд - Конвенсия) дар соли 1998 қабул шуда, имрӯз санади асосии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи экологӣ мебошад.

Конвенсия ягона аҳдномаи байналмилалӣ дар ҷаҳон мебошад, ки ҳуқуқҳои асосии экологии шаҳрвандро оид ба дастрас намудани иттилоот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ доир ба масъалаи муҳити зист муқаррар менамояд. Конвенсияи мазкур ҳуқуқи инсонро барои гирифтани маълумот дар бораи ҳолати ҳаво ва атмосфера, об, замин, ландшафт, иншооти табиӣ, гуногунии биологӣ ва ҷузъҳои он ва ғайра пешбинӣ мекунад.

Конвенсия ба муқаррароти принсипи 1-уми Эълумияи Стокҳолм оид ба муҳити зист²²³ ва принсипи 10-уми Эълумияи Рио оид ба муҳити зист ва рушд²²⁴, қатъномаҳои Ассамблеяи Генералӣ оид ба Хартияи Ҷаҳонӣ ва Табиат²²⁵ ва зарурати таъмини муҳити солим барои некуаҳволии инсон²²⁶, Оиннома дар бораи зарурати муҳити солим ва Хартияи Аврупо оид ба муҳити зист ва саломатӣ²²⁷ асос ёфтааст.

Давлатҳои иштирокчии Конвенсия вазифадоранд як низоми муассиреро таъсис диҳанд, ки тавассути он ҳар як шаҳрванд ё аъзои ҷамъият тавонанд маълумоти экологиро аз мақомоти дахлдори давлатӣ талаб кунанд ва онро пурра ва дар муҳлати муносиб гиранд. Дар айни замон, шахс вазифадор нест, ки манфиати худро барои гирифтани маълумот асоснок кунад, инчунин қайд кардан зарур аст, ки шахс вазифадор нест, ки шаҳрванд ё сокини кишваре бошад, ки маълумотагро гирифтани меҳодад, “ҳар як шахс” дар ҳақиқат ҳама гуна шахс аст, новобаста ба шаҳрвандӣ²²⁸.

Инчунин, Тарафҳо (тарафҳои аҳдкунанда)-и Конвенсияи Орхус бояд на танҳо ҳуқуқи шаҳрвандонро барои дастрасӣ ба иттилоот эълон кунанд, балки равандҳо ва механизмҳои мушаххасро, ки татбиқи чунин ҳуқуқҳоро таъмин менамояд, тавассути қонунгузорӣ муайян намоянд. Конвенсия ҳуҷҷати сатҳи олӣ оид ба масъалаҳои сиёсати экологӣ мебошад, ки ба ғояи

²²³ Декларация была принята в г. Стокгольме 16 июня 1972 г. на Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды. Действующее международное право. Т.3. - Москва: Московский независимый институт международного права, 1997 г. - С. 687.

²²⁴ Декларация принята в г. Рио-де-Жанейро 14 июня 1992 года. Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. - Москва: БЕК, 1996 г. - С. 138

²²⁵ Принята 28.10.1982 Резолюцией 37/7 на 48-ом пленарном заседании 37-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. - Москва: БЕК, 1996 г. - С. 135.

²²⁶ Принята 14.12.1990 Резолюцией 45/94 Генеральной Ассамблеи ООН. Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. - Москва: БЕК, 1996 г. - С.138.

²²⁷ Принята на первой Европейской конференции «Окружающая среда и здоровье» Всемирной организации здравоохранения во Франкфурте-на-Майне, Германия, 8 декабря 1989 года.

²²⁸ Ниг.: Копылов М.Н., Солнцев А.М. Экологические права человека в системе международно-признанных прав человека // Государство и право. 2010. № 3. С.32.

ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқҳои ҷамъиятӣ асос ёфтааст. Конвенсия инчунин аз он ҷиҳат беназир аст, ки он табиати муурофиавӣ дорад ва ба ҳама соҳаҳои дахл дорад, ки ба муҳити зист таъсир расонида метавонанд.

Ҳамин тариқ, таърихи таъсисёбӣ ва инчунин хусусиятҳои Конвенсияи Орхусро муфассал муҳокима кардан зарур аст. Конвенсия “Оид ба дастрас намудани маълумот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ вобаста ба масъалаҳои муҳити зист” дар доираи Комиссияи Иқтисодии СММ барои Аврупо таҳия шудааст ва аз ҷониби 38 кишвар 25-уми июни соли 1998 дар шаҳри Орхуси Дания имзо шудааст ва 30-юми октябри соли 2001 эътибор пайдо кард²²⁹. Барои эътибор пайдо кардани Конвенсия, онро 16 давлат имзо кардан лозим буд. Конвенсия аз ҷиҳати доираи худ минтақавӣ (Аврупоӣ) аст, аммо он универсалӣ мебошад, ки ҳама кишварҳо метавонанд ба он ҳамроҳ шаванд.

Дар айни замон он 46 аъзо дорад: 45 давлат (Озарбойҷон, Албания, Арманистон, Австрия, Беларус, Белгия, Булғористон, Маҷористон, Гурҷистон, Олмон, Юнон, Дания, Италия, Испания, Қазоқистон, Қирғизистон, Кипр, Латвия, Литва, Лихтенштейн, Люксембург, Малта, Монако, Нидерланд, Норвегия, Полша, Португалия, Ҷумҳурии Молдова, Словения, Руминия, Тоҷикистон, Туркменистон, Украина, Финляндия, Фаронса, Эстония, Хорватия, Чехия, Исландия, Ирландия, Шветсия, Швейтсария, Македония, Британияи Кабир) ва Иттиҳоди Аврупо, дар байни давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) Русия ва Ўзбекистон иштирок намеkunанд.

Конвенсияи Орхус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №594²³⁰ тасдиқ шудааст. Аллақай пас аз ҳамроҳшавӣ, барномаи чорабиниҳо оид ба иҷрои Конвенсияи мазкур таҳия карда шуд. Дар ин давра бо дастгирии Маркази Созмони Амният ва Ҳамкории Аврупо (САҲА), Душанбе ва Котиботи Конвенсия оид ба амалӣ шудани талаботи Конвенсия дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ як қатор чорабиниҳо гузаронида шуданд, ки дар онҳо диққати асосӣ ба имконияти амалӣ гардидани конвенсия дар ҷумҳурӣ ва минтақаи Осиёи Марказӣ дода шуд.

Конвенсияи мазкур як намуди нави созишномаи экологӣ мебошад. Предмети Конвенсияи Орхус муносибати байни ҷомеа ва давлат нисбат ба вазъи муҳити зист мебошад²³¹. Ҳамин тариқ, Конвенсияи Орхус ҳуқуқҳои умумиро ба ихтиёри ҷомеа мегузорад ва ба зиммаи давлатҳои аъзо уҳдадорӣ оид ба таъмини ҳуқуқҳои мегузорад: дастрасӣ ба иттилоот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ вобаста ба масъалаҳои муҳити зист.

²²⁹ Ниг.: Конвенсия оид ба дастрас намудани маълумот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ вобаста ба масъалаҳои муҳити зист [Конвенсияи Орхус] аз 25 июни 1998.

²³⁰ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 09.06.2001, № 594 “Дар бораи пайвастании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи СММ оид ба дастрас намудани маълумот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ вобаста ба масъалаҳои муҳити зист”.

²³¹ Орхусская конвенция: Руководство по осуществлению / С. Стек, С. Кэйси-Лефковиц; Под ред. Е. Андроска. Нью-Йорк и Женева: ООН, ЕЭК, 2000. – С. 5.

Принсипҳои асосии Конвенсия:

Дастрас намудани маълумоти экологӣ. Тибқи принсипи мазкур, тавре ки дар боло қайд кардем, ҳар як шахс ё ташкилоти ғайритиҷоратӣ метавонанд барои гирифтани маълумоти экологӣ ба мақомоти давлатӣ муроҷиат кунанд ва мақомоти давлатӣ вазифадоранд, ки ҳарчи зудтар маълумоти дархостшударо пешниҳод кунанд. Дастрасӣ ба иттилоот дар ду моддаи Конвенсия баррасӣ карда мешавад: моддаи 4, ки тартиби гирифтани маълумотро аз ҷониби одамон ва ташкилоти ғайритиҷоратӣ танзим мекунад (дастрасии “ғайрифайол” ба маълумот) ва моддаи 5, ки уҳдадорихои давлатро оид ба ҷамъоварӣ ва паҳн намудани иттилооти экологӣ (дастрасии “файол” ба маълумот).

Иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои муҳити зист. Принсип тартиби ҷалби ҷомеаро ба раванди қабули қарор, ки метавонад ба ҳуқуқи шахрвандон таъсир расонад, пешбинӣ мекунад. Конвенсия се категорияҳои иштироки ҷамъиятиро вобаста аз намуди қарори қабулшаванда ҷудо мекунад: моддаи 6 иштироки ҷомеа дар қабули қарор дар самти фаъолиятҳои мушаххасе, ки метавонанд ба муҳити зист таъсири назаррас расонанд, пешбинӣ менамояд; моддаи 7 иштироки ҷомеа дар масъалаҳои марбут ба нақшаҳо, барномаҳо ва сиёсати ҳифзи муҳити зист танзим мекунад; моддаи 8 иштироки ҷомеаро дар омода кардани қоидаҳои мустақиман иҷрошаванда ва қоидаҳои ба таври умум татбиқшавандаи қонунӣ фаро мегирад.

Дастрасии адолати судӣ. Принсипи сеюми Конвенсия, ки мувофиқи он давлат механизмҳои ҳимояи судӣ ва ғайрисудии ҳуқуқҳои поймолшударо, ки Конвенсия пешбинӣ кардааст, таъмин менамояд: дастрас намудани маълумоти экологӣ ва иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои муҳити зист. Унсурҳои асосии дастрасӣ ба адолати судӣ мутобиқи моддаи 9 Конвенсия инҳоянд: имконияти муроҷиати ҷомеа ба суд ё дигар мақомоти шикоятии мустақил ва бегараз; маблағи ҳадди ақали пардохт; таъминоти муассир, аз ҷумла рафъи фармоишӣ. Вазифаи асосии ин принсипи Конвенсия баланд бардоштани эҳтимолияти ҷомеа барои дастрасӣ ба иттилооти экологӣ ва иштирок дар қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои муҳити зист мебошад.

Инчунин, бояд ба Кумитаи Мувофиқат ҷои алоҳида ҷудо карда шавад, дар моддаи 15 Конвенсия андешидани чораҳои “хусусияти ғайринизомӣ, ғайрисудӣ ва машваратӣ” барои баррасии риояи муқаррароти Конвенсия пешбинӣ шудааст. Ин тадбирҳо бояд иштироки мувофиқи ҷомеаро таъмин кунанд. Бо ин мақсад, дар якумин мулоқоти Ҷонибҳо дар шаҳри Луккаи Италия соли 2002 Қарор (I / 7) дар бораи таъсиси Кумита²³² ҳамчун мақоми асосии баррасии шикоятҳо қабул карда шуд, сохт ва вазифаҳои Кумита ва тартиби баррасии риояи талаботи Конвенсия муайян карда шуданд. Мувофиқи моддаи 1 Қарори мулоқоти Ҷонибҳо ҳашт нафар аъзои Кумита ба муҳлати чор сол интихоб карда

²³² Абашидзе А.Х., Васильев Ю.Г., Солнцев А.М. Международное экологическое право: документы и комментарии. – М.: РУДН, 2010. – Вып. 3. Экологические права человека.

мешаванд, ки “вазифаҳои худро ба сифати шахсии худ иҷро мекунанд”. Ин аъзоён бояд шахсоне бошанд, ки “шаҳрвандони Тарафҳои Конвенсия ва онро имзо мекунанд, дорой сифатҳои олии ахлоқӣ ва салоҳияти эътирофшуда дар соҳаҳои марбут ба ин Конвенсия, аз ҷумла шахсони дорой таҷрибаи ҳуқуқӣ бошанд”. Бояд қайд кард, ки номзадии онҳоро на танҳо давлатҳои аъзои Конвенсия, балки инчунин ташкилотҳои ғайридавлатӣ (ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ) пешбарӣ карда метавонанд.

Мафҳумҳо барои истифодаи яхелаи муқаррароти Конвенсия, махсусан барои кишварҳое, ки қонунгузориҳои дохилӣ дар соҳаҳои Конвенсия ҳанӯз ба қадри кофӣ таҳия нашудааст, муҳиманд. Масалан, мафҳуми “**маълумоти экологӣ**” дар моддаи 2 банди 3-и Конвенсия ҷой дода шудааст. Маълумоти экологӣ инҳоянд: дар бораи ҳолати унсурҳои экологӣ, ба монанди об, ҳаво, хок; дар бораи гуногунии биологӣ; дар бораи ҷунин омилҳо, ба монанди моддаҳои захролуд, радиатсия, садо ва фаъолиятҳои гуногун, ки ба саломатии одамон таъсир мерасонанд; дар бораи беҳатарӣ ва саломатии одамон, ашё ва биноҳои фарҳангӣ, шароити зиндагии инсон. Маълумот бояд дар ҳама шакл бошад – хаттӣ, электронӣ, визуалӣ ва дигар шакли моддӣ. Ҷомеа ҳуқуқ дорад онро гирад. Дархостро танҳо дар сурате рад кардан мумкин аст, ки: аввалан, он нодуруст таҳия шудааст, сониян, вақте ки мавод дар марҳилаи ниҳоии омодагӣ қарор дорад ва сеюм, агар ифшои иттилоот ба оқибатҳои манфӣ оварда расонад. Бояд қайд кард, ки мафҳуми «иттилооти экологӣ» баҳсбарангез аст, бинобар ин давлатҳо дар сатҳи қонунгузорӣ ин мафҳумро тасдиқ мекунанд. Масалан, мафҳуми “маълумоти экологӣ” дар моддаи 74 Қонуни Ҷумҳурии Беларус “Дар бораи ҳифзи муҳити зист” сабт шудааст²³³.

Инчунин, Вазорати захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зисти Ҷумҳурии Беларус рӯйхати маълумоти экологиро тасдиқ кард, ки ба он дохил мешаванд: захираҳои атмосфера ва иқлим, захираҳои об, захираҳои растанӣ, минтақаҳои махсуси ҳифзшаванда, захираҳои табиӣ, идоракунии партовҳо, вазъи геологии муҳити зист, таъсири истихроҷ ва истифодаи канданиҳои фойданок, беҳатарӣ, шароити зиндагии одамон, ҳолати объектҳои фарҳангӣ, биноҳо ва иншоот ба дараҷае, ки онҳо ба ҳолати унсурҳои муҳити зист, таъсир мерасонанд ё метавонанд таъсир расонанд, сиёсати экологӣ ва танзими давлатии идоракунии табиат ва ҳифзи муҳити зист. Бо мақсади татбиқи муқаррароти Конвенсия мақомоти давлатии дахлдор масъулияти ташкили муносиби иштироки ҷомеаро доранд.

Тибқи моддаи 2 Конвенсия мафҳуми “**мақомоти давлатӣ**” ба таври васеъ муайян карда шудааст ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ, минтақавӣ ва шаҳрӣ, инчунин шахсони воқеӣ ё ҳуқуқиро, ки вазифаҳо ё вазифаҳои ҷамъиятиро иҷро мекунанд, дар бар мегирад.

Иштироки ҷомеа дар қабули қарорҳо ҳамчун раванди ҳамкории мақомоти давлатӣ ва ҷомеа ё ҷомеаи манфиатдор бо мақсади қабули қарори мутавозин, ки манфиатҳои ҳамаи тарафҳоро ба назар гирифта,

²³³ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Беларус аз 26 ноябри соли 1992 № 1982-ХП “Дар бораи ҳифзи муҳити зист” // Портали миллии ҳуқуқи Ҷумҳурии Беларус.

хавфҳои оқибатҳои манфиро дарк мекунанд, фаҳмида мешавад. Ва “**аҳли чомеа**” дорои маънои як ё якчанд шахси ҳуқуқӣ ё воқеӣ ва мутобиқи қонунгузориҳои миллӣ ё таҷрибаи он ассотсиатсия, ташкилот ё гурӯҳҳои онҳо мебошад. “**Аҳли чомеаи манфиатдор**” маънои аҳли чомеа ро дорад, ки ба ҷараёни қабули қарори вобаста ба муҳити зист фаро гирифта мешаванд ё метавонанд ба ин ҷараён манфиатдор бошанд; барои мақсадҳои мафҳуми мазкур ташкилотҳои ғайридавлатие, ки ба ҳифзи муҳити зист мусоидат менамоянд ва ҷавобгӯи ҳама гуна талаботи пешгузоштаи қонунгузориҳои миллӣ мебошанд, ташкилотҳои манфиатдор ҳисобида мешаванд²³⁴.

“Аҳли чомеаи манфиатдор” 4 категорияро дар бар мегирад:

- шахсоне, ки қарор ва оқибатҳои он ба онҳо таъсир мерасонанд;
- шахсоне, ки эҳтимолан дар оянда ба онҳо таъсир мерасонанд;
- шахсоне, ки ба қарор таъсир мерасонанд;
- шахсоне, ки ба қарор ва оқибатҳои он манфиатдоранд.

Дар раванди қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои муҳити зист, шахсони гуногун метавонанд мақоми гуногун дошта бошанд. Ба он шахсоне, ки бештар аз натиҷаи қарор ё сиёсати таҳияшуда таъсир мерасонанд, бояд имкониятҳои васеътари таъсир ба натиҷа дошта бошанд. Ин маҳз фарқи байни “аҳли чомеа” ва “аҳли чомеаи манфиатдор” мебошад.

Ҳангоми қабули Конвенсияи Орхус, давлатҳо бояд масъалаҳои зеринро ҳал кунанд:

- Конвенсия барои кишварҳое, ки онро имзо кардаанд ва тасдиқ кардаанд, уҳдадорӣ дар қонунгузориҳои дохилии худ муқаррар кардани мафҳуми расмӣ “маълумоти экологӣ” ё “ҷамъияти манфиатдор”-ро муқаррар накардааст, аммо барои фаҳмиши муштараки соҳибон ва корбарони ин иттилоот, бояд дар қонунгузориҳои миллӣ ибораҳои возеҳ мавҷуд бошанд, аз ин рӯ, қонунгузориҳои миллӣ бояд чунин мафҳумҳоро ба монанди “маълумоти экологӣ” ва “аҳли чомеаи манфиатдор” дар бар гирад;

- дар сатҳи қонунгузорӣ уҳдадориҳои мақомоти давлатӣ ва шахсони ҳуқуқӣ оид ба пешниҳоди маълумоти экологӣ ба ҳар як шахс ва аҳли чомеаи манфиатдор бояд собит карда шаванд;

- дар сатҳи қонунгузорӣ, тартиби иштироки чомеа дар таҳияи қарорҳо дар бораи қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба муҳити зист бояд муқаррар карда шавад;

- муттаҳидсозии тартиби гузаронидани экспертизаи давлатии экологӣ ва таҳлили экологии ҷамъиятӣ нисбат ба объекти маҳсусан хавфнок.

Агар масъалаҳои дар боло овардашуда ҳалли худро наёбанд, он гоҳ мушкилот ҳангоми татбиқи Конвенсия дар сатҳи миллӣ ба миён меоянд.

Адабиёт:

²³⁴ Копылов М.Н., Солнцев А.М. Экологические права человека в системе международно-признанных прав человека // Государство и право. 2010. № 3. – С. 32.

1. Абашидзе А.Х., Васильев Ю.Г., Солнцев А.М. Международное экологическое право: документы и комментарии. – М.: РУДН, 2010. – Вып. 3. Экологические права человека.
2. Бринчук, М.М. Экологическое право. – М.: Юрист, 1998. – 688 с.
3. Декларация была принята в г. Стокгольме 16 июня 1972 г. на Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды. Действующее международное право. Т.3. - Москва: Московский независимый институт международного права, 1997 г. – С. 687.
4. Декларация принята в г. Рио-де-Жанейро 14 июня 1992 года. Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. - Москва: БЕК, 1996 г. – С. 138
5. Конвенсия оид ба дастрас намудани маълумот, иштироки чомае дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ вобаста ба масъалаҳои муҳити зист [Конвенсияи Орхус] аз 25 юни 1998.
6. Копылов М.Н., Солнцев А.М. Экологические права человека в системе международно-признанных прав человека // Государство и право. 2010. № 3. С.32.
7. Қонуни Ҷумҳурии Беларусь аз 26 ноябри соли 1992 № 1982-ХІІ "Дар бораи ҳифзи муҳити зист" // Портали миллии ҳуқуқи Ҷумҳурии Беларусь.
8. Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.
9. Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико–методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР–граф, 2013. 160 с.
10. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.
11. Обзор экологического законодательства Республики Беларусь / С.А. Балашенко, Е.В. Лаевская, В.Е. Лизгаро, Т.И. Макарова. – СПб., 2003. – С. 46.
12. Орхусская конвенция: Руководство по осуществлению / С. Стек, С. Кэйси-Лефковиц; Под ред. Е. Андроска. Нью-Йорк и Женева: ООН, ЕЭК, 2000. – С. 5.
13. Принята 28.10.1982 Резолюцией 37/7 на 48-ом пленарном заседании 37-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. – Москва: БЕК, 1996 г. – С. 135.
14. Принята на первой Европейской конференции «Окружающая среда и здоровье» Всемирной организации здравоохранения во Франкфурте-на-Майне, Германия, 8 декабря 1989 года.
15. Принята 14.12.1990 Резолюцией 45/94 Генеральной Ассамблеи ООН. Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. - Москва: БЕК, 1996 г. – С.138.
16. Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

17. Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ГНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114.

18. Саъдизода Ҷ. Аз таърихи рамзҳо оид ба ҳуқуқи инсон: дар мисоли Рашан // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ. (Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи башар) / зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 79-85.

19. Саъдизода Ҷ. Оид ба омӯзиши ҳатмии фанни таълимии ҳуқуқи инсон дар низоми таҳсилоти олии // Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – №2. – Душанбе, 2015. – С. 29-34

20. Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъморӣ давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

21. Солнцев А.М. Вклад Орхусской конвенции 1998 года в защиту прав человека // Международное право окружающей среды.

22. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2005. – 524 с.

23. Соҳибзода М.М., Акбарализода Д.А. Роль Конвенции о доступе к информации, участия общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся Окружающей среды (Орхусской) в защите экологических прав человека // Scientific Collection «InterConf», (37): with the Proceedings of the 1 st International Scientific and Practical Conference «Recent Scientific Investigation» (December 6-8, 2020). Oslo, Norway: Dagens naeringsliv forlag, 2020. 1151 p. – С. 611-619.

24. Соҳибзода М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: нашри аввал. – Душанбе: ЭР-граф, 2020. – 584 с.

25. Султонова Т.И., Золотухин А.В., Шабозов Р.Г., Улугов У.А. Экологическое право Таджикистана: учебник / Под. ред. Т.И. Султоновой. – Душанбе: Ирфон, 2017. – С. 50.

26. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 09.06.2001, № 594 “Дар бораи пайвастании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи СММ оид ба дастрас намудани маълумот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрас будани адолати судӣ вобаста ба масъалаҳои муҳити зист”.

27. Ҷабборов Р.Ҷ. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Диловар, 2004. – С. 93.

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

ТАҚРИЗИ

роҳбари илмӣ ба диссертатсияи Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон», ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ) пешниҳод шудааст

Таҳқиқоти диссертатсионии Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид ба яке аз масъалаҳои мубрам ва рӯзмарраи илми ҳуқуқшиносӣ – ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Мавҷуд набудани таҳқиқоти бунёдии илмӣ-назариявӣ дар илми ватанӣ оид ба эътирофи ҳуқуқу озодиҳои ин қисми осебпазири ҷомеа – кӯдакон, аз мубрам будани рисола дарак медиҳад. Аз ҷониби дигар, ҳифзи манфиатҳои беҳтарини кӯдак, ки дар шароити мураккаби ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо оид ба он гуногунандешӣ ҷой дорад, омӯзиши масъаларо боз ҳам мубрам мегардонад. Бояд қайд кард, ки дар тамоми давраи мавҷудият ва рушди Тоҷикистон масъалаи кӯдакон ҳамчун масъалаи марказӣ дониста мешуд. Аз давраи қадим то имрӯз миллати қадима ва тамаддунофарии тоҷик ба кӯдакон диққати махсус зоҳир мекард ва таърихи рушди ҳуқуқи кӯдак низ дар тамаддуни мардуми тоҷик хеле ғанӣ ва ибратомӯз мебошад.

Масъалаи этирофи ҳуқуқи кӯдак дар маркази тавачҷуҳи ҳамешагии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Далели ин гуфтаҳо таъкидҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба ҳифзу ҳимояи кӯдакон мебошад. Пешвои миллат зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 20.01.2016 чунин таъкид намуданд: «...ҳарчанд вазъи татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, бахусус таъмини кафолатҳои иҷтимоии давлатӣ ба маъҷубон, кӯдакони ятиму бепарастор ва оилаҳои камбизоат дар сатҳи маҳаллӣ хеле беҳтар шудааст, лекин кӯшиш бояд кард, ки ҷиҳати мунтазам беҳтар намудани зиндагии гурӯҳҳои осебпазиру ниёзманди ҷомеа шароити боз ҳам хубтар фароҳам оварда шавад».

Мавзӯи интиҳобкардаи унвонҷӯ асосан ба масъалаи арҷ гузоштан ба кӯдакон ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо равона шудааст. Дар маҷмӯъ, мавзӯи таҳқиқот идомаи мантиқии сиёсати ҳуқуқии пешгирифтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои кӯдакон мебошад.

Бо вучуди он, ки дар Тоҷикистон мавзӯи мазкур муҳим ва рӯзмарра маҳсуб ёбад ҳам, аммо то ҳол таҳқиқоти илмии алоҳида ва бунёдӣ дар ин самт вучуд надорад. Паҳлуҳои гуногуни он аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, аммо ҳеҷ яке аз олимони ватанӣ моҳиятан ба таҳқиқи илмӣ ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон пажӯҳиши бунёдиеро ба сомон нарасонидаанд. Бинобар ин,

дар шароити Истиқлолияти давлатӣ ва густариши ҷаҳонишавӣ мавзӯи мазкур ҳамчун падидаи серпахлӯ ба таҳлили илмии амиқ ниёз дорад. Дар диссертатсия падидаи мазкур ба таври назариявӣ, амалӣ ва аз диди таърихӣ таҳқиқ шудааст.

Унвонҷӯ пажӯҳиши заминаҳои таърихӣ, назариявӣ ва амалии ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистонро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Аз ҷумла, масъалаи эътирофу эҳтироми ҳуқуқи инсонро аз дидгоҳи тамаддуни миллати тоҷик дар тӯли таърих баррасӣ намуда, инкишофи эътирофи ҳуқуқи кӯдакро дар доираи ин тамаддун ба панҷ давра ҷудо сохтааст: 1) давраи зардуштия; 2) давраи ислом; 3) давраи ипериявӣ 4) давраи Шӯравӣ; 5) давраи Истиқлолият. Даврабандии инкишофи ташакулли ҳуқуқи кӯдак натиҷаи таҳқиқоти муаллиф буда, ҳар яке аз ин давраҳо бо дарназардошти саҳм ва нақши онҳо дар таҳкими эътирофу эҳтироми ҳуқуқи кӯдак мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Рисоланавис ибтидои андешаҳо оид ба эҳтироми ҳуқуқи кӯдакро ба тамаддуни зардуштӣ вобаста медонад. Дар ин тамаддун нахустин сарчашмаҳои мавҷуд мебошанд, ки далели равшани эътирофу эҳтироми ҳуқуқи инсон дар умум ва ҳуқуқи кӯдак хосатан мебошанд, ки ин нишона аз қонунофаринии ниёғони миллати тоҷик дар аҳди бостон ба ҳисоб меравад.

Муҳаққиқ қайд намудааст, ки дар баробари қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, масъалаҳои арҷ гузоштан ба ҳуқуқ ва манфиатҳои ин қисми эҳтиёҷманди ҷомеа ҳамеша дар маркази диққати ниёғони мо қарор доштааст. Унвонҷӯ инкишофи ҳуқуқи кӯдакро дар давраи амали ҳуқуқи мусулмонӣ дар ин минтақа тобеи арзишҳои динӣ дониста, нақши сарчашмаҳои аввалиндараҷаи ҳуқуқи мусулмониро дар ин самт пурсамар ҳисобидоаст.

Яке аз вазифаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионии муаллифро эътирофи ҳифзи манфиатҳои кӯдак ташкил медиҳад. Вазифаи мазкур бо мақсади муайян намудани падидаи ҳифзи манфиатҳои беҳтарини кӯдак, аҳамият ва нақши он дар рушду такомули шахсияти кӯдак ва ҳуқуқи озодиҳои ӯ гузошта шудааст. Вазифаҳои, ки дар рисола гузошта шудаанд, имкон медиҳанд, ки вижагиҳои танзими ҳуқуқии ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон мавриди пажӯҳиш қарор гирад. Дар рисола роҳи усулҳои, ки имкон медиҳанд таҳлили илмии ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак дар Тоҷикистон беҳтар ба амал бароварда шавад, муайян гардида, вазифа ва мақсадҳои муайян барои расидан ба онҳо гузошта шудааст.

Муҳаққиқ омӯзиши ҳамаҷонибаи ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдаконро ҳамчун мақсади таҳқиқот қарор дода, дар асоси таҳлилҳои илмӣ-назариявӣ масъалаҳои амалиро низ баррасӣ намудааст. Ҳамзамон ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар шароити мушаххаси таърихии Тоҷикистон, таҳлили қонунгузорӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар ин самт, дарёфти роҳҳои ҳал ва пешниҳоди тавсияву таклифҳо оид ба мукамал гардонидани қонунгузорӣ ва ғайра аз ҷумлаи масъалаҳои мебошанд, ки рисолаи илмӣ фаро гирифтааст.

Навгонии илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки диссертатсияи мазкур нахустин пажӯҳиши мукаммали илмӣ оид ба масъалаи ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар диссертатсия тамоми паҳлӯҳои пайдоиш, эътироф ва мустаҳкам намудани ҳуқуқ ва озодиҳои кӯдак дар сарчашмаҳои таърихӣ ва муосир, аз ҷумла, қонунгузориҳои миллиӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ таҳқиқ шудааст.

Андешаҳои зикргардида навгонии илмии таҳқиқоти диссертатсиониро тасдиқ намуда, саҳми шахсии муаллифро дар таҳияи диссертатсия нишон медиҳанд. Нуктаҳои илмӣ ва натиҷаҳои диссертатсия илман асоснок буда, бо далелҳои муътамади таърихӣ ва назариявӣ мустаҳкам карда шуда, аз ҷониби муаллиф мафҳумҳои илмӣ пешниҳод карда шудаанд. Нуктаҳои асосии диссертатсия дар мақолаҳои илмии унвонҷӯ ва баромадҳои ӯ дар конференсияҳо ва семинарҳо инъикоси ҳудро ёфтаанд.

Ҷиҳати мусбати диссертатсия дар он ифода меёбад, ки он бо забони илмии оммафаҳми тоҷикӣ дар давраи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон иншо шудааст.

Аз ин рӯ, таҳқиқоти диссертатсионии Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид – ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон» сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат, таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ мебошад.

Роҳбари илмӣ: Сафарзода Б.А. – профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ) пешниҳод шудааст

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқот. Маълум аст, ки чараёни инкишофи шахсияти инсон аз кӯдакӣ оғоз меёбад, бинобар ин ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак дар ҳар як давраи муайяни таърихи зери таваччуҳи махсус қарор дошта, дар аксари маврид ҳамчун масъалаи ҳассос ва тақдирсоз баромад намуда, аз мавқеи дурусти сиёсати давлатдорӣ вобастагӣ дорад. Албатта, дар таърихи тоҷикон кӯдакон табақаи осебпазир ва ба ғимоя эҳтиёҷманди ҷомеа эътироф ва мавриди тавачҷҳи ҳамешагӣ қарор доштанд. Ин масъала бо мавзӯи пешниҳоднамудаи Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид алоқамандии зич дорад, чунки омӯзишу эътирофи ҳуқуқи кӯдак дар чараёни пайдоиш ва ташаккули таърихи қадимаи халқи тоҷик нишон медиҳад, ки ба кӯдак ҳамчун қишри ба ғимоя эҳтиёҷманд муносибат намуда, дар асоси урфу одат ва анъанаҳои ташаккулёфтаи хеш манфиатҳои онҳоро ҳифз мекарданд. Аз ҷониби дигар, Ҳуқмати Тоҷикистон баҳри таъмини озодӣ ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак нақша-ҷорабиниҳои зиёди ташкилӣ-ҳуқуқиро таҳия ва тадбиқ намуда истодааст. Ислоҳоти ҳуқуқӣ-сиёсӣ дар самти ҳифз ва ғимоя намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдакон бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ оғоз гардида, пайваста дар ҳолати рушд қарор дорад. Аз ин рӯ, омӯзиш, таҳлили илмӣ ва пешниҳодоти воқеъию мутобиқ ба талаботи рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон ва ҷаҳон аҳамияти на танҳо илмӣ, балки пеш аз ҳама, зарурати амалӣ дорад ва метавонад таҷрибаи ҳуқуқтадбиқкуниро тақмилу ташаккул диҳад.

Аз ин лиҳоз, омӯзиши масъала оид ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон масъалаи мубрами илмӣ буда, пеш аз ҳама, омӯзиши эътирофи ҳуқуқҳои кӯдакон дар тамаддуни гузашта, бартараф кардани норасоҳои таърихӣ, рушд ва ташаккули қонунгузорӣ дар ин самтро дорост. Унвончу Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид дар рисола ва афтореферати худ ҷанбаҳои дигари мубрамияти мавзӯро пешниҳод ва асоснок кардааст, ки муҳимияти мавзӯро исбот менамоянд.

Соҳтори диссертатсия вобаста ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти илмӣ диссертатсия мантиқан ба ҷузъҳо тақсим ва таҳия гардида, аз муқаддима, 2 боб ва 7 зербоб, хулоса, руйхати сарчашмаҳои истифодагардида иборат мебошад.

Боби аввали рисола, ки аз чор зербоб иборат аст, ба масъалаи таърих ва марҳилаҳои ташаккули эътироф ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон бахшида шудааст.

Дар боби дуҷуми рисола, ки аз се зербоб иборат аст, таҳлили конунгузорӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Дарачаи навоарӣ ки дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба даст омада ва барои ҳимоя пешниҳод шудаанд. Дар заминаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар умум 12 навгонии илмӣ таҳия ва барои ҳимоя пешниҳод гардидааст, ки аксарияти онҳо аввалин маротиба дар шакли навгонӣ пешниҳод шудаанд, аз ин рӯ лоиқи дастгирӣ мебошанд.

1. Дар навгонии якуми диссертатсия оид ба таърихи ҳифзи ҳуқуқҳои кудакон дар тамаддуни тоҷикон диққат ҷалб карда шудааст.

2. Банди дуҷуми навоариҳо эътирофи ҳуқуқи кӯдак дар тамаддуни Зардуштӣ бахшида шудааст.

3. Дар банди сеҷуми навғониҳо муаллиф механизми ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдаконро дар тамаддуни Зардуштӣ мавриди омузиш қарор додааст.

4. Дар банди чоруми навғониҳо эътирофи ҳуқуқи кӯдак дар тамаддуни Исломи, ки ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатиро нисбат ба тамоми кӯдакон, новобаста аз ҷинс, наҷод ва ё баромади онҳо мансуб медонад, бахшида шудааст.

5. Дар банди панҷуми навғониҳо ҳуқуқ ба баромади қонунӣ доштани кӯдакон дар Ислом ва қатъи муносибатҳои ғайриникоҳӣ бахшида шудааст.

6. Навгонии шашуми диссертатсия оид ба кафолатҳо ва амалигардонии ҳуқуқи маниаҳои кӯдакон дар давраи мавҷудияти ҶМШС Тоҷикистон бахшида шудааст.

7. Дар банди ҳафтуми навоариҳо оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба баъзе санадҳои конунгузории ИҶШС, ки ба закон, оила ва кӯдакон бахшида шудааст, баён намудааст.

8. Дар банди ҳаштуми навоариҳо мафҳуми фарогирӣ кӯдак пешниҳод карда шудааст.

9. Дар банди нӯҳуми навоариҳо муаллиф мафҳуми ҳуқуқҳои кӯдакро пешниҳод кардааст.

10. Дар банди даҳуми навоариҳо муаллиф пешниҳод менамояд, ки Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак чун мақоми мустақил дар алоҳидагӣ аз Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон таъсис дода шавад.

11. Дар банди ёздаҳуми навоариҳо муаллиф пешниҳод менамояд, ки Кодекси кӯдаки Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шавад.

12. Дар банди дувоздаҳуми навоариҳо муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фанни таълимии ҳуқуқҳои кӯдак ҷорӣ карда шавад.

Пешниҳодҳои манзурнамудаи муаллиф муҳиму рузмарра буда, на танҳо барои донишҷуи эътирофи ҳуқуқи кӯдакон аз нигоҳи таърихӣ, инчунин дар рушди илми ҳуқуқ ва такмили конунгузорӣ дар

бахши ҳифзи манфиатҳои онҳо саҳми арзанда мегузоранд. Бинобаар ин аксарияти нуктаҳои навгониҳои диссертатсия навоарӣ дар мавзӯи таҳқиқшаванда буда, асоси кофӣ барои дастгирии муҳаққиқ ба дарёфти дараҷаи илмӣ мебошанд.

Асоснок ва ҳақиқӣ будани хулоса ва пешниҳодҳои таҳқиқот. Навгонӣ, хулоса ва пешниҳодҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар заминаи сарчашмаҳои зиёди илмӣ ва меъёрию ҳуқуқӣ ба таври васеъ методологияи муосири илмиро истифода бурда, ба усулҳои умумии илмӣ ва усулҳои хоси илми ҳуқуқ таъриҳи шудааст, ки барои таҳияи хулосаю навгониҳои илмӣ объективона имконият фароҳам оварданд. Махсусан, истифодаи усулҳои таъриҳӣ – ҳуқуқӣ ва муқоисаи ҳуқуқӣ ба муаллиф шароит фароҳам овардааст, ки як қатор хулосаҳои илмӣ асоснок пешниҳод намояд.

Аҳамияти илмӣ диссертатсияи пешниҳодшуда пеш аз ҳама, дар шиносӣ бо таъриҳи ташаккули рушд, муайян намудани шахсияти кӯдакон, ҳифзу ҳуқуқи манфиатҳои қонунии онҳо дар тамаддуни тоҷикон ва низоми қонунгузори имрӯза ифода меёбад. Дар баробари ин, муаллиф кушиш намудааст, ки дар заминаи омӯзиши тамаддуни халқи тоҷик махсусияти эътирофи ҳуқуқҳои кӯдаконро дар марҳилаҳои гуногуни таъриҳӣ муайян намояд. Дар натиҷаи таҳқиқот пешниҳодҳои мушаххас барои беҳтар намудани сифати танзими ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон роҳҳои ҳалли он пешниҳод карда шудааст. Дар сурати амалӣ шудани пешниҳоду тавсияҳои муаллиф, ки аҳамияти баланди илмӣ доранд, ин навоариҳои барои беҳтар гардидани вазъи ҳимояи ҳуқуқи озодиҳо ва манфиатҳои қонунии кӯдакон мусоидат мекунанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқоти мазкур дар он низ ҳаст, ки холигиро дар ин самт пурра намуда, дар заминаи он на танҳо таҳқиқоти нави илмӣ ба роҳ монда мешавад, балки барои такмили қонунгузори роҳ кушода, онҳоро барои такмили ташаккули амалияи давлатдорӣ дар ин самт истифода бурдан мумкин аст.

Таълифоти натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар нашриҳои илмӣ. Феҳристи маводи чопии аспирант баёнғари маҳсулнокии фаъолияти муаллиф буда, ӯ дастовардҳои илмӣ худро ба таври комил ва ба таври зарурӣ таҳия ва нашр намуда, мавриди омӯзиши муҳаққиқу мутахассисони соҳа гардондааст.

Натоҷи таҳқиқоти илмӣ муаллиф дар 4 мақолаи дар маҷаллаҳои илмӣ дар феҳристи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудбуда ва 6 мақолаи илмӣ дар дигар маҷаллаи илмӣ нашр шудаанд.

Автореферат мазмуни диссертатсияро пурра инъикос намуда, маълумоти заруриро дар шакли мухтасар оид ба диссертатсия дода метавонад.

Диссертатсия дар самти ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таъриҳи ҳуқуқ ва давлат, таъриҳи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ таҳия шуда,

чанбаҳои гуногуни масъалаҳои вобаста ба таърихи ташаккулу рушд, ҳифзи манфиатҳои кӯдакон дар қонунгузори амалкунандаро дар бар гирифта, барои дифои бомуваффақияти самти интихобнамудаи муаллиф гардад.

Норасоию камбудии диссертатсия. Дар қатори дастовардҳои эҷодӣ дар рисолаи пешниҳоднамудаи муаллиф баъзе камбудию масъалаҳои баҳсталаб мушоҳида мегардад.

Баъзе навгониҳои диссертатсия ба дараҷаи хатми мантиқӣ расонида нашудаанд. Масъалан аз назари муаллиф, мафҳуми кӯдак ба таври зайл баён гаштааст «Кӯдак гуфта шахсе эътироф мешавад, ки ба синни муқараркардаи қонунгузори миллӣ нарасидааст» баҳсталаб буда, такмилро талаб мекунад. Меҳостем, эзоҳи муфассали унвонҷӯро дар масъалаи мафҳуми пешниҳодшуда дар ҳимояи ошкоро фаҳмем.

Дар навгониҳои дувоздахуми диссертатсия муаллиф ибраз менамояд, ки баҳри боз ҳам дар сатҳи дахлдор ҳимоя ва мустаҳкам намудани ҳуқуқи кӯдак пешниҳод карда мешавад, ки Кодекси кӯдаки Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шавад. Аммо муаллиф масъалаи мазкурро ҳамаҷониба бо назардошти қонунгузори амалкунанда таҳлил накарда, пешниҳоди худро дар ин самт, аз ҷумла бобати такмили қонунгузори миллии нишон намодаст.

Муаллиф доир ба ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнати кӯдакон қайд менамояд, ки фаъолияти Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Комиссияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи кӯдак ва мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, ки назорати иҷроиши қонунгузори дар соҳаи меҳнати кӯдаконро ба дӯшдоранд, пурзӯр ва тағйирот дар сохтори онҳо карда шавад. (саҳ. 203). Аммо, муаллиф бо ишора ба мушкилиҳои зикршуда, танҳо воқеияти мавҷудияти онҳо ва таъсири манфӣ доштани онҳо ба инкишофи рӯҳию ҷисмонии минбаъдаи кӯдак қайд намуда, нисбат ба ҳар як мушкилии мавҷуда ва ё дар маҷмуъ нисбат ба тамоми онҳо ҳуҷумат таҳлилӣ ва пешниҳоди дахлдори ҳешро, ки метавонист роҳи ҳалли ин мушкилиҳо гардад ва ё онҳоро бартараф намоянд, манзур накардааст.

Тавсия ва мушкилоти баҳсталабе, ки дар кори эҷодии Шосайдзода Шаҳбоз Шосайд мушоҳида гардиданд, қимати илмии диссертатсияро паст намекунанд ва бо сабаби объективӣ - яке аз рисолаҳои илмии ба забони тоҷикӣ таҳияшуда вобаста мебошад. Диссертатсияи пешниҳодгардида таҳқиқоти илмии таҳассусӣ буда, дар сатҳи ҳуби илмӣ таҳия гардидааст. Он кори мустақили баохиррасида ва комплексӣ мебошад, ки ба масъалаи мубрами рӯз баҳшида шуда, ба як қатор масъалаҳои баҳсталаби илмӣ равшанӣ андохта, роҳи бартараф намудани як қатор муаммоҳои ҳуқуқиро оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии кӯдакон пешниҳод гардидааст.

Мутобиқати мазмун ва шакли таҳияи диссертатсия ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Таҳқиқот саҳми илмӣ муаллиф дар таҳлилу баррасии яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ дар ҷаҳони муосир буда, ба ошкор намудани таъриху ташаккул ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии кӯдакон бахшида шудааст.

Диссертатсияи Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон» аҳамияти назарӣ ва амалии илмӣ дар соҳаи таърихи ҳуқуқи инсон ва дигар илмҳои ҳуқуқшиносии таҳқиқоти комил ва баохиррасида мебошад, ки дар он як қатор навгониҳои илмӣ пешниҳод шудаанд. Хулосаю пешниҳодҳои таҳияшуда холигиро дар омӯзиши илмӣ ин масъалаҳо пурра намуда, барои тақмили қонунгузорӣ оид ба мақомҳои махсусгардонидашуда доир ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ва пешрафти таҷрибаи корӣ имконият фароҳам меоваранд.

Диссертатсия ба талаботи бандҳои 10-12, 14, 16 «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор)», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми ноябри соли 2016, таҳти № 5050 тасдиқ гардидааст, ҷавобгӯ мебошад.

Дар маҷмӯъ, диссертатсия дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон» таҳқиқоти илмӣ мустақилона анҷомёфта ба ҳисоб рафта, дар он натиҷаҳои нави илман асоснок ба даст омадаанд ва мушкилоти мушаххаси илмӣ ҳалли худро ёфтаанд ва муаллифи он – Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ) сазовор мебошад.

Муқарризи расмӣ: Бобочонзода И.Ҳ. – Сарҳодими илми Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

**Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон»
пешниҳод мешаванд**

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) хуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола хатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғаи электрони муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмии муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нуқта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (панҷ-ҳафт калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо ҷудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузори иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара хангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври хатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақризи манфӣ асос барои рад намудани чопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври хаттӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои чопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои чопи ройғони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорӣҳои дахлдор равона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электрони маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электрони ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад хангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонида мешавад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мақтуб дар шакли электронӣ). Хангоми риояи нашудани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва чопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 3) ключевые слова (пять – семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем углу текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своей несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 24.12.2020 супорида шуд.
Ба чопаш 29.12.2020 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 27.
Супориши №133. Адади нашр 200 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе кӯчаи Лоҳутӣ, 2.